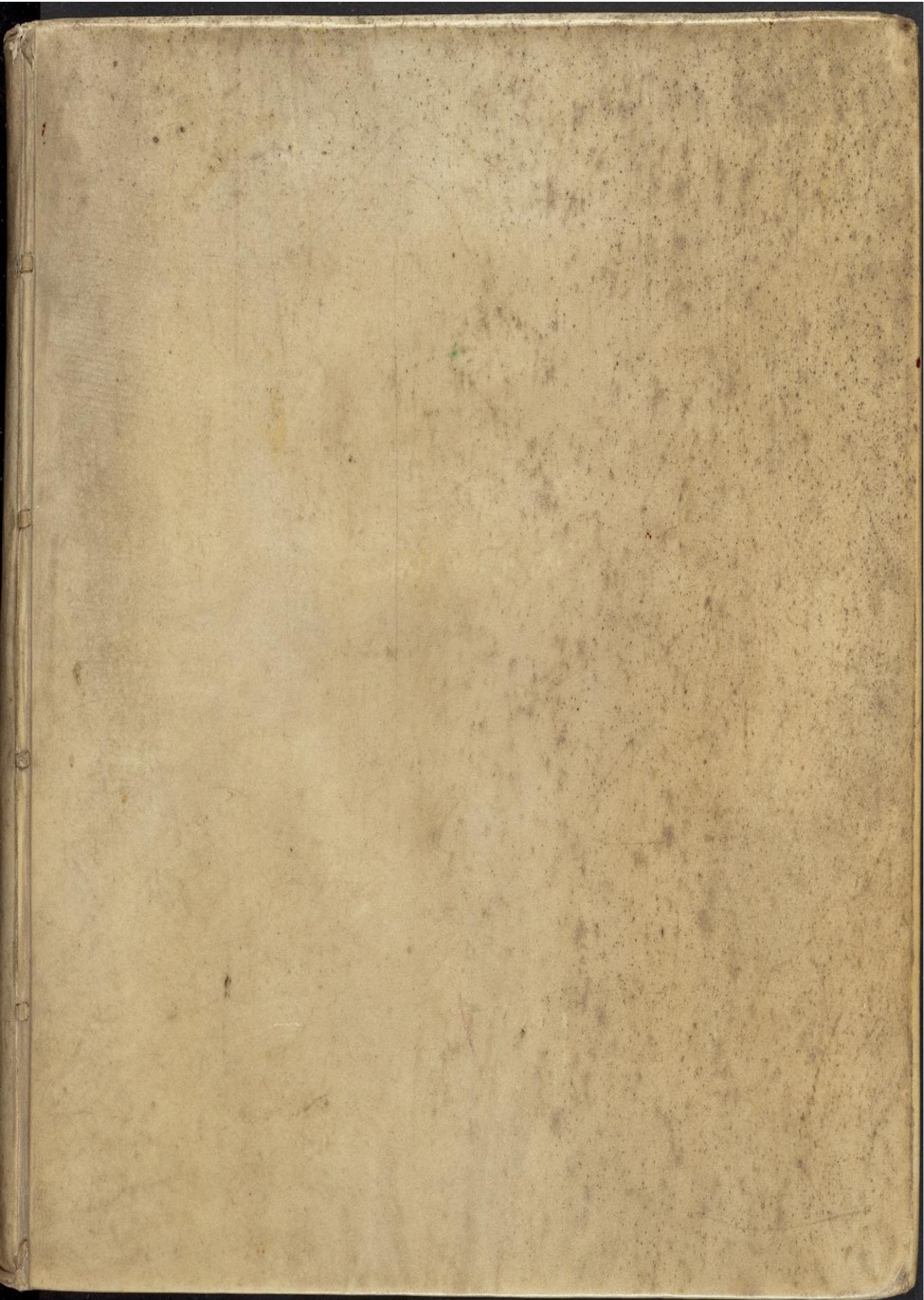

Jan van Call

Pieter C. Vis, studentnummer 6132294

Trambaanweg 4

3911 AH Rhenen

Telefoon: 0317-619077

E-mail: visp@xs4all.nl

Eindschrijving Masterstudie Kunstgeschiedenis

Docent Dr. Elmer Kolfin

Universiteit van Amsterdam

Rhenen, 6 maart 2012

Petrus Vis fecit et exc. Rhenum

Evelina Catharina

Petrus Vis fecit et exc.

INHOUDSOPGAVE

1	Voorwoord	4
2	Inleiding	5
3	De ontwikkeling van de kleurendruk in de zeventiende eeuw	8
4	Een kleurrijk leven	10
4.1	Nijmegen in de tweede helft van de zeventiende eeuw	10
4.2	Jan van Call: de Nijmeegse jaren	12
4.3	Verhuizing naar Amsterdam	14
4.4	De Haagse periode	16
4.5	De reizen van Jan van Call	21
5	De uitgevers van Jan van Call	25
5.1	Pieter Schenk	25
5.2	Anna Beek	27
6	Het Valkhof Album	28
6.1	Duitse vorsten	28
6.2	Stadsgezichten	29
6.3	Plattegronden	31
6.4	Teksten en schetsen van stadsgezichten	31
7	Over <i>Admirandorum Quadruplex Spectaculum</i>	36
7.1	Algemeen	36
7.2	Frontispice en titelpagina's van <i>Admirandorum</i>	37
7.3	Gezichten aan de Rijnstroom	38
7.4	Het Loo en andere Vorstelijke Huizen	40
7.5	Gezichten van 's-Gravenhage	41
7.6	Gezichten van Amsterdam	43
8	Het oeuvre van Jan van Call: een analytische beschouwing	48
8.1	Landschappen, stadsgezichten en topografische prenten in het bijzonder	48
8.2	Algemene beschrijving van Van Calls prenten en tekeningen	52
8.3	De werken naar soort voorstelling	57
8.4	Technische aspecten	57
	8.4.1 Prenten.....	57
	8.4.2 Tekeningen.....	58
8.5	Enige stilistische bemerkingen	59
8.6	Stijlontwikkeling bij Jan van Call?	60

9	De nalatenschap en Nachwirkung	64
10	Tot slot	71
11	Literatuur	73
12	Bronnen	75
	Bijlage A. Jan van Calls getuigeverklaring van betaling Pieter Schenk tbv privilege	76
	Bijlage A vervolg akte	77
	Bijlage A vervolg Transcriptie Jan van Calls getuigeverklaring	78
	Bijlage B Getuigeverslag ondertekend door Agniet Wollik, weduwe van Call	79
	Bijlage C Doop Jan van Call	82
	Bijlage D Huwelijk Jan van Call	83
	Bijlage E Doop zoon Jan Jr, getuige Jan Teijller	84
	Bijlage F Overlijden Agniet Wollik	85
	Bijlage G Privilege Johan Teyler	86
	Bijlage G vervolg 2 ^e blad privilege Teyler	87
	Bijlage G vervolg transcriptie privilege Teyler	88
	Bijlage H Privilege Schenk en Valk	89
	Bijlage H vervolg transcriptie privilege Schenk en Valk	90
	Bijlage I Doop Martina van Call, getuige Mathias Berckenboom	91
	Bijlage J stadsgezichten en steden, getekend door Jan van Call	92
	Bijlage K Genealogisch schema familie Van Call	93
	CATALOGUS JAN VAN CALL	94

Afbeelding voorblad Catalogus

Bacharach aan de Rijn met kasteel Stahleck, J. van Call 1694-1697, prent á la poupée, afbeelding nr 5 uit Admirandorum Quadruplex Spectaculum, Koninklijke Bibliotheek

1 VOORWOORD

Het onderwerp voor deze scriptie is mij aangereikt door Dr. Elmer Kolfin, die ook de begeleiding voor zijn rekening nam. Onze eerste gesprekken dateren van juni 2011, waarin hij mijn ambitieuze opzet voor een werkstuk over de ontwikkeling van de kleurendruk in Europa op vriendelijke doch besliste wijze ontraadde en onder meer een suggestie deed over Jan van Call.

In mijn zoektocht naar gegevens over deze relatief onbekende kunstenaar heb ik vele prentenkabinetten en archieven bezocht en het is dankzij deze instellingen en hun toegewijde medewerkers dat ik veel materiaal heb kunnen raadplegen. In het bijzonder waren Barbara Kruijsen en Marja Begheyn-Huisman van het Museum Het Valkhof zeer behulpzaam bij het verzamelen van de albums, prenten en tekeningen die door omstandigheden in het museum niet altijd eenvoudig te lokaliseren waren.

Dat ik in de archieven ook oude handschriften heb moeten bestuderen was voor mij nieuw en soms niet zonder hulp mogelijk. In het bijzonder dank ik Dr. Marten Jan Bok van de Universiteit van Amsterdam voor zijn assistentie bij het transcriberen van Jan van Calls getuigenverklaring, waarvan het notarieel handschrift lastig te lezen was.

Bijzonder stimulerend was de begeleiding door Elmer Kolfin, die mij op de juiste momenten wist te prikkelen met uitdagende vragen, waardoor het onderzoek nieuwe antwoorden kon opleveren, maar ook aan diepgang gewonnen heeft.

Redactioneel ben ik veel dank verschuldigd aan mijn vrouw Ebelien, die deze tekst, maar ook alle andere teksten gedurende mijn universitaire studie kritisch heeft gelezen en van correcties heeft voorzien. Dit heeft zeker bijgedragen aan het feit dat niet alleen mijn kunsthistorische, maar zeker ook taalkundige vaardigheden verbeterd zijn.

Beginnen aan een onderzoek is eenvoudig, maar afronden is moeilijker omdat men weet dat er onbeantwoorde vragen zijn blijven liggen. Maar ik hoop dat deze monografie over Jan van Call weer enkele bouwstenen heeft aangedragen ter vermeerdering van de kunsthistorische kennis over deze gekende, maar niet bekende kunstenaar.

2 INLEIDING

Wie in zijn kennissenkring kenners en niet-kunstkenners vraagt naar Jan van Call ziet meestal vraagtekens in de ogen verschijnen. Helemaal vreemd is dit niet want voor zijn betrekkelijke onbekendheid zijn enkele verklaringen te geven. In de eerste plaats is deze zeventiende-eeuwse kunstenaar geen schilder maar een tekenaar en prentmaker, die bovendien zijn werk zelden signeerde. Daarbij hield Van Call zich vrijwel uitsluitend bezig met stadsgezichten en landschappen, die een meer topografisch dan een artistiek doel dienden. Op zich was er in de zeventiende eeuw een stevig gewortelde traditie in de lage landen ontstaan van geschilderde, getekende of gedrukte landschappen, die vandaag de dag een wereldfaam hebben verkregen. Deze werken dienden vooral als decoratie in de huizen van welgestelde kooplieden, ambachtslieden en middenstanders en de makers konden zich de nodige artistieke vrijheid permitteren om de verkoop te stimuleren.

Internationalisering was al in de Gouden Eeuw gemeengoed geworden voor de Republiek der Verenigde Nederlanden dankzij de internationale handelscontacten. Belangstelling voor andere landen - mede ingegeven door de strijd om de macht in Europa – nam in de tweede helft van de zeventiende eeuw sterk toe. Uitgevers als Schenk, Valk en Allard maakten in die periode handig gebruik van deze kansen die de markt bood en brachten edities uit die series bevatten met onder meer Haagse en Amsterdamse stadsgezichten, Italiaanse steden en Duitse Rijngezichten. Deze vorm van uitgeven was nieuw en de prenten vonden gretig aftrek. Daarbij pasten uitgevers de nieuwste productietechnieken toe, die druk in kleur mogelijk maakten. Jan van Call heeft zijn toenmalige bekendheid vooral te danken aan deze serie-uitgaven, waarin zijn prenten prominent en kleurrijk gepresenteerd werden. Zijn losse prenten en tekeningen zijn door vooraanstaande verzamelaars gekocht en nu nog sieren zijn stadsgezichten menig (kunst)historisch boek, omdat ze een beeld geven van de toenmalige architectuur, waaronder een aantal inmiddels verdwenen objecten.

Van Call manifesteerde zich ook als kaartenmaker door zijn nieuwsprenten van veldslagen, uitgegeven bij Anna van Beek, zij het pas in de laatste jaren van zijn leven, dat vrij onverwachts in 1706 eindigde.

Over de in 1656 te Nijmegen geboren kunstenaar is tot op heden geen aparte biografie geschreven, anders dan lemma's in biografische handboeken van achttiende-eeuwse schrijvers als Johan van Gool, Jacques Alexandre de Chalmot, Jean Baptiste Descamps, Michael Bryan en Abraham van der Aa. Ook de negentiende-eeuwse biografen als

Immerzeel, Kramm, Thieme Becker en Würzbach lieten zich in dezelfde bewoordingen uit. Nieuwe gegevens werden bekend in een studie over Johannes Teyler door Lemmens en Van Beers in 1961, die aandacht besteedden aan de familie Van Call, omdat niet geheel ten onrechte verondersteld werd dat Van Call en Teyler op het gebied van kleurendruk samenwerkten. Nadien verschenen slechts sporadisch enkele artikelen van beperkte omvang en met weinig nieuwe gegevens over Jan van Call in het tijdschrift Numaga. Een uitzondering vormt de bijdrage van I.H. van Eeghen, die in 1974 een uitvoerig artikel over een boekuitgave van Pieter Schenk publiceerde, waarin zij ook ruim aandacht schonk aan Jan van Call.¹

In dit onderzoek wordt getracht een zo compleet mogelijke biografie over Jan van Call samen te stellen met gebruikmaking van tot dusver bekende primaire en secundaire bronnen. Voor de primaire bronnen zijn stukken geraadpleegd in de stadsarchieven van Nijmegen, Amsterdam en Den Haag en in het Nationaal Archief in Den Haag.

Een biografie zou niet volledig zijn als er niet een poging ondernomen wordt om zoveel mogelijk werken te verzamelen als aanzet voor een Van-Call-catalogus. Jan van Call heeft een omvangrijk oeuvre achtergelaten, maar dit is verspreid geraakt onder een groot aantal binnen- en buitenlandse collectiehouders en verzamelaars. Omdat in Nederland de belangrijkste collecties aanwezig zijn, werden vooral die Nederlandse prentenkabinetten en musea bezocht, waarvan na informatie gebleken is dat zij over prenten of tekeningen van Van Call beschikten. Ook zijn digitale collecties in binnen- en buitenland bekeken, zoals Art Consult, Amsterdam; British Museum, Londen; Courtould Institute of Art, Londen; Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel Duitsland; Hessisches Staatsarchiv Marburg; Kölnisches Stadtmuseum; Koninklijk Huisarchief, Den Haag; Koninklijke Bibliotheek, Den Haag; Prentenkabinet Leiden; Rheinische Landesbibliothek Koblenz; Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag; Rijksprentenkabinet Amsterdam; The Ashmolean Museum, Oxford.

Aldus konden circa 400 werken geïdentificeerd en waar wenselijk toegelicht worden, maar dit betekent geenszins dat de catalogus compleet is. Een aanwijzing hiervoor is de in deze studie nader onderzochte veilingcatalogus uit 1790, waarin ruim 70 beschrijvingen van tekeningen voorkomen, die niet in de onderzochte collecties gevonden zijn.

In deze scriptie wordt tevens een poging ondernomen om het oeuvre van Jan van Call te analyseren en te plaatsen in de ontwikkeling van de zeventiende-eeuwse topografische voorstellingen. Ook is een tweetal bijzondere werken nader beschreven: het album *Admirandorum Quadruplex Spectaculum* en een schetsboekje van Jan van Call.

¹ Eeghen, I. H. v., 'Petrus Schenk en zijn 'afbeeldinge der voornaamste gebouwen van Amsterdam', Jaarboek Amstelodamum 66 (1974), pp. 117-136.

Jan van Call werd geboren in een tijd waarin de Republiek der Verenigde Nederlanden enerzijds op zijn toppunt van zijn macht was, anderzijds in een periode waarin de neergang van de Gouden Eeuw een aanvang nam. Europese grootmachten als Frankrijk, Engeland, Zweden, Spanje en het Heilige Roomse Rijk streden in de tweede helft van de zeventiende eeuw om een zo groot mogelijk politieke dominantie te verkrijgen – deels ten detrimente van de machtspositie van de Republiek - en het is opvallend dat Jan van Call er juist toen in slaagde grote reizen te ondernemen naar Duitsland, Italië en mogelijk nog verder gelegen landen. Van zijn reizen heeft hij “verslag” gedaan door middel van zijn tekeningen en prenten, een reizend fotograaf avant la lettre.

Deze studie is niet alleen te zien als een bijdrage aan vermeerdering van kunsthistorische kennis over maar evenzeer te beschouwen als een hommage aan de avontuurlijke geest en moed van Jan van Call.

3 DE ONTWIKKELING VAN DE KLEURENDRUK IN DE ZEVENTIENDE EEUW

Hoewel vanaf de vroegste geschiedenis van de prentkunst gezocht is naar methoden om prenten in kleur af te beelden, kwam men aanvankelijk niet veel verder dan het handmatig inkleuren. De enige mogelijkheid om in meerdere kleuren te drukken was de clair-obscur houtsnede, die in het begin van de zestiende eeuw door Hans Burgmair geïntroduceerd werd en met name door Hendrik Goltzius in de lage landen tot grote hoogte is gebracht.² Bij deze techniek worden de verschillende kleuren afgedrukt door middel van twee of meer blokken. Veelal gebruikt men een blok voor de zwarte lijnen (lijnblok) en twee blokken voor de kleuren (toonblokken). Ook komt het voor dat alleen toonblokken worden gebruikt.

Het handmatig inkleuren en de clair-obscurs bleven tot in de negentiende eeuw regulier in gebruik, maar in de zeventiende eeuw heeft verfijning van reeds rudimentair bestaande technieken om in meerdere kleuren te drukken geleid tot beduidend betere resultaten. Hierbij werd voor prenten een drietal methoden gebruikt: *à la poupée*, *au repérage* en de puzzelmethode.

Figuur 1 John Owen, anoniem, gedrukt door Jan van de Velde IV, aquatint, 210x154mm, British Museum

1. *à la poupée*: één plaat wordt met meer kleuren ingeïnt en in één keer af-gedrukt;
2. *puzzelprent*: meer platen voor elke een aparte kleur, die samen één voorstelling vormen, worden naast of in elkaar gelegd en in één keer afgedrukt;
3. *au repérage*: diverse platen worden in verschillende kleuren ingeïnt en achtereenvolgens op hetzelfde vel papier gedrukt, waarbij uiteindelijk één meerkleurige afbeelding ontstaat.³

In de loop van de zeventiende eeuw zijn verschillende drukkers en kunstenaars bezig geweest om te experimenteren met deze methoden, zoals de Amsterdammer Hercules Seghers (1589/90-1633?), de Fransman

² Grimm, M. K.-T., C.; Stijnman, A., Lichtspiel und Farbenpracht, uit Lichtspiel und Farbenpracht tent.cat. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel 2011, p.13.

³ Techniek van de kleurendruk, Ad Stijnman in Rikken, M. en Stijnman, A., 'Vroege kleurendruk in Amsterdam', De Boekenwereld Jaargang 24, Nr.4 (2008), p. 206.

Francois Perrier (1590-1650) en de Utrechter Jan van der Velde IV (1610-1689). De laatste maakte gebruik van aquatint au repérage om portretten in rood en zwart af te drukken (zie Figuur 1).⁴

Het is vooral aan de Nijmegenaar Johannes Teyler (1648 - vóór 1709) te danken dat er eind zeventiende eeuw kwalitatief hoogwaardige kleurendrukken geproduceerd werden; hij gebruikte de á-la-poupée-techniek, waarmee hij tussen 1683 en 1688 succesvol

Figuur 2 Kleurenprent met een haan, Johan Teyler, ca. 1688, 23 x 19 cm. Rijksmuseum Amsterdam Prentenkabinet,

*geteekende als gedrukte miniaturen.*⁶

experimenteerde. Zijn belangrijkste bijdrage was dat hij een veelvoud aan kleuren gebruikte voor ieder onderdeel op een enkele plaat.⁵ Hierbij moet overigens vermeld worden dat ook hij voor iedere kleur achteraf aquarellering moest toepassen om rasters te egaliseren. In 1688 verkreeg Teyler een privilege om “op het papier perkament, satijn, zijde ofte andere stoffe te repraesenteren by forme van caerten, boecken, kleeden ende andersints, allerhande soorten van figueren, sieraden ende insonderheydt armeen campementen, belegeringe, batailles, fortification. militaire exercitien, ende wat daarvan dependeert, met hare couleurs bestaende soo in

In 1683 waren ook de kunstenaars Jan van Call en Mattheus Berckenboom in Nijmegen woonachtig, evenals de uitgever Pieter Schenk. Zowel Teyler als Schenk vestigden zich in dat jaar in Amsterdam, terwijl Jan van Call vijf jaar later hetzelfde deed. Het lijkt waarschijnlijk dat het viertal elkaar reeds kende in de Nijmeegse periode, waardoor het niet uitgesloten is dat Van Call, Berckenboom en Schenk ook op de hoogte waren van Teylers proefnemingen met kleurendrukken, die vermoedelijk pas begonnen na zijn definitieve vertrek uit Nijmegen. Uit bronnen (zie 4.3 Verhuizing naar Amsterdam) blijkt dat zij na Nijmegen contact hielden.

De methode van Teyler was echter zeer arbeidsintensief: men moest vlakken steeds met de hand bijkleuren en iedere prent vereiste meerdere drukgangen. De techniek kende als gevolg hiervan niet veel navolging bij drukkers en uitgevers, waarschijnlijk omdat er geen goede prijs /kwaliteitverhouding gevonden kon worden.⁷ Werkelijk vernieuwend was een

⁴ Rob Meijer, H. C. M. S., Ad Stijnman, *Coloritto : de kunst van het kleurendrukken* Den Haag 2003, p. 39.

⁵ Beers, J. A. v., *Johannes Teyler. Nederlandse kleurendruk rond 1700*, Nijmegen 1961, p.13.

⁶ Nationaal Archief, Den Haag, Staten van Holland, 1572-1795, nummer toegang 3.01.04.01, inventarisnummer 1640, zie bijlage G.

⁷ Zie conclusie Rikken, M. en Kolfin, E. P., 'A New Copy Printed in Colour of Carel Allard's Tooneel der voornaamste Nederlandse huizen en luthoven: Publishing Coloured Prints in Amsterdam around 1700, Lezing Impressions of Colour conference', (2011).

uitvinding van de Duitser Jacob Christoph Le Blon (1667 – 1741), die van 1705 tot 1719 in Amsterdam woonde. Hij slaagde er in om met behulp van vier drukplaten in mezzotint, waarbij iedere plaat met een primaire kleur en de vierde plaat met zwart ingeïnt werd, kleurenprenten te maken in iets hogere oplagen.⁸ Ook deze techniek was arbeidsintensief, vroeg vele experimenten en zou pas ten volle tot zijn recht komen in de negentiende eeuw toen lithografische technieken ontwikkeld werden.⁹

4 EEN KLEURRIJK LEVEN

4.1 Nijmegen in de tweede helft van de zeventiende eeuw

Op zich is het opmerkelijk dat in de tweede helft van de zeventiende eeuw een drietal kunstenaars uit Nijmegen zich intensief bezig hield met het vervaardigen van kleurendrukken. De wetenschapper Johannes Teyler (1648-ca 1709); de plaatsnijder Mattheus Berckenboom (1667 – ca 1722) en de tekenaar Jan van Call (1756-1706) hebben gezocht naar methoden om prenten in kleuren te drukken met vooral Teyler als leidende kracht.¹⁰ Opvallende overeenkomst tussen de drie mannen is dat geen van allen afkomstig was uit een kunstenaarsfamilie, hoewel de vader van Jan van Call wel over enige tekenvaardigheden beschikte, waarover later.

Het grotendeels katholiek gebleven Nijmegen was in het interbellum en het Eerste Stadhouderloze Tijdperk weliswaar economisch in het slop geraakt, maar gold vanwege de omvang en bestuurlijke functie altijd al als een aantrekkelijke vestigingsplaats voor uitgevers, drukkers en boekhandelaren.¹¹ Ook de oprichting van de Kwartierlijke Academie in 1655 zorgde voor een groeiende vraag naar studieboeken. Andries van Hoogenhuysen en Nicolaes van Hervelt waren belangrijke telgen van boekhandelsdynastieën, die een grote rol hebben gespeeld in de boekenwereld van Nijmegen en daarbuiten. Maar hoewel Nijmegen in het Gelderse een belangrijke boekenstad was, was het aantal boekendrukkers/uitgevers dat werkzaam was in de zeventiende eeuw bescheiden met een twaalftal vestigingen, zeker in vergelijking met de grote steden in het Westen.¹²

Op het gebied van de beeldende kunsten speelde Nijmegen in de tweede helft van de zeventiende eeuw nauwelijks een rol van betekenis; zo is het ontbreken van een

⁸ De mezzotint maakt het mogelijk om eenzelfde kleur in contrast en helderheid te variëren, waardoor in principe 3 basiskleuren voldoende zijn om het hele kleurenspectrum weer te geven, zie Wuestman, G., 'The Mezzotint in Holland.' *Easily Learned, Neat and Convenient*, *Simiolus* Vol 23 nr 1 (1995), pp. 63-89.

⁹ Rob Meijer, H. C. M. S., *Ad Stijnman, Coloritto : de kunst van het kleurendrukken* Den Haag 2003, p.51.

¹⁰ Geboorte- en sterftejaar van Berckenboom zijn ontleend aan Beers, J. A. v., *Johannes Teyler. Nederlandse kleurendruk rond 1700*, Nijmegen 1961, p.26, 27.

¹¹ Kuys, J. B., H., '1635-1672 De Gouden Eeuw van Nijmegen' in *Nijmegen : geschiedenis van de oudste stad van Nederland*, Dl. 2 *Middeleeuwen en Nieuwe Tijd*, Wormer 2005 p. 435.

¹² Begheyn, P. P., *Els F.M., Gheprint te Nymeghen: Nijmeegse drukkers, uitgevers en boekverkopers 1479-1794* Nijmegen 1990, p.10,12.

schildersatelier de reden geweest dat Jan van Call als kunstenaar geen formele opleiding heeft genoten. Er was in het Nijmegen van slechts 10.000 inwoners wel een St Lucasgilde, maar dat was vooral bestemd voor ververs (ambachtslieden, die stoffen kleurden) en glazenmakers en schilderateliers zijn niet gedocumenteerd.¹³ Bij de vredesonderhandelingen in 1676 moesten kunstenaars van buiten de stad gevraagd worden om de belangrijkste gebeurtenissen vast te leggen.

In 1672 werd Nijmegen na een week van zware beschietingen door een oppermachtig Frans leger ingenomen en gedwongen een zware tol te betalen (dwangsommen, hoge belastingen en in beslagneming van woningen) voor de aanwezigheid van de Franse bezetting. Op 20 april 1676 trok Lodewijk XIV zijn troepen uit Nijmegen terug onder internationale politieke en militaire druk en kon de Nijmeegse elite hun huizen weer betrekken. Na lang zoeken werd Nijmegen vanwege zijn meest neutraal gelegen positie door de betrokken landen uitverkoren voor de vredesonderhandelingen.

Toen de buitenlandse onderhandelaren begin 1676 in Nijmegen arriveerden zullen de Nijmegenaren hun ogen uitgekeken hebben. Na de povere jaren van de bezetting trok een karavaan van rijk beladen karren de stad in en tal van fraai uitgedoste ambassadeurs en andere diplomaten uit Münster, Spanje, Zweden, Frankrijk en Nederland. Zij huurden voor forse sommen geld onderkomens van welgestelde burgers in Nijmegen. Weer stonden deze inwoners hun huizen af, maar nu tegen een flinke vergoeding.

Figuur 3 Het ondertekenen van het vredesverdrag tussen Frankrijk en Spanje te Nijmegen op 17 september 1678, 1679, Henri Gascar, Museum Het Valkhof

¹³ W. van de Poll, Obreen, F. O. D., Archief voor Nederlandsche kunstgeschiedenis, Rotterdam 1888-1890, deel VII p. 184.

Toen de onderhandelingsdelegaties de stad in 1678 verlieten, bleef Nijmegen – evenals de Republiek der Verenigde Nederlanden – berooid achter. Hoewel de welgestelden en de middenstand konden profiteren van de aanwezigheid van de buitenlandse gasten, gold dit niet voor de meerderheid van de Nijmeegse bevolking. Omdat Lodewijk XIV twee jaar later enkele steden in Vlaanderen veroverde, kwam een garnizoen van tussen de twee- en vierduizend militairen de stad bewaken. Dit bracht de nodige welvaart voor de Nijmeegse bevolking met zich mee, wat niet alleen economische maar ook sociale gevolgen had, want menig huwelijk tussen militairen en Nijmeegse huwbare dames kwam in die jaren tot stand. Hiermee lijkt de historie zich te herhalen want ook in de eerste eeuw na Christus bracht het tiende legioen van de Romeinen de nodige welvaart en verkreeg Nijmegen na hun vertrek de status van handelsmarkt (Noviomagus).

Jan van Call is dus in zijn Nijmeegse periode gedurende zijn adolescentie geconfronteerd geweest met de zichtbare gevolgen van de toenmalige internationale politieke onrust in West Europa. Dit zal ongetwijfeld hebben bijgedragen aan zijn steeds aanwezige reislust, die hem (maar ook Johannes Teyler) vaak buiten de landsgrenzen heeft gebracht.

4.2 Jan van Call: de Nijmeegse jaren¹⁴

Grootvader Jan Becker van Call (ca 1607 – 1667) was oorspronkelijk afkomstig uit Duitsland (Kall?) en vestigde zich aanvankelijk in Batenburg als klokkenmaker en landmeter. In 1646 was Jan Becker als uurwerkmaker in Nijmegen werkzaam, daartoe

Figuur 4 Slingerklok J. van Call, 1657, Science Museum Londen

nadrukkelijk verzocht door de Nijmeegse Raad.¹⁵ Zijn faam was hem vooruit gesnel en hij zou als een van de eersten slingeruurwerken maken volgens het systeem van Christiaan Huygens, met wie hij regelmatig correspondeerde.¹⁶ Van zijn hand zijn ook enkele getekende kaarten, die hij maakte in zijn hoedanigheid als landmeter.¹⁷ Van Call woonde en werkte vermoedelijk in de Platenmakerstraat in Nijmegen en had twee zonen, Dirk en Peter, en twee dochters, Agniet en de jong gestorven Cathrin.

Zoon Peter (ca 1638 - 1681) zou hem opvolgen als *horlogier* van de stadsuurwerken in Nijmegen, maar voor het zover was kreeg diens voorgenomen huwelijk met Deliana Diber flinke tegenwerking van vader Jan. Peters toenmalige minderjarigheid zal ongetwijfeld

¹⁴ De naam van Call werd op vele manieren gespeld: in de brondocumenten zijn aangetroffen van Kall, Kalle, Cal, Kal.

¹⁵ Bestuurlijk Archief der Stad Nijmegen, 1196-1815 (voorheen Oud Archief Nijmegen (OAN)), inv.nr. 99, raadsignaat 18 augustus 1644.

¹⁶ Pantus, W. J., 'Jan van Call (I, II, III)', *Jaarboek Numaga* 51 (2004), pp.31/32.

¹⁷ Beers, J. A. v. en Lemmens, G. T. M., *Johannes Teyler. Nederlandse kleurendruk rond 1700*, Nijmegen 1961, p.23.

een belangrijke overweging zijn geweest. Zelfs een proces vermocht niet verhinderen dat Peter in september 1655 met zijn geliefde trouwde.¹⁸ De reden laat zich raden want het Doopregister van de Nederduits-Gereformeerde gemeente Nijmegen vermeldt de doop van zoon Johannes van Call op 19 februari 1656.¹⁹ Een van de getuigen was oom Dirck, broer van Peter van Call. In hetzelfde jaar werd een tweede Johannes van Call geboren, een zoon van Dirck, waarbij vader Jan en broer Peter getuigen waren.²⁰

Peter van Call was een veelzijdig mens: behalve klokkenmaker werd hij genoemd als herbergier en hield zich bezig met tekenen en plaatsnijden. Van hem zijn onder meer bekend een tekening van het Valkenhof en een koperen grafplaat voor burgemeester Jacob Leeuwens uit 1665.²¹

Figuur 6 Het Valkenhof binnen Nijmegen, Peter van Call, 143x222mm, Prentenkabinet Leiden

Figuur 6 Grafplaat Burgemeester Jacob Leeuwens, 1665, Peter van Call, St Stevenskerk Nijmegen; foto auteur

Volgens Van Gool was zoon Johannes een weerbarstige leerling voor wat betreft het "Horlogimaken" *"al den tyt zyner uitspanninge besteede hy aen het tekenen van Lantschappen en Watergezichten, naer Breugel, Bril en Nieulant, daer hy zelf den nacht mede doorbracht, als hem zyn Vader zulks by dagh belette"*.²² Dezelfde scribent meldt dat Jan van Call zichzelf met behulp van goede kunstboeken - waaronder ook enkele over *"Bou- en Doorzichtkunde"* - tot een vaardig tekenaar van landschappen en gebouwen ontwikkeld heeft. Het graveren zal hij van zijn vader geleerd hebben, want horlogemakers waren deze techniek machtig.²³

¹⁸ Beers, J. A. v., Johannes Teyler. Nederlandse kleurendruk rond 1700, Nijmegen 1961, p. 23.

¹⁹ Regionaal Archief Nijmegen (RBS 1165/536).

²⁰ 19 november 1656 Regionaal Archief Nijmegen (RBS 1165/550).

²¹ Beers, J. A. v., Johannes Teyler. Nederlandse kleurendruk rond 1700, Nijmegen 1961, p. 24.

²² Gool, J. v., De nieuwe schouburg der Nederlantse kunstschilders en schilderessen, 's-Gravenhage 1750 Volume I, p. 118.

²³ Zo bestaat in Londen de Clockmakers Company dat een actief ambachtsgilde van de Londen was. Het werd opgericht onder Koninklijk besluit van Koning Charles I in 1631. Het oorspronkelijke doel was het reguleren en bevorderen van "de kunst van het mysterie" van het uurwerk - en horlogemaken, samen met aanverwante beroepen zoals graveren, en vervaardigen van zonnewijzers en mathematische instrumenten.

Toch heeft de jonge kunstenaar kennelijk ook het nodige van zijn vader opgestoken over het maken van uurwerken, want in 1682 ontvangt hij 39 gulden voor het werken aan de klokken van de stad.²⁴ Twee jaar later trouwt hij met Agniet Wollik (Zwolligh, Wolleg of Wolgh - al deze naamvarianten komen voor op diverse brondocumenten - geboren in 1658, overleden in 1744), die hem vier kinderen schonk en hem minstens 38 jaar zou overleven.²⁵

In 1685 wordt dochter Deliana (=Odelia †1762) geboren en in 1687 zoon Peter (†1737); beiden werden in de door protestanten gebruikte St Stevenkerk in Nijmegen gedoopt.

In zijn Nijmeegse tijd maakt Jan van Call vele tekeningen en gravures van zijn directe omgeving zoals de Grote Markt in Nijmegen, landschappen rondom Kleef, de wallen van fort Knodsenburg bij Lent.²⁶ In Museum Het Valkhof wordt een album bewaard met 240 pagina's, waarvan er 75 voorzien zijn van pentekeningen van Jan van Call. Hij is al op jeugdige leeftijd begonnen met dit schetsboek waaruit blijkt dat Van Call van jongs af aan interesse had in buitenlandse steden en streken.

4.3 Verhuizing naar Amsterdam

Inmiddels is vader Peter in 1681 overleden. Moeder Deliana was al eerder gestorven, want Peter van Call hertrouwde in 1676. Ouders niet meer in leven zijnde en de matige economische vooruitzichten in Nijmegen waren mogelijk redenen voor Jan van Call om met zijn jonge gezin, na de geboorte van zijn tweede kind, in 1688 naar Amsterdam te verhuizen.

Op zich was deze keuze niet zo verwonderlijk omdat Amsterdam een ongekende periode van bloei in het prentbedrijf had doorgemaakt.²⁷ De bevolking was inmiddels gegroeid tot 200.000 en de bloei van de zeevaart en wetenschap, gepaard aan de sterk gestegen behoefte aan nieuwsvoorziening, zorgden voor een grote vraag naar visuele middelen als landkaarten, boekillustraties en nieuwskaarten. Ook konden prenten van schilderijen op een goedkope manier voorzien in de gestegen belangstelling voor kunst. In het havengebied vestigden zich grote uitgevers om te profiteren van de stroom zeelieden.

²⁴ Beers, J. A. v., Johannes Teyler. Nederlandse kleurendruk rond 1700, Nijmegen 1961, p. 24.

²⁵ Het trouwregister van de Nederduits-Gereformeerde gemeente Nijmegen vermeldt op 29 april 1684 Joan van Kall en Agniet Wollik, Regionaal Archief Nijmegen Inventarisnr 1175/4 p. 209, zie bijlage F.

²⁶ Pantus, W. J., 'Jan van Call (I, II, III)', Jaarboek Numaga 51 (2004), pp.31, 32.

²⁷ Kolfin, E., Amsterdam, stad van prenten, uit Gedrukt tot Amsterdam. Amsterdamse prentmakers en -uitgevers in de Gouden Eeuw tent.cat. Het Rembrandthuis Amsterdam 2011 p. 11 e.v.

De uitgevers annex prentmakers Valk (Kalverstraat) en Schenk (Lauriersgracht), met wie Van Call later intensief zou samenwerken, woonden in Amsterdam en hadden winkels op of vlakbij de Dam.²⁸

De aanwijzing dat Van Call in Amsterdam gevestigd was is een inschrijving in het doopregister van de Amstelkerk, waarin op 17 april 1689 de doop van zoon Jan († 1756) vermeld staat.²⁹ Frappant is dat de naam *Jan Teijller* als getuige op dit document voorkomt, wat aantoont dat er een relatie heeft bestaan tussen deze twee Nijmegenaren.

Figuur 7 Diaconieweeshuis, Jan van Call, ca 1689, tekening 237x347mm Stadsarchief Amsterdam

Uit Jan van Calls Amsterdamse periode stamt een aantal tekeningen van Amsterdamse stadsgezichten. Voorbeeld hiervan is de tekening *Diaconieweeshuis* (Figuur 7) en *Amstel, bij de Blauwbrug* (Figuur 53, pagina 52), welke laatste zich door de gedocumenteerde bebouwing en infrastructuur vrij nauwkeurig laat dateren in het jaar 1689.³⁰

²⁸ Eeghen, I. H. v., 'Petrus Schenk en zijn 'afbeeldinge der voornaamste gebouwen van Amsterdam', Jaarboek Amstelodamum 66 (1974), pp. 119.

²⁹ Stadsarchief Amsterdam Doopboek Amstelkerk toegangsnummer 378.AK A08622000042, zie Bijlage E Doop zoon Jan Jr, getuige Jan Teijller.

³⁰ Zie Eeghen, I. H. v., 'Petrus Schenk en zijn 'afbeeldinge der voornaamste gebouwen van Amsterdam', Jaarboek Amstelodamum 66 (1974), p. 124.

4.4 De Haagse periode

Het verblijf in Amsterdam heeft kennelijk niet lang geduurd, mogelijk is de sterke concurrentie in Amsterdam een overweging geweest om een andere woon- en werkplaats te kiezen. Den Haag was een kosmopolitische stad geworden met ambassadeurs, ambtenaren en hovelingen en was het tweede drukkerscentrum van de lage landen. De aanwezigheid van de prinsen van Oranje, die met adellijke dochters van Europese vorsten huwden, bracht veel buitenlandse hoogwaardigheidsbekleders naar Den Haag.³¹ Echter, in 1650 overleed Willem II plotseling en zijn zoon, de latere Willem III, werd acht dagen later geboren. De Amsterdamse regenten en Raadspensionaris De Witt benutten het ontstane machtsvacuüm om de Amsterdamse en staatkundige positie te versterken, leidend tot een periode die bekend staat als het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk. Hoewel de politieke rol van Den Haag verzwakt was en die van Amsterdam versterkt, kon Den Haag zich toch nog economisch handhaven als de winkelstad bij uitstek.³² Mogelijk was de toegenomen instroom van vreemdelingen hierin een factor van betekenis. Immers door de val van Antwerpen waren ook vele buitenlandse vluchtelingen in Den Haag terecht gekomen, later gevolgd door Engelsen - op de vlucht voor het puriteinse bewind in hun land - en door Franse Huguenoten na de intrekking van het Edict van Nantes in 1685. De opheffing van het Eeuwig Edict herstelde de positie van de stadhouder weer aanzienlijk en de hofstad kon hiervan meeprofiteren.³³ De ontvangst van Willem III op 5 februari 1691 in Den Haag – na zijn militaire en politieke successen in Engeland - werd voor hem een triomftocht.³⁴ Jan van Call heeft de speciaal voor deze gelegenheid opgerichte erebogen getekend, waarvan geen prent van zijn hand bekend is. Deze erebogen zijn door vele tijdgenoten wel in koper gesneden zoals door Bastiaan Stopendaal, Romeyn de Hooghe en Laurens Scherm.³⁵

³¹ Wijsenbeek, T. en Blankenstein, E. v., Den Haag: geschiedenis van de stad, deel 2, Zwolle 2004-2005, p. 21.

³² Wijsenbeek, T. en Blankenstein, E. v., Den Haag: geschiedenis van de stad, deel 2, Zwolle 2004-2005, p. 76.

³³ In 1667 namen de Staten van Holland een aanvankelijk geheim gehouden besluit om het stadhouderloze tijdperk voor eeuwig te bestendigen, dit werd in het rampjaar weer opgeheven doordat ex-burgemeester Andries de Graeff namens Amsterdam de opzegging van het Edict persoonlijk kwam brengen.

³⁴ Cruyningen, A. J. P. H. v., Vorstelijk veertig: alle willems van oranje nassau in hun veertigste levensjaar, Utrecht 2007, p. 55.

³⁵ Over de Haagse ereboog is uitvoerig gepubliceerd door Snoep, D. P., Praal en propaganda. Triumfalia in de Noordelijke Nederlanden in de 16de en 17de eeuw, Alphen aan de Rijn 1975.

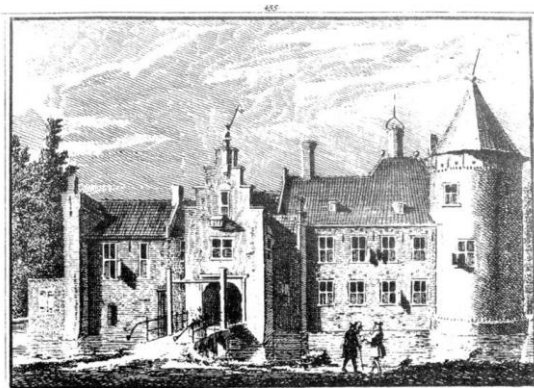

Figuur 8 Ereboog voor Willem III, Jan van Call, 1691, tekening in zwart en penseel, Rijksprentenkabinet Amsterdam

Als boekenstad ontwikkelde Den Haag zich vrij laat, rond 1650 waren er 40 boekverkopers actief.³⁶ Op het Binnenhof – ook toen al een toeristische attractie – werden kramen gepacht door rondreizende prentverkopers. Vooral politieke prenten vonden gretig aftrek, wat kennelijk aanleiding was voor de veelvuldige verzoeken van prentverkopers om winkels te openen in die contreien, waar het hof zich ophield. De familie Breeckvelt en Jan Veely zijn belangrijke drukkers en boekverkopers geweest die zich in de toenmalige Haagse boekenwereld manifesteerden. Al met al waren dit voor Jan van Call mogelijk voldoende argumenten om zich in Den Haag te gaan vestigen.

Ook hier is een aantekening in een doopregister een stille aanwijzing van het begin van Jan van Calls bewoning in Den Haag. Op 9 oktober 1692 werd zijn dochter Martijntje, die vrij jong in 1708 zou overlijden, gedoopt in Rijswijk.³⁷ Ook nu is er weer een

bijzondere getuige: Mattheus Berckenboom, de plaatsnijder uit Nijmegen, die inmiddels een wapenhandel is gaan drijven. Ook van Jan Teyler is een document uit 1692 bekend, want op 4 mei liet hij bij de plaatselijke notaris vastleggen dat zijn neef alle schulden van zijn oom mocht invorderen.³⁸ Teyler heeft in 1695/6 gedurende een jaar in het uit de middeleeuwen stammende kasteel Huis te Blotinge bij Rijswijk gewoond waar hij een drukkerij had. Als bewijs voor de vestiging van het bedrijf van Teyler geldt een brief van

Figuur 9 Huis te Blotinge, Hendrik Spilman naar Abraham de Haen, 1745-1774, gravure

³⁶ Koblusek, M., Boeken in de hofstad : Haagse boekcultuur in de Gouden Eeuw, Hilversum 1997 p. 87.

³⁷ Zie bijlage I.

³⁸ Monna, A. D. A., 'Opnieuw Johannes Teyler', Numaga 32 (1985), pp. 11-13.

Christiaan Huygens gericht aan Leibniz, waarin Huygens bevestigde dat hij “de heer Teiler gezien heeft en zijn werkplaats voor het vervaardigen van bedrukte stoffen op een halve mijl afstand van hier.”³⁹ “hier” kan alleen maar betrekking hebben op Hofwijck, want dat is de enige woning van Huygens die zich op een dergelijk korte afstand van het Huis te Blotinge bevindt. Huygens werd door Leibniz benaderd om Teyler over te halen om in Wolfenbüttel te gaan doceren. Een extra aanwijzing dat dit huis als drukkerij is gebruikt vormt de verkoop van de inboedel in 1757, waar behangsels en losse koperplaten ter verkoop aangeboden werden.⁴⁰

Hiermee is weliswaar niet eenduidig bewezen, maar wel waarschijnlijk gemaakt dat Teyler, Berckenboom en Van Call elkaar goed gekend hebben. Alle drie waren afkomstig uit Nijmegen en hadden eenzelfde interesse: het vervaardigen van kleurendrukken. Of er sprake is van een meester-leerlingverhouding tussen Teyler (1648) enerzijds en Van Call (1656) en Berckenboom (1667) anderzijds is niet duidelijk. Vooralsnog kunnen alleen de leeftijdsverschillen als indicatie dienen. Als er samenwerking is geweest tussen dit drietal dan lijkt de periode van 1692 tot 1696 en het bedrijf in Rijswijk de meest waarschijnlijke tijd en plaats.

Vanuit Den Haag ging Van Call geregeld naar Amsterdam en ondernam hij reizen naar Duitsland, Italië en Frankrijk.⁴¹ Een aantal van zijn tekeningen heeft Van Call gebruikt voor prenten, die door uitgever Pieter Schenk (1660-1713, zie over deze belangrijke Amsterdamse prentmaker, drukker en uitgever pagina 25) gebruikt zijn in de uitgave van een album *Admirandum Quadruplex Spectaculum* (ca 1695), die zowel in zwart/wit als in kleurendruk verscheen.⁴²

In 1702 heeft Jan van Call samen met de reeds op leeftijd zijnde Ludolf Bakhuysen (1630-1708) een groot panorama gemaakt – een opdracht van Nicolaes Witsen (1641-1717) waarop onder meer de zeilschepen met Peter de Grote aan boord afgebeeld zouden zijn.⁴³ Deze tekening wordt vermeld in een veilingcatalogus uit 1790, die de collectie van Jonas Witsen (1733-1788) beschrijft. In de toelichting bij deze tekening staat “De Gebouwen zyn alle in ’t byzonder zeer kenbaar, en uitvoerig met de Pen door van Kall geteekent”.⁴⁴ Het is een opmerkelijk grote tekening op drie aan elkaar gehechte

³⁹ Grieser, R., 'Korrespondenten von G.W. Leibniz', *Studia Leibnitiana* 1, H.3 (1969), p. 209. Vertaald uit de in het Frans geschreven brief van Huygens (noot PCV).

⁴⁰ Monna, A. D. A., 'Opnieuw Johannes Teyler', *Numaga* 32 (1985), pp. 11-13.

⁴¹ Pantus, W. J., 'Jan van Call (I, II, III)', *Jaarboek Numaga* 51 (2004), p. 31.

⁴² Viervoudig schouwspel van wonderen.

⁴³ Bakker, B. en Schmitz, E., *Het aanzien van Amsterdam: Panorama's, plattegronden en profielen uit de Gouden Eeuw*, Amsterdam 2007, p.255.

⁴⁴ *Catalogus van een fraay kabinet schilderyen, beneevens een uitmuntende collectie gecouleurde en ongecouleurde teekeningen, beide door beroemdste meesters ... konstige in marmer, yvoir en hout gewerkte beelden, basrelieven, gedraide beekers, konstballen en verschillende doosen fraaye boetseersels en andere kostbaare rariteyten ... alles nagelaaten by wylen den wel edele gestrnge heer Jonas Witsen [1790], p. 50.*

bladen, waarin Van Call accuraat het profiel van Amsterdam heeft getekend. Hij had in zijn schetsboekje (zie pagina 28 Het Valkhof Album) al een ontwerp staan (zie Figuur 11).

Figuur 11 Panorama van het IJ, 1702, Ludolf Bakhuysen en Jan van Call, tekening, aquarel en zwarte en bruine inkt, 40 x 211,5cm, British Museum

Figuur 11 Schets profiel Amsterdam, J.van Call, 1680, schetsboek, Museum Het Valkhof

De catalogus uit 1790 geeft een beeldende beschrijving van dit panorama:

“.....het geen dit Kunststuk de grootste verdienste byzet, is het golvend Water, dat zeer het Penceel van den Stroomschilder, volgens Natuur verbeeld heeft. Men ziet daar op een meenigte zylende en dryvende Vaartuigen, en omtrent in 't midden een ryk verciert Trekjacht met een hoogen Mast en Wimpels , en daar in, zo 't toeschynd aan de kleeding zyner Majesteit Czaar Peter de 1ste, verzeld van eenige Heeren uit de Regeering , en andere hooge Standsperszoonen; werdende geroeit om alles op de gemakkelijkste wyze te bezichtigen , en de Vorst vermaak aan te doen. Twee naby geleegen Jachten verzellen het vorstelijk Gezelschap , benevens meer andere groote en kleine Scheepen die op stroom gezien worden.

Deeze fraaije Ordonnantie en Meesterstuk in alle opzichten, zoo ten aanzien der groeping der hier en daar verspreide verschillende Vaartuigen, als ter bewaring van een algemeen licht én donker, is op een dunne wyze met Sapverven bevallig uitgevoerd.....’

Opdrachtgever Nicolaes Witsen was bevriend met Peter de Grote en auteur van een boek over scheepsbouw. Het moet voor Van Call een eer zijn geweest om met de bekende kunstenaar Bakhuysen samen te werken want deze opdracht hield tevens een erkenning van zijn vakmanschap in.

De tekening bevindt zich in de collectie van het British Museum.

Na 1700 heeft hij vele nieuwsprenten in de vorm van landkaarten gemaakt voor de Haagse uitgeefster Anna (van) Bee(c)k, (1657- gestorven na 1717, zie verder pagina 27).

Figuur 12 Fortificatie tussen Gent en Antwerpen, J. van Call, 1703, ets ingekleurd, 330x508mm A.Beek exc.

Uit een minuutacte gedateerd op 29 juli 1705 blijkt dat Jan van Call de uitgevers Schenk en Valk gekend moet hebben. Jan van Call verklaart dat hij “ontrent agt jaren geleden (sonder in den praeciesen tijt gehouden te wille zijn)” getuige was van een

gebeurtenis ten huize (Spuistraat in Den Haag) van Johan de Hertoge, procureur voor de Gecommitteerde Raden van Holland en West-Friesland, waarbij Pieter Schenk ten behoeve van hemzelf en Gerard Valk een bedrag in gouden munten heeft betaald aan Johan de Hertoge wegens *sijn [voor]sch[reven] praetensie over 't versoeck van praeuilegie*.⁴⁵ Deze betaling had ongetwijfeld betrekking op het voornoemde privilege, verkregen in 1695.

Dan – na 1705 - staakt de productie van tekeningen. De laatste, die deels van Jan van Calls hand is, heeft als onderwerp de verovering van Barcelona op 10 oktober 1705. Zoon Pieter maakt de tekening af en vervolgt de serie met een kaart van het beleg van Barcelona door de Fransen en Spanjaarden vanaf april maar ontzet door de Geallieerden op 12 mei 1706. Op grond hiervan wordt aangenomen dat Jan van Call begin 1706 is overleden. Onderzoek in de grafboeken van de Nieuwekerk, St Jacobskerk of Kloosterkerk in Den Haag heeft geen uitsluitsel gegeven over de dood van Jan van Call. Wel is er een akte over een burenruzie, die - weliswaar met een kruisje - op 14 augustus 1709 ondertekend wordt door *Juffr Agnes Swolligh, weduwe van Call* en Pieter van Call.⁴⁶ Op basis van dit document kan deze datum in elk geval als een terminus ante quem gekwalificeerd worden. Agnes Swolligh bewoonde een verdieping boven een

⁴⁵ Van Eeghen (evenals Lemmens en Van Beers, p 15) interpreteert de akte anders (zie p. 123): Van Call betaalt aan de procureur ten behoeve van Schenk en Valk. Dit lijkt echter niet erg logisch, want waarom zou hij dit als tekenaar/prentmaker doen: de uitgevers hebben immers zijn prenten gebruikt om af te drukken. Bepaalde passages zijn lastig te lezen; het is een, weliswaar getekende, minuutacte met doorhalingen en tussengevoegde zinnen, zie Bijlage A.

⁴⁶ Haags Gemeentearchief Inventarisnummer 1612 p 71-73, zie bijlage B.

winkel voor linten en strikken, waaruit geconcludeerd kan worden dat Jan van Call geen vermogen heeft achtergelaten. De weduwe stierf in 1744 op 86-jarige leeftijd; in het begraafregister staat dat zij *domestique* was van graaf Von Podewils, afgezant van de koning van Pruisen.⁴⁷ Op zich geen merkwaardig fenomeen, want Den Haag telde een aanzienlijk aantal dienstboden (in 1677 naar schatting 2.200).⁴⁸ Maar mogelijk heeft zij deze positie verkregen op aanbeveling van Johannes Teyler, die dankzij zijn relatie met de Koning van Pruisen een beroep mocht doen op de diensten van de Brandenburgse afgezant in Den Haag.⁴⁹

De zoons Pieter en Jan van Call zouden in Den Haag ook als 'Tekenmeester en Konstschilder' werkzaam zijn geweest, maar dit geldt vooral voor Pieter, die ook voor Anna Beek gewerkt heeft.⁵⁰ Van Jan jr zijn slechts weinig kunstwerken bekend, over zijn losbandig leven en zijn onheuse behandeling van zijn zuster is wel het nodige overgeleverd.⁵¹

4.5 De reizen van Jan van Call

Een van de redenen waarom Jan van Call ook in het buitenland een zekere bekendheid geniet is het aantal tekeningen en prenten dat hij van landschappen en stadsgezichten in Italië, Zwitserland en Duitsland heeft gemaakt. Volgens Van Gool - en vele biografen volgen hem daarin - heeft de kunstenaar een reis gemaakt langs de Rijn naar Zwitserland, vervolgens naar Italië (Rome) en weer via een andere route door Duitsland naar Holland.⁵²

Als alle door hem getekende stadsgezichten in het buitenland in een logische reisroute worden uitgezet, dan is het denkbaar dat hij per boot een heenreis heeft gemaakt langs de Rijn naar Schaffhausen (zie Figuur 13). Jan van Call heeft een veelvoud aan stadsgezichten gemaakt van steden die aan de Rijn liggen.

⁴⁷ Haags Gemeentearchief Begraafregister inv 443 p. 147, zie bijlage F.

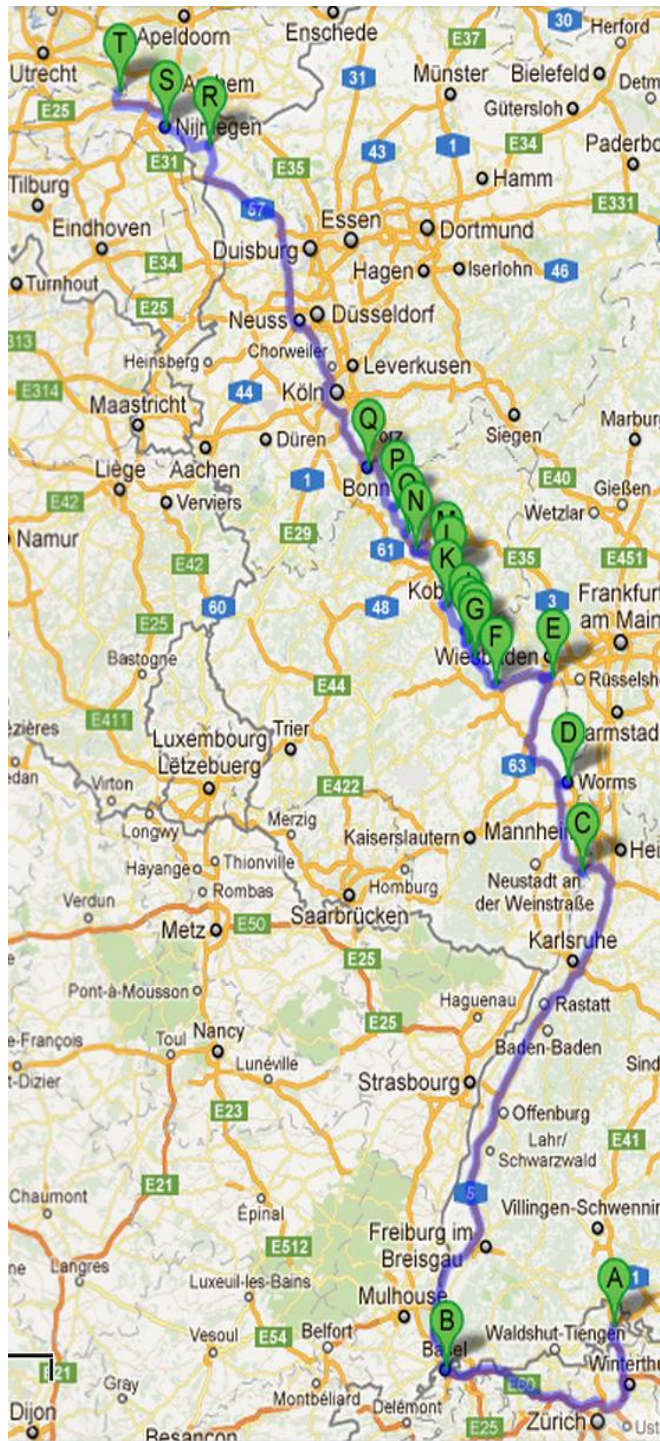
⁴⁸ Wijsenbeek, T. en Blankenstein, E. v., Den Haag: geschiedenis van de stad, deel 2, Zwolle 2004-2005, p. 76.

⁴⁹ Grieser, R., 'Korrespondenten von G.W. Leibniz', *Studia Leibnitiana* 1, H.3 (1969), pp. 213.

⁵⁰ Pantus, W. J., 'Jan van Call (I, II, III)', *Jaarboek Numaga* 51 (2004), p. 31.

⁵¹ Er zijn wel plattegronden en kaarten van hem bekend. Jan jr liet zijn zuster Deliana in het dolhuis opsluiten om de erfenis van broer Pieter voor zich op te eisen, zie Beers, J. A. v., Johannes Teyler. Nederlandse kleurendruk rond 1700, Nijmegen 1961, p. 25.

⁵² Er is een opmerkelijke eensgezindheid tussen Van Gool, De Chalmot, Descamps, Bryan, Van der Aa. Allen lijken Johan van Gool als bron te hebben gebruikt.

Figuur 13 Plaatsen aan de Rijn, waarvan Jan van Call tekeningen en prenten heeft gemaakt.

Vervolgens zou hij via Venetië, Florence en Pisa hebben kunnen afreizen naar Rome, van welke stad hij een tiental tekeningen heeft gemaakt. Jan van Call wordt evenwel niet genoemd als een van de Bentvueghels, een gezelschap van Nederlandse kunstenaars in Rome, waarvan bijvoorbeeld Jan Teyler wel lid is geweest.⁵³ Het kan zijn dat Van Calls

⁵³ Teylers bijnaam was *Speculatie*, maar ook *ezel* en *goudezel*; uit: Biografisch Woordenboek Gelderland, deel 4, Bekende en onbekende mannen en vrouwen uit de Gelderse geschiedenis. Redactie: dr. J.A.E. Kuys (eindredactie), drs. C.A.M. Gietman, drs. R.M. Kemperink, E. Pelzers en dr. P.W. van Wissing. Verloren Hilversum, 2004, p. 122.

verblijf in Rome te kort is geweest om lid te worden van dit broederschap. Daarna volgt de stad Scilla, gelegen in het aller zuidelijkste gedeelte van de Italiaanse provincie Calabria en kan hij aldaar ingescheept hebben voor een rondreis langs Malta, Alexandrië (vijf tekeningen), Aleppo en Olympia in Griekenland. Het blijft enigszins raadselachtig waarom Van Call van dergelijke schilderachtige plaatsen, met uitzondering van Alexandrië, relatief weinig werken heeft getekend.

Zijn terugtocht naar de lage landen zou hem gebracht kunnen hebben naar Innsbruck, München en noordwaarts naar andere steden zoals Berlijn en omgeving, waar hij enkele stadspaleizen heeft vastgelegd, om te eindigen in Stralsund, Noord Duitsland, waar hij kon inschepen naar Amsterdam. Maar is het een toevallige samenloop der omstandigheden dat ook Teyler in 1677 als militair ingenieur van de keurvorst van Brandenburg aanwezig was tijdens de belegering van Stettin en zich gedurende twee jaar in de streek tussen Berlijn en Stralsund ophield? ⁵⁴

Van Gool stelt dan: *“Door zyne onvermoeide naerstigheid had hy een oneindig getal Tekeningen by een verzamelt, alle op het kunstigste behandelt, en bragt eene menigte, derzelve door zyne etsnaelde in ’ t koper.”*⁵⁵

Een aantal kleurenetsen van Duitse Rijngezichten is opgenomen in een album *“Vermakelijke Gesigten aan den Rhijnstroom”*, waarvan Museum Het Valkhof een exemplaar bezit. In vergelijking met het album *“Admirandorum quadruplex spectaculum”* ontbreekt afbeelding nummer 3 *Heidelberg, 17 Gezicht op het Zevengebergte en de Rijn* en nummer 18 *Gezicht op Bonn en het Zevengebergte*.

Vanuit zijn woonplaats Nijmegen vervaardigde hij vermoedelijk de meeste tekeningen van Kleef en enkele Nederlandse steden aan de Rijn, zoals Nijmegen en Rhenen, daarmee vele vakgenoten uit de zeventiende eeuw volgend.⁵⁶

Het is niet precies bekend wanneer hij welke reizen maakte. Het was een politiek erg onrustige tijd, waarin grootmachten als Frankrijk, Brandenburg, Engeland en Zweden streefden naar absolute macht en het Duitse grondgebied vaak diende als strijdtoneel. Bovendien was reizen in de zeventiende eeuw niet van risico's ontbloot, waarbij struikrovers slechts een van de vele ongemakken vormden. Van Call zal niet over veel financiële middelen beschikt hebben, zodat hij grotendeels aangewezen was om zich via het water en te voet te verplaatsen. Van zijn schetsboek (zie Hoofdstuk 6) krijgt de lezer

⁵⁴ Grieser, R., 'Korrespondenten von G.W. Leibniz', *Studia Leibnitiana* 1, H.3 (1969), p. 212.

⁵⁵ Gool, J. v., *De nieuwe schouburg der Nederlantse kunstschilders en schilderessen*, 's-Gravenhage 1750, p. 119.

⁵⁶ Zoals bijvoorbeeld Jan van Goyen, Rembrandt, Joris van der Haagen, Abraham Bloemaert.

de indruk dat Van Call al van jongs af aan gefascineerd was door het buitenland, wat hem kennelijk er toe bracht om ondanks alle gevaren dergelijke grote reizen te ondernemen.

Hoewel bovengenoemde reconstructie niet onlogisch lijkt, dient bedacht te worden dat hij ook – zoals zo vele kunstenaars vóór hem – voorstellingen gemaakt zou kunnen hebben aan de hand van andere afbeeldingen of zelfs aan pure fantasie liet ontspruiten.⁵⁷ Immers Willem Goeree (1635-1711) stelt al in zijn *Inleyding tot de Al-ghemeene Teyken-Konst* over Italië en Frankrijk dat “genoeg vermaert is door de menighvuldige Afteykeningen en Schildereyen die ons dagelijks voor ogen komen”.⁵⁸ Met andere woorden kunstenaars waren zeer goed op de hoogte van landschappen in Europa. In bijlage J is een lijst opgenomen van steden, waarvan Jan van Call een tekening of prent heeft gemaakt. Maar feit is dat van de stadsgezichten bijna de helft buitenlands is.

Maar waarom te twijfelen aan de woorden van Jan van Gool die de grote reis van Jan van Call plaatst tussen diens verblijf in Nijmegen en zijn vestiging in Den Haag.

*“Dus al een braef Meester geworden zynde, en zyn bestaen rykelyk kunnende winnen, dreef hem zyne kunstlust langs den oever van den Rhy, om alle schoone Gezichten van Steden, Dorpen, Vorstelyke Lusthoven, en al wat zich aengenaem voor 't oog opdoet, naer 't leven te tekenen; zettende zyne reis verder voort door Zwitserlant, om alle heerlyke Gezichten van Bergen, Dalen en Watervallen, op 't papier te brengen; het geen hem aenspoorde om Italiën en Rome te zien: in welke wereltberoemde Kunststadt hy dagelyks bezig was, met de heerlyke overblyffels der Aloutheit, en de Paleizen der Pauzen en Kardinalen, nevens hunne Lusthoven, met derzelver omliggende Water- en Lantgezichten, af te tekenen. Hier in zyn oogmerk bereikt hebbende, nam hy zyne terugreize, door een ander gedeelte van Duitslant, weder naer Hollant zettende zich in ons Vorstelyk 's Gravenhage ter neder.”*⁵⁹

Opvallend is wel dat Van Gool niet de Oosterse steden langs de Middellandse Zee noemt.

⁵⁷ Gedoeld wordt op de zogenaamde Italianisanten als Karel du Jardin (1626-1678), Pieter van Laer (1599-ca.1642), Nicolaes Berchem (1621/22-1683), Jan Both (ca.1615-1652) en Jan Asselijn (ca.1615-1652).

⁵⁸ Schapelhouman, M., 'Een ontspannende inspanning', *Kunstschrift* 3 (2007), pp. 9,10.

⁵⁹ Gool, J. v., *De nieuwe schouburg der Nederlantse kunstschilders en schilderessen*, 's-Gravenhage 1750, p.117.

5 DE UITGEVERS VAN JAN VAN CALL

Het was pas vanaf circa 1690, twee jaar na vestiging in Amsterdam, dat Jan van Call met uitgevers ging samenwerken en dat zou beperkt blijven tot twee, namelijk Pieter Schenk uit Amsterdam en Anna Beek uit Den Haag. Aangezien uitgevers ook toen al verantwoordelijk waren voor het productieproces, zullen zij de tekenaar gevraagd hebben om werk aan te leveren. Van Call was betrekkelijk jong toen hij overleed, de samenwerking heeft dus een relatief korte periode bestreken van 15 jaar.

5.1 Pieter Schenk

Figuur 14 Pieter Schenk, P. Schenk , ca 1697; naar een schilderij van Pieter Feuerling. Mezzotint: 17,5 x 25,5 cm

Pieter (Petrus) Schen(c)k (1660-1713) is een belangrijke uitgever, drukker en graveur geweest, die nauw samenwerkte met een andere beroepsgenoot Gerard Val(c)k (1651/52-1726).⁶⁰

Hij was geboren in Elberfeld, vlak bij Wuppertal Duitsland, en vestigde zich in 1684 in Amsterdam. Aanvankelijk was hij leerling van de slechts acht jaar oudere Gerard Valk, die getrouwd was met Maria Blooteling, een zuster van de graveur en uitgever Abraham Blooteling.⁶¹ Schenk werd in 1688 als plaatsnijder ingeschreven, nadat hij zich vanaf '84 al gemanifesteerd had als maker van gravures naar schilderijen van onder meer De Lairese, Schalcken en Ter

Borch.⁶² In 1687 huwde Schenk met de zuster van Gerard Valk, Agatha. Een nieuwe techniek had zijn intrede gedaan, namelijk de mezzotint, die een aanzienlijke uitbreiding gaf van de mogelijkheden van het afdrukken van prenten.⁶³ Beiden gingen zich bekwamen in deze manier van prenten maken en Schenk verkreeg in 1686 een privilege voor de toen als zodanig aangeduide zwarte kunst. In toenemende mate hielden Schenk en Valk zich bezig met het kopen van platen, die op de markt kwamen zoals die van cartografen Blaeu en Janssonius, van wie wegens overlijden delen van de inventaris verkocht werden. ⁶⁴ Dit bracht het tweetal kennelijk op het idee om meer als uitgevers te gaan werken, die andere kunstenaars inhuurden om prenten te maken. Op 24 september

⁶⁰ Kolfin, E., Amsterdam, stad van prenten, uit Gedrukt tot Amsterdam. Amsterdamse prentmakers en –uitgevers in de Gouden Eeuw tent.cat. Het Rembrandthuis Amsterdam 2011, p.19.

⁶¹ Eeghen, I. H. v., 'Petrus Schenk en zijn 'afbeeldinge der voornaamste gebouwen van Amsterdam'', *Jaarboek Amstelodamum* 66 (1974), p. 119.

⁶² Thieme-Becker, nr 30, 1936.

⁶³ Mezzotint of de zwarte kunst was al in veertiger jaren van de zeventiende eeuw uitgevonden door een Duitse legerofficier Ludwig von Siegen, maar deze vinding werd lange tijd geheim gehouden, zie Wuestman, G., 'The Mezzotint in Holland: Easily Learned, Neat and Convenient', *Simiolus* Vol 23 nr 1 (1995), pp. 63-89.

⁶⁴ Kolfin, E., Amsterdam, stad van prenten. Goudendamse prentuitgevers in de 17de eeuw, uit tent.cat. Gedrukt tot Amsterdam. Amsterdamse prentmakers en -uitgevers in de Gouden Eeuw Zwolle 2011, p.22.

1695 verkregen Schenk en Valk een privilege van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en West-Friesland voor het in kleuren drukken van kaarten en prenten, wat tevens een eerste bewijs is van hun geïntensiveerde samenwerking.⁶⁵ Jan van Call was, zoals gemeld op pagina 20, getuige bij de betaling van het octrooigeld door Pieter Schenk. Toch zouden zij de á-la-poupée-techniek gebruiken omdat de nieuwe methode van Le Blon – kleurenafdrukken met mezzotint - door laatstgenoemde geheim werd gehouden, ondanks of misschien wel juist door het feit dat ook hij in Amsterdam werkte, zij het pas later van 1702-1717.⁶⁶

Schenk heeft veel naar Duitsland gereisd zoals blijkt uit een *Album Amicorum* dat Schenk bijhield van 1700 tot 1713. Zijn belangrijkste reisdoel was de boekenstad Leipzig, waar hij een filiaal had, maar de uitgever heeft onderweg frequent vele andere Duitse steden aangedaan.⁶⁷ Dit album getuigt van talrijke ontmoetingen met hooggeplaatste personen, wat hem onder meer de benoeming tot hofgraveur bij August de Sterke heeft opgeleverd.⁶⁸ Schenk bleef intussen nog steeds portretten maken, die vooral in mezzotint gedrukt werden. Blooteling, Valk en Schenk trokken steeds vaker gezamenlijk op en waren vooraanstaand op gebied van de mezzotint.⁶⁹ Het fonds van Pieter Schenk was inmiddels aanzienlijk uitgebreid: landkaarten, nieuwsprenten en vanaf 1695 boeken met series van prenten over vorstelijke en adellijke residenties, landschappen en stadsgezichten, welke laatste vrij succesvol waren. Ook was Schenks uitgeverij belangrijk op het gebied van reisboeken als almanakken, over zonsverduisteringen in de wereld of handzame kaarten voor onderweg.⁷⁰

Pieter Schenk overleed vermoedelijk in Duitsland tussen 22 mei (laatste aantekening in het *Album Amicorum*) en 6 november 1713 (zijn weduwe gaf procuratie om geld te innen).⁷¹ Het uitgeversbedrijf werd voortgezet door zijn vrouw Agatha Schenk-Valk en hun oudste zoon Petrus.

De samenwerking tussen Pieter Schenk en Jan van Call is beperkt gebleven tot de productie van *Admirandorum Quadruplex Spectaculum* vanaf 1689 tot 1694 en de prenten over de *Ecloga* van Vergilius (zie pagina 55). Schenk heeft daarna nog veelvuldig gebruik gemaakt van de prenten van Call in separate edities zoals *Afbeeldinge der voornaamste Gebouwen van Amsterdam* en *Vermakelijke Gesigten aan den*

⁶⁵ Zie bijlage H.

⁶⁶ Lilien, O. M., Jacob Christoph Le Blon 1667-1741, Stuttgart 1985, p. 85.

⁶⁷ Moes, E. W., 'Een "Album Amicorum" van Petrus Schenk', Oud-Holland Vol. 22 nr 1 (1904), p.147.

⁶⁸ Eeghen, I. H. v., 'Petrus Schenk en zijn 'afbeeldinge der voornaamste gebouwen van Amsterdam'', Jaarboek Amstelodamum 66 (1974), p.120.

⁶⁹ Kolfin, E., Amsterdam, stad van prenten. Amsterdamse prentuitgevers in de 17de eeuw, uit tent.cat. Gedrukt tot Amsterdam. Amsterdamse prentmakers en -uitgevers in de Gouden Eeuw Zwolle 2011, p.33, 34.

⁷⁰ Holstein (XXV) vermeldt meer dan 2000 prenten en prentseries, waarvan de helft, voornamelijk portretten, door Schenk zelf is gemaakt en uitgegeven.

⁷¹ Eeghen, I. H. v., 'Petrus Schenk en zijn 'afbeeldinge der voornaamste gebouwen van Amsterdam'', Jaarboek Amstelodamum 66 (1974), p.121.

Rijnstroom. De serie over Het Loo, *Conspectus novi praetorii Loo* uit 1702 werd opnieuw gemaakt, waarbij Schenk medewerking kreeg van Jacob Roman, die leidinggevend architect van de verbouwing was geweest.

5.2 Anna Beek

Vanaf 1692 woonde Jan van Call in Den Haag en daar werkte hij vanaf begin 1700 samen met Anna Beek. Anna (van) Bee(c)k werd geboren als Anna van Westerstee op 25 november 1657 in Den Haag, haar vader was meester kleermaker.⁷² Zij trouwde in 1678 met de kunsthandelaar en uitgever Barent Beek (1654 - voor 1713). Zij kregen zeven kinderen, maar in 1693 besloot Barent om naar Indië te varen, van welke reis hij nimmer zou terugkeren. Kennelijk heeft zij al vanaf de eerste afwezigheid van haar echtgenoot de zakelijke werkzaamheden waargenomen, want de eerste prent die tussen 1693 en 1697 door haar uitgegeven werd, publiceerde zij onder haar eigen naam. Zij noemde zich in 1695 al 'koopvrouw van const ende kaarten'.⁷³ Op 4 oktober 1697 heeft Anna Beek op haar verzoek een octrooi verkregen voor het vervaardigen van prenten die het paleis Nieuwburgh in beeld brachten.⁷⁴ Vanaf dat jaar werden topografische kaarten, plattegronden en stadsgezichten van Den Haag uitgegeven, die op haar naam stonden als uitgeefster. In 1713 moest Anna Beek nog een octrooiconflict uitvechten met de Amsterdamse boekhandelaar Abraham Allard wegens het verkopen van prenten van vaandels en standaards, die tegen het privilege van de uitgeefster ingingen. In het verzoek om dit privilege noemde Anna zich voor het eerst weduwe. In oktober 1717 vroeg zij octrooi aan voor ruim honderd stadsgezichten van Den Haag.⁷⁵ Na die tijd is er niets meer van haar vernomen.

Haar fonds bestond hoofdzakelijk uit topografische prenten en nieuwsprenten. Voor de eerst groep maakte zij gebruik van gereputeerde graveurs uit Den Haag en Amsterdam, zoals Jan van Vianen, Romeyn de Hooghe, Hendrik Pola. Voor de nieuwskaarten, met name van veldslagen, waren Jan van Call en later diens zoon Pieter meestal de aangewezen prentmakers. De Nederlandse Staat leverde voor veldslagen, waarin het Nederlandse leger participeerde, tekeningen aan die door officieren ter plekke waren gemaakt. Deze werden dan door Van Call bewerkt en aangevuld.⁷⁶ Het feit dat Anna Beek gebruik maakte van de vaardigheden van vader en zoon Van Call is tevens een

⁷² Dijk, H. v., Anna Beek (1657-na1717) Haagse Uitgeefster van Prenten, Amsterdam 2011, Masterscriptie Kunstgeschiedenis Universiteit van Amsterdam.

⁷³ Idem p.21 en 23.

⁷⁴ Obreen, F. O. D., Archief voor Nederlandsche kunstgeschiedenis, Rotterdam 1888-1890, deel VII p.158.

⁷⁵ Hut, M. van der; Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland Westerstee, Anna van [www. Historici.nl](http://www.Historici.nl)

⁷⁶ Dijk, H. v., Anna Beek (1657-na1717) Haagse Uitgeefster van Prenten, Amsterdam 2011, p. 34.

aanwijzing dat de kunstenaar inmiddels als bekend en gewaardeerd vakman werd gezien.

6 HET VALKHOF ALBUM

Figuur 15 Valkhofalbum, Jan van Call, 95x150mm, Museum Het Valkhof, inv. nr. 1985.05.1

In de collectie van Museum Het Valkhof bevindt zich een opmerkelijk en intrigerend boekje. Dit oblong album is relatief klein met een breedtemaat van 95 mm en een lengte van 150 mm en alle tekeningen zijn gemaakt met pen in bruine inkt. Het betreft een in glanzend leer gebonden album met tekeningen en teksten van de hand van Jan van Call, dat door het museum

Commanderie van St Jan in 1985 verworven is. Dat het van onze kunstenaar is weten we omdat zijn signatuur voorkomt op de plattegrond van Duinkerken. De band is nauwelijks versleten, maar het is duidelijk dat deze zeventiende-eeuws is, zodat er geen sprake is van een vernieuwing na 1700.⁷⁷

De 240 pagina's zijn ongenummerd, waarvan 44 blanco. De afbeeldingen zijn in een viertal categorieën te onderscheiden: De eerste groep omvat Duitse vorsten, de tweede stadsgezichten, de derde categorie bevat plattegronden van verdedigingswerken van steden uit de lage landen en tot slot enkele tekstdelen en schetsen van stadsgezichten. De groepen zijn gescheiden door een of meerdere blanco pagina's en soms door titelpagina's.

6.1 Duitse vorsten

Figuur 17 Karl Kaspar, aartsbisschop Trier, p. 20 Jan van Call, Valkhof Album

Figuur 16 Karl Kaspar von der Leyen, onbekende kunstenaar, gravure

De eerste tekeningen komen voor op bladzij 16, waarna op acht even nummers de keizer, keurvorsten en aartsbisschoppen van diverse Duitse vorstendommen zijn afgebeeld. Het zijn voor zover bekend de

enige tekeningen van Jan van Call waarin hij mensen van dichtbij weergeeft. De schetsen maken een enigszins onbeholpen indruk door de onevenwichtige lichaamsverhoudingen

⁷⁷ Volgens een mededeling dd 31 januari 2012 van Dr. P. Dijstelberge, conservator Bijzondere Collecties van de Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.

van mens en van paard. Ook vertonen de afgebeelde personen nauwelijks enige gelijkenis met de van hen bekende portretten; kennelijk ging het Van Call meer om heraldiek en symboliek dan om een realistische weergave (zie Figuur 16 en Figuur 17). Het handschrift is schools in vergelijking tot de teksten op de laatste pagina's van het album. Deze indruk, gecombineerd met het feit dat Karl Kaspar von der Leyen al in 1676 overleden was en dat de meeste afgebeelde vorsten overleden waren voor 1680, doen vermoeden dat het album in een vrij vroeg stadium van Van Calls leven ontstaan moet zijn.

6.2 Stadsgezichten

Na twee titelpagina's, die verwijzen naar landen van het Heilige Roomse Rijk, komt een reeks van 23 Duitse stadsgezichten. De tekeningen zijn vrij zorgvuldig gemaakt en overstijgen het niveau van een schets, zoals die van de laatste categorie in dit boekje. De steden bestrijken een opmerkelijk groot grondgebied, zodat de vraag gerechtvaardigd is of Van Call al deze steden ook daadwerkelijk bezocht heeft en dit album op zijn reis heeft gebruikt als schetsboek. Een andere vraag is of de kunstenaar de tekeningen heeft gebruikt voor de prenten in *Admirandorum Quadruplex Spectaculum*. Een voorbeeld moge een en ander illustreren en de uiteindelijke conclusie rechtvaardigen: de tekening van de stad Boppard op bladzij 46 van het album.

Figuur 18 Vergelijking tekening Boppard uit Valkhof Album en de prent Boppard (nr 9) uit *Admirandorum*

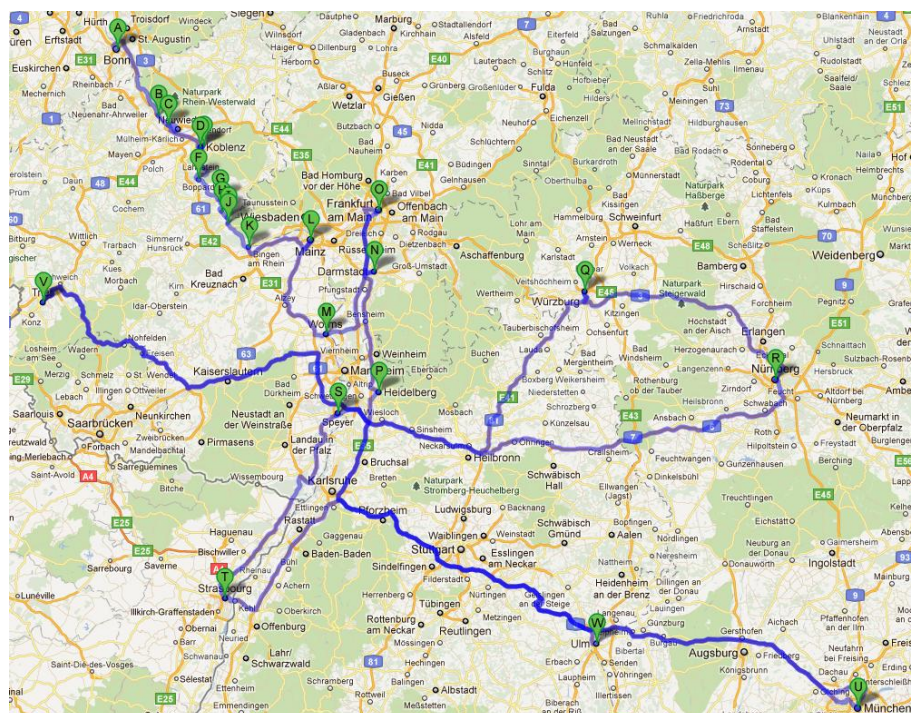

Er is een opvallend verschil in compositie, de bomen op de oever van de binnenbocht zijn in de kleurenprent dominant aanwezig als repoussoir, de hoge bergen van de prent

ontbreken geheel in de tekening evenzeer als de rotsformaties op de linker achtergrond van de tekening niet voorkomen in de prent. De Sint Severuskerk is wel een object dat op gelijke wijze herkenbaar in beeld komt. Ook het standpunt is duidelijk verschillend: de tekening is gemaakt vanuit een beduidend hogere dan de prent. Als beide werken vergeleken worden met de werkelijkheid van Boppard dan lijkt de kleurenprent qua realiteitsgehalte duidelijk de mindere van de tekening, maar ook deze laat een opmerkelijk verschil zien in de linker rotspartijen.

Dit voorbeeld is betrekkelijk willekeurig gekozen. Analyse van alle tekeningen met overeenkomstige prenten tonen eenzelfde beeld. De tekeningen kunnen dus hoogstens als inspiratiebron hebben gediend, maar zeker niet als voorbeeld ter nadere uitwerking voor de prenten. Van Call heeft de nodige vrijheid genomen in zowel prenten als tekeningen om de compositie naar zijn hand te zetten.

Een ander vraagstuk is of de schetsen door Jan van Call gemaakt zijn gedurende een reis. Als alle stadsgezichten op een landkaart afgezet worden dan ontstaat het volgende beeld:⁷⁸

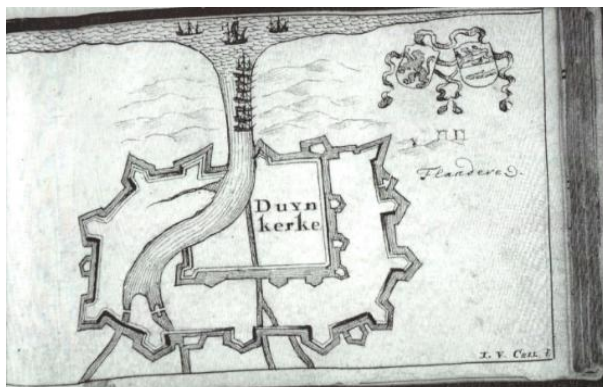
Figuur 19 Steden, waarvan stadsgezichten in het Valkhof Album van Van Call zijn gemaakt

De volgorde van de afbeeldingen in het boekje zou een aanwijzing kunnen zijn voor de route die Van Calls gevolgd heeft, als men veronderstelt dat het schetsboekje meegenomen is om de stadsgezichten te tekenen. In dat geval lijkt hij een reis per schip ondernomen te hebben langs de Rijn, beginnend bij Bonn (A) en eindigend in Worms (M). Daarna krijgt zijn tocht een dusdanig grillig patroon dat het moeite kost om aan te nemen

⁷⁸ Dit geldt niet voor de stadsgezichten Metz en Marburg, omdat niet helemaal zeker is welke steden Jan van Call bedoeld heeft.

dat hij de rest van de steden in één reis bezocht heeft. Na het stadsgezicht van Worms is ook een kleine stijlverandering te zien in de daarop volgende tekeningen, die meer gedetailleerd zijn en meer gevarieerd in gezichtspunt en perspectief. Het is denkbaar dat deze gemaakt zijn gedurende mogelijke reizen op latere leeftijd. Toch ontbreken er nog enkele steden, zoals de residenties van Saksen en Brandenburg, aannemende dat Van Call van plan was om de belangrijkste steden van het Heilige Roomse rijk op te nemen in zijn album.

6.3 Plattegronden

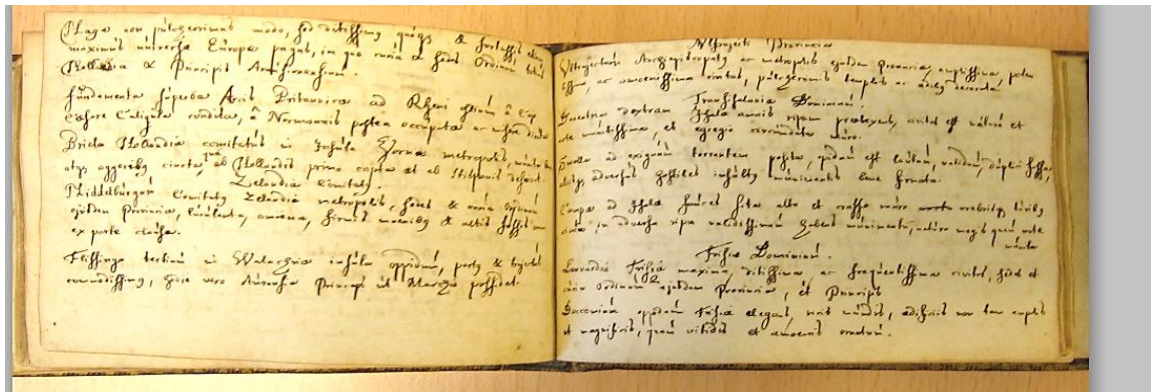
Figuur 20 Plattegrond Duinkerken, Jan van Call, tekening, Valkhof Album

De stadsgezichten worden gevolgd door 30 blanco bladzijden, wat er op zou kunnen duiden dat Jan van Call nog meer stadsgezichten wilde toevoegen. Een nieuwe titelpagina getiteld *De hollandia sive septemdecim provincia*, met het wapen van Overijssel, opent een reeks van plattegronden van de vestingwerken van 30 steden in de lage

landen. Op de laatste, *Duynkerke*, toen nog behorend tot het graafschap Vlaanderen, is de signatuur van Jan van Call zichtbaar. Opvallend is dat alleen de grachten, rivieren met schepen en in sommige gevallen de omwalling zijn afgebeeld; overal ontbreekt het stratenplan van de stad. Betrof het een speciale opdracht of wilde hij deze tekeningen gebruiken voor zijn werk als kaartenmaker? Vanaf 1702 heeft Van Call vele landkaarten met veldslagen gemaakt, maar tot dusverre zijn er nog geen kaarten gevonden waarin de plattegronden van het schetsboekje op enigerlei wijze zijn gebruikt.

6.4 Teksten en schetsen van stadsgezichten

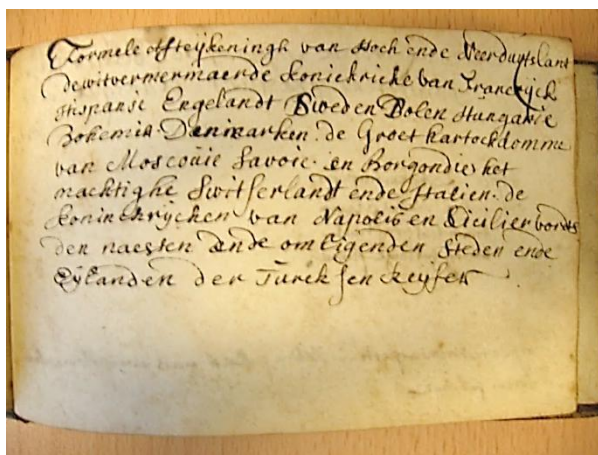
Na een zestal lege pagina's volgen bladzijden met Latijnse teksten over enkele steden, waarvan Van Call de plattegronden heeft getekend.

Figuur 21 Pagina 187 en 188 Latijnse teksten Valkhof Album over enkele steden uit de lage landen

Het handschrift is duidelijk afwijkend van dat van de overige teksten. Waarschijnlijk heeft iemand op verzoek van Jan van Call deze tekstdelen geschreven. Niet alle afgebeelde steden zijn op deze wijze toegelicht, ook de volgorde van behandeling is niet dezelfde als die van de plattegronden.

Na een tiental lege pagina's volgt een tekst over tekeningen van Duitsland en van de

koninkrijken van Frankrijk, Spanje, Engeland, Zweden, Polen, Hongarije, Bohemen, Denemarken, de Groot Hertog-dommen van Savoie, Bourgondië, Zwitserland en Italië, de koninkrijken van Napels, Sicilië en omliggende steden en eilanden der Turcken keyzers. Een pagina die op zijn minst getuigt van de ambities van de jeugdige kunstenaar,

want het handschrift is enigszins schools.

Daarna volgt een bladzijde met de tekst *Aspice Rectorem Imperii cui bellica Pallas armipotens praestant mars que sub ense fidem* in drievoud, ook in drie verschillende handschriften.⁷⁹ Op kleine onderdelen verschilt deze zin, zodat het lijkt of de oorspronkelijk door Van Call geschreven zin enkele verbeteringen door andere scribenten heeft ondergaan. Het is dus verleidelijk te veronderstellen dat Jan van Call het Latijn niet beheerste en zich moest laten assisteren.

De laatste tekeningen van het album bestaan uit een reeks van acht vrij ruwe schetsen, die de indruk maken alsof deze *in situ* gemaakt zijn.

⁷⁹ Deze zin is lastig te vertalen omdat het Latijn niet geheel correct is, maar het betekent zoveel als heil aan de keizer, die het geloof met wapens verdedigt.

Figuur 25 Schets van Frankfurt, Valkhof Album

Het gaat om de steden Amsterdam, Koblenz, Würzburg, Frankfurt, Bazel (twee keer) en Breisach am Rhein, waarbij sommige voorzien zijn van tekst (zie bijvoorbeeld de afbeelding van Frankfurt, Figuur 25, waarvan de tekst luidt: *Francofurtum nobilissimam totius german emperium et ad moenum florentissimus*). Het ligt voor de hand om te denken dat Van Call deze schetsen heeft gemaakt op een van zijn reizen. Alleen de route Koblenz - Bazel biedt deze mogelijkheid, terwijl Amsterdam een apart bezoek gehad moet hebben. Een andere, meer waarschijnlijke mogelijkheid is dat de kunstenaar de schetsen heeft gemaakt aan de hand van bestaande prenten met de bedoeling deze later nog eens te gebruiken voor uitwerking in tekeningen of prenten van zijn hand. Het tekenen of schetsen van een volledig aanzicht van een stad is immers nauwelijks doenbaar omdat dit een standplaats vereist die meestal niet aanwezig is. Er is tot nog toe een voorbeeld gevonden in de prent die Van Call gemaakt heeft van Trier.

Figuur 24 Versterkingen rondom Trier, detail J.van Call, 1704, ets ingekleurd, ca 80x380mm, Rijksprentenkabinet

Figuur 23 Trier, J. van Call, schetsboek, pen in bruine inkt, 95x150mm, Museum Het Valkhof

Figuur 22 Trier, M. Merian de oudere, 1646, gravure,

Het standpunt van de tekenaar is hetzelfde en sommige details komen overeen, maar er zijn ook enkele verschillen, zoals het ontbreken van een brug in het midden van de tekening en de lang uitgerekte torenspits. Als deze de toren van de Liebfraukirche moet verbeelden, dan kan Jan van Call de kerk niet in deze vorm hebben gezien want de hoge

spits werd in 1631 door storm vernield en niet meer hersteld.⁸⁰ Dit wijst er eens te meer op dat hij bestaande oude prenten heeft gebruikt voor deze schetsen, zoals bijvoorbeeld een gravure van Matthäus Meran (1593-1650), een Zwitserse graveur/uitgever in Frankfurt. Meran heeft ook de oude situatie weergegeven, vermoedelijk naar een houtsnede van 1546.⁸¹

De laatste 24 pagina's van het schetsboek zijn blanco.

Kunsthistorisch gezien is het schetsboek interessant en leidt enerzijds tot enkele conclusies, maar roept anderzijds ook weer nieuwe vragen op:

- Op grond van de eerste tekeningen van de Duitse vorsten lijkt het album te zijn ontstaan in de adolescentie van Jan van Call, in de periode van 1670-1675.
- Jan van Call kon schrijven en had dus een goede scholing gehad, maar beheerste vermoedelijk niet het Latijn.
- Zowel handschriften als tekeningen vertonen een ontwikkeling, die doet vermoeden dat dit album door Van call over een lange, meerjarige periode is gebruikt.
- Zijn oorspronkelijke bedoeling was om (ontwerp)tekeningen te maken voor een album dat stadsgezichten van de belangrijkste steden van het Heilig-Roomse Rijk moest bevatten.
- De achtergronden van de stadsgezichten zijn niet realistisch weergegeven; bovendien zijn de tekeningen dusdanig nauwkeurig uitgewerkt dat het niet waarschijnlijk is dat hij deze ontwerpen ter plekke heeft gemaakt.
- Evenmin zijn deze tekeningen gebruikt als ontwerpen voor zijn latere kleurenprenten van *Admirandorum Quadruplex Spectaculum*.
- De reis langs de Rijn heeft hij vermoedelijk al vroeg in zijn carrière gemaakt.
- De ruwe schetsen van stadsgezichten zijn waarschijnlijk gemaakt aan de hand van bestaande prenten.
- De omslag toont nauwelijks slijtage; waardoor het niet de indruk maakt vaak onderweg gebruikt te zijn.

Toch blijven er nog genoeg kwesties over, zoals: wat is de bedoeling van de stedelijke plattegronden? De belangrijkste vraag is misschien waarom Jan van Call met dit boekje gestopt is bij het stadsgezicht van Basel, terwijl hij volgens de vele biografen nog veel meer reizen naar o.a. Italië, Midden-Oosten en Duitsland gemaakt heeft.

⁸⁰ Zie <http://www.schwabenmedia.de/Kirchen/Trier/Liebfrauenkirche.htm>

⁸¹ http://is.wikipedia.org/wiki/Mynd:De_Merian_Mainz_Trier_K%C3%B6ln_045.jpg

De meest waarschijnlijke uitkomst van dit onderzoek is dat het een schetsboek voor Jan van Call is geweest, dat hij gedurende zijn loopbaan als bron van ideeën gebruikte voor zijn tekeningen en prenten.

7 OVER ADMIRANDORUM QUADRUPLEX SPECTACULUM ⁸²

7.1 Algemeen

In het midden van de zeventiende eeuw waren voorstellingen met landschappen al een van de belangrijkste genres in de Nederlandse prentkunst, die in eerste instantie geproduceerd werden door kunstenaars, de zogenaamde *peintre-graveurs*.⁸³ Maar ook grote uitgevers als de familie Danckerts, Visscher en De Jonghe hielden zich bezig met het verkopen van zowel landschappen als topografische prenten, die zij soms in opdracht van of door bekende en soms door onbekende kunstenaars lieten maken. In het laatste kwart van de Gouden Eeuw verscheen een nieuwe type uitgever, dat innoveerde op gebied van samenwerking, druktechniek en genres. Allianties konden immers zorgen voor risicospreiding en kostenreductie, verbetering van druktechnieken beoogden concurrentievoordelen te behalen door product vernieuwing en nieuwe genres speelden in op de smaak van het publiek.⁸⁴ Nieuw was het uitgeven van series van topografische landschappen en monumentale landhuizen, waarmee de uitgever/drukker Pieter Schenk een stevige positie op de uitgeefmarkt kon bewerkstelligen. Een eerste uitgave betrof het eerder genoemd boekje *Admirandorum Quadruplex Spectaculum* ofwel 'Vierdubbeld schouwspel van wonderheden' genaamd, waarvan Jan van Call de prentmaker was.

Figuur 26 Friedrich II von Sachsen-Gotha und Altenburg uit Admirandorum, P.Schenk, 1694-1697, mezzotint, 156x110mm, Universiteit van Amsterdam

Vermoedelijk eerst in zwart-wit omdat deze specifiek opgedragen is aan een vorstelijk persoon; de gekleurde editie bevat alleen de topografische prenten. Het album bevat 71 gravures, verdeeld over vier onderdelen: Gezichten aan de Rijnstroom (19), Het Loo en andere Vorstelijke Huizen (25), Gezichten van 's-Gravenhage (10) en Gezichten van Amsterdam (17). Schenk heeft het oblongboekje opgedragen aan Friedrich II., Hertog von Sachsen-Gotha und Altenburg (1676-1732), wiens door de uitgever gemaakt portret in mezzotint voorafgaat aan de topografische prenten. Vermoedelijk heeft Schenk de hertog ontmoet in Leipzig.⁸⁵ Omdat Schenk en Valk een privilege kregen op 24 september

1695 voor het in kleuren drukken van prenten is het aannemelijk dat de uitgave verscheen in 1695. De ondertitel "*Delectum, pictum & aeri in cisum per Johannem Van Call*" duidt aan dat Jan van Call niet alleen de ontwerper is, maar dat hij ook de

⁸² Schenk, P. en Call, J. v., *Admirandorum Quadruplex Spectaculum*, Amsterdam 1694-1697.

⁸³ Orenstein, N., *Nederlandse landschapsprenten en hun uitgevers in de Gouden Eeuw*, uit *Nederland naar 't leven: landschapsprenten uit de Gouden Eeuw* Zwolle 1983, p.33.

⁸⁴ Kolfin, E., *Amsterdam, stad van prenten*, Amsterdam 2011

⁸⁵ Moes, E. W., 'Een "Album Amicorum" van Petrus Schenk', *Oud-Holland* Vol. 22 nr 1 (1904), p. 147.

koperen platen heeft geëst.⁸⁶ De prenten zijn zo uniform – de afmetingen zijn nagenoeg allemaal circa 130 bij 170mm – dat Van Call deze speciaal aan de hand van zijn tekeningen of schetsen voor Schenk gemaakt zal hebben.⁸⁷ Er zijn geen tekeningen gevonden, die identiek waren met deze prenten, maar wel enkele die als uitgangspunt gediend kunnen hebben voor de etsen. Schenk heeft deze platen gebruikt om zowel zwart-wit edities als kleurendrukken te produceren, hoewel de afmetingen her en der lichte afwijkingen vertonen.⁸⁸ De gekleurde exemplaren zijn vervaardigd met behulp van de á-la-poupée-techniek volgens het Teylerprocedé, dat zowel Schenk als Van Call gekend hebben.

7.2 Frontispice en titelpagina's van *Admirandorum*

Figuur 27 Frontispice *Admirandorum*, 1694-1697, P.Schenk, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

De gekleurde editie van de Koninklijke bibliotheek begint met een frontispice, dat gemaakt is door Petrus Schenk, zoals blijkt uit het onderschrift *Petrus Schenk fecit*. Het zijn twee personificaties, mogelijk Geometrie en Wijsheid, en een borstbeeld – wiens roem door Faam rondgebazuind wordt – wat een portret lijkt te zijn.

⁸⁶ Uitgesoght, geteekend en op koper gebracht, door Joh. Van Call, zoals de vertaling luidt op het titelblad.

⁸⁷ Eeghen, I. H. v., 'Petrus Schenk en zijn 'afbeeldinge der voornaamste gebouwen van Amsterdam'', *Jaarboek Amstelodamum* 66 (1974), p. 126.

⁸⁸ Zie bijgevoegde catalogus. De afwijkingen kunnen zowel het gevolg zijn van meetonnauwkeurigheden als wel van het feit dat de papierkwaliteit en/of het drukproces van invloed is geweest op de omvang van de prenten.

De ongekleurde versie van het album, zoals in de collectie van de Universiteit van Amsterdam aanwezig, heeft na voornoemd frontispice een tweetal pagina's met tekst, zowel in het Latijn als in het Nederlands, waarmee Schenk zijn boek opdraagt aan

Figuur 28 Friedrich von Sachsen-Gotha, maker onbekend, detail

Friedrich van Saksen-Gotha. Daarna in dezelfde uitgave een voorwoord, ook in twee talen, waarin Schenk stelt dat hij op verzoek van voorname Heeren tot zo groot werk zou overstappen en dat eenieder vrij is om zijn kastelen of heerlijkheden aan te melden om in dit album opgenomen te worden. Als laatste een tweetalige titelpagina, met op de volgende bladzij een door Schenk vervaardigde afbeelding van Friedrich van Saksen. Er is geen gelijkenis met het afgebeelde borstbeeld op het frontispice, omdat de neus significant afwijkt.

Dan volgen de vier hoofdstukken met prenten, waarbij in de ongekleurde versie van de Universiteit van Amsterdam ieder deel wordt voorafgegaan door een titelpagina. Deze subtitels worden overigens niet in andere edities van *Admirandorum* aangetroffen.

7.3 Gezichten aan de Rijnstroom

In dit gedeelte zijn negentien prenten van steden en landschappen langs de Rijn opgenomen. De eerste ets toont de grote waterval bij Schafhausen en vervolgens wordt de loop van de Rijn noordwaarts gevolgd tot Kleef. Iedere afbeelding heeft een Latijns en een Nederlands onderschrift met aan de onderzijde een cursief gedrukte tekst *Pet: Schenk exc: Amstelod: cum Privil:.* Niet alle steden liggen aan de Rijn zoals bijvoorbeeld Heidelberg en Kleef. Deze prenten zijn ook enigszins afwijkend van de overige, want alleen het Heidelberger kasteel wordt afgebeeld en in Kleef is de keurvorstelijke tuin onderwerp van de voorstelling.

De overige prenten tonen de stedelijke bebouwing langs de Rijn oevers met enkele schepen en mensen als stoffage tegen een achtergrond van bergen en bewolkte luchten.

Als representatief voorbeeld voor *Gezichten aan de Rijnstroom* moge de prent van Hammerstein dienen, een plaatsje 30 km ten Noorden van Koblenz.

**Figuur 29 Hamerstein (A15) uit Admirandorum J. van Call, 1694-1697, ets
130x167mm, Rijksprentenkabinet**

We kijken naar het Noorden met Hammerstein aan de linkeroever. Hoog op een uitstekende rots is de ruïne van Slot Hammerstein zichtbaar dat in 1688 door Franse troepen verwoest werd. Het atmosferische perspectief van de lucht is subtiel door Van Call geschakeerd met steeds dunner wordende horizontale en kruiselings arceringen. Op de voorgrond is de stoffering met dikke lijnen donker gemaakt, terwijl op de achtergrond de stedelijke bebouwing van Andernach vaag zichtbaar is. Hierdoor verkrijgt Van Call veel diepte in de voorstelling. Dit repoussoir-effect verdwijnt enigszins als men de gekleurde afdruk bekijkt. De stoffage is door de kleurstelling lichter van toon, daarentegen krijgt de arcering van de spiegeling in het water meer subtiliteit door de blauwgroene kleur.

**Figuur 30 Hamerstein (A15) uit Admirandorum J. van Call, 1694-1697, ets
130x167mm, Koninklijke Bibliotheek**

De overige Rijngezichten betreffen Mainz, Bingen, Bacharach, Oberwesel, Boppard, Koblenz, Linz en enkele kastelen en landgezichten tussen voornoemde plaatsen. Het zijn dus vooral de meest schilderachtige gedeeltes van de Pfalz, die Schenk in zijn album wilde laten zien.

7.4 Het Loo en andere Vorstelijke Huizen

Deel II van *Admirandorum* bevat zeventien prenten van Paleis Het Loo, twee van Huis Ten Bosch, twee van kasteel Honselaarsdijk, twee van Huis Sorghvliet (nu als Catshuis bekend), een exemplaar van Huis ter Nieuburch en een van het landgoed Clingendael. Het was kennelijk een hommage aan de Oranjes, want de meeste landgoederen waren in bezit van de Prins, zijn familieleden of een van zijn hovelingen.

Figuur 31 Paleis Het Loo tuinzijde (A22) uit *Admirandorum*, J.van Call, 1692-1694, 132x165mm, Links Koninklijke Bibliotheek, rechts Boijmans van Beuningen

In Figuur 31 is Paleis Het Loo aan de achterzijde afgebeeld. De á-la-poupée-ets van de Koninklijke Bibliotheek is anders gekleurd dan de losse prent van Boijmans, zie bijvoorbeeld de tweede figuur van rechts en het muurtje met tuinvaas links op de voorgrond, waaruit blijkt dat elke plaat voor de afdruk handmatig ingeïnt moest worden. Dit gaf de drukker ook gelegenheid om unieke exemplaren te vervaardigen, wat voor de koper attractief was. De voorstelling is gemaakt na 1694, want de door Willem III gewenste uitbreiding met een tweetal paviljoens is al gerealiseerd.⁸⁹ De serie over de paleizen en buitenhuizen zijn vrij topografisch ontworpen met een accent op de classicistische architectuur, die in de zeventiende eeuw in de Republiek zeer in zwang was. Toch houdt Van Call vast aan zijn gewoonte om mensen af te beelden, waardoor de lezer een goede indruk krijgt van de grootte van de gebouwen. In *Admirandorum* wordt ruim aandacht besteed aan het koninklijke lusthof Het Loo van Willem III en Mary Stuart en tal van kunstenaars volgden dit voorbeeld, zoals Laurens Scherm (ten behoeve van Carel Allard), Romeyn de Hooghe (1645–1708), Justus Danckerts (1664-1717).

⁸⁹ Kranenburg-Vos, A. C., 't Konings Loo, bouwgeschiedenis en bewoning, Wijk bij Duurstede 1981, p. 20.

Figuur 32 Jachtstoet bij Het Loo, Romeyn de Hooghe, ca 1700, 172x 490mm,

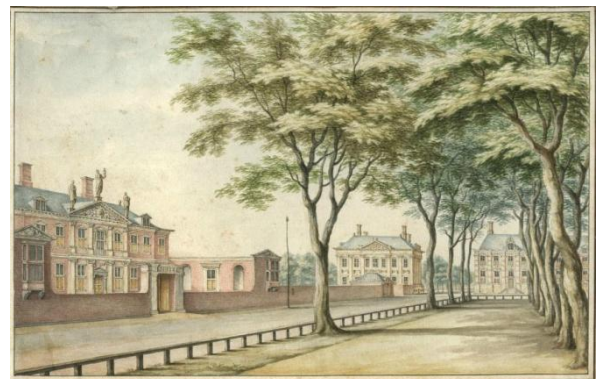
Tijdens de restauratie van Het Loo in 1971 is onder meer gebruik gemaakt van deze oude prenten om de toestand van 1694 zo dicht mogelijk te benaderen.⁹⁰

7.5 Gezichten van 's-Gravenhage

De serie wordt vervolgd met negen prenten van de binnenstad van Den Haag en een van het dorp Scheveningen dat toen nog ver van de stad verwijderd lag. Een fraaie ets is die

Figuur 34 Plein (A47) uit Admirandorum, J.van Call, 1694-1697, 132x167mm, Koninklijke Bibliotheek

Figuur 33 Plein, J.van Call, 178x275mm, tekening, Haags Gemeentearchief

van het Plein in Den Haag, waarop het huis van Constantijn Huygens en het Mauritshuis afgebeeld zijn. Hierin vullen bomen een belangrijk deel van de afbeelding en staan de gebouwen op de achtergrond. Ditzelfde uitgangspunt heeft Van Call ook gehanteerd in de drie prenten van het Hofplein. De streng classicistische architectuur van het in 1876 gesloopte Huygenshuis is gedetailleerd weergegeven. De kunstenaar heeft van

Figuur 35 Façade Huygenshuis, ets, Th.Matham naar Pieter Post, 1639

⁹⁰Jansen, A., Hageman, C. en M. Heuff, Het Loo: De Tuinen, Apeldoorn 1985, p.8.

dezelfde plek ook een tekening gemaakt, het is niet onaannemelijk dat deze is gebruikt als uitgangspunt voor zijn ets. Van Call moest immers de prentserie in redelijk korte tijd maken voor de uitgevers Valk en Schenk. In de prent zijn de gebouwen smaller gemaakt dan in de tekening. Het dak van de vleugel van het Huygenshuis is in beide werken te hoog afgebeeld (zie Figuur 33, Figuur 34 en Figuur 35).

Een ander voorbeeld is de tekening van de Korte Vijverberg, waarvan ook een variant bestaat die iets meer van de Hofvijver laat zien, beide hebben gediend als ontwerp voor de ets uit *Admirandorum* (nr 49).

Figuur 36 Korte Vijverberg, J.van Call. 1690, tekening, 177x273mm, Haags Gemeente Archief

We zien de Korte Vijverberg in de richting van het Plein; geheel links de St. Sebastiaansdoelen; in het midden op de achtergrond het Huygenshuis aan het Plein; rechts een gedeelte van de Hofvijver met het Mauritshuis en de gebouwen van het Binnenhofcomplex, grenzend aan de vijver.

Opmerkelijk is dat de door Van Call getekende kraagstukken onder de kroonlijst van de Sebastiaandoelen nooit hebben kunnen bestaan, zoals Terwen heeft aangetoond.⁹¹ In de prent heeft hij deze *modillons* dan ook achterwege gelaten.

Figuur 37 Kroonlijst St Sebastiaandoelen, details uit Korte Vijverberg, prent en tekening J.van Call

⁹¹ Dumas, C., *Haagse stadsgezichten 1550-1800: topografische schilderijen van het Haags Historisch Museum*, Zwolle 1991, p.170, n.27.

7.6 Gezichten van Amsterdam

In de laatste reeks komt Amsterdam, woon- en werkplaats van uitgevers Valk en Schenk, met zeventien prenten ruim aan bod. De reeks wordt geopend met een vrij bijzondere ets in het oeuvre van Jan van Call: een zicht op het Y waarbij schepen prominent worden afgebeeld.

Figuur 38 Zicht over het Y (A55) uit Admirandorum, J.van Call, 1694-1697, 131x169mm, Koninklijke Bibliotheek

Vaag op de achtergrond is de skyline van het toenmalige Amsterdam te zien met het stadhuis in het midden, maar ongetwijfeld is het voornaamste doel van deze prent om de vele scheepstypen te tonen, die Amsterdam als grootste havenstad ter wereld aandeden.

De prent van Figuur 38 is nogal bijzonder in het oeuvre van Van Call en lijkt te zijn

Figuur 39 Een havenhoofd met uitvarende schepen, L. Bakhuizen, 1680 – 1700, Amsterdams Historisch Museum

ontworpen door of op zijn minst geïnspireerd op het werk van Ludolf Bakhuysen, zie bijvoorbeeld bijgaande tekening van Figuur 39. Mogelijk is dit het eerste begin van de latere samenwerking tussen Bakhuysen en Van Call geweest.

De overige prenten tonen gezichten van de stad, waarin de wateren van grachten, de Amstel en het Y veelvuldig voorkomen. In het Amsterdams Stadsarchief is een aantal tekeningen van Van Call bewaard gebleven die voor een deel ten grondslag hebben gelegen aan de

Amsterdamse etsen van *Admirandorum*. Maar ze zijn niet gelijk zoals in enkele voorbeelden zal worden aangetoond.

Figuur 41 Binnen-Amstel (A66) uit *Admirandorum*, J. van Call, 1694-1697, 131x170mm, Koninklijke Bibliotheek

Figuur 40 Detail uit *Binnen-Amstel*, J. van Call, tekening na 1691, Stadsarchief Amsterdam

Als de voorstellingen van de Binnen-Amstel (Figuur 40 en Figuur 41) nader bekeken worden, valt op dat het perspectief verschillend is: de tekening heeft een grotere dieptewerking en ook het markante gebouw achter de Magere Brug ontbreekt. Zo zijn er meer verschillen: het raam van de eerste verdieping van het gebouw aan de rechterkant is hoger, schepen en bomen wijken af. Van dezelfde voorstelling is ook een á la poupée-ets door Jan van Call gemaakt, deze is identiek met de tekening. Ook van de prent is een identiek los exemplaar aanwezig in het Stadsarchief.

Een ander voorbeeld is de prent die een zicht over het IJ toont (A57).

Figuur 42 Tye Gracht (A57) uit *Admirandorum*, J. van Call, 1694-1697, 130x167mm, Koninklijke Bibliotheek

Figuur 43 Gezicht op het IJ, J. van Call, ets a la poupée, 509x723mm, Stadsarchief Amsterdam

We kijken vanaf de Kattenburgerbrug in westelijke richting uit op de Tije- of IJgracht, met links de brug over de Schippersgracht en daarachter de Buitenkant (thans Prins Hendrikkade). In het midden zien we de talrijke afgemeerde schepen in het Oosterdok en rechts een deel van de façade van 's Lands Zeemagazijn met op de voorgrond een modder- of baggermolen.

Deze prent is vermoedelijk ontstaan nadat Van Call op enig eerder moment een ets met dezelfde voorstelling had gemaakt. De losse ets heeft een fors formaat waarin de lucht driekwart van de afbeelding beslaat; het is te begrijpen dat Van Call het oorspronkelijke ontwerp flink heeft versmald om een betere verhouding tussen lucht en water te verkrijgen. Het aldus aangepaste ontwerp is veelvuldig door Van Call gekopieerd in andere etsen, zoals blijkt uit het onderstaand drietal afbeeldingen.

De prent in Figuur 44 is door de Hermitage in St Petersburg aan Teyler toegeschreven, maar in de toelichting wordt erkend dat het ontwerp van Jan van Call is.

Figuur 44 Zicht op de admiraliteitswerf, J. van Call, 412x548mm, ets à la poupée.

De ronde ets van Figuur 46 is in spiegelbeeld met de overige prenten, die wel gemeen hebben dat zij ingekleurd zijn met penseel, wat niet het geval is met de ets uit *Admirandum*.

Figuur 45 Zicht op 's Lands Zeemagazijn, J. van Call, ets à la poupée, Stadsarchief Amsterdam

Figuur 46 Zicht op 's Lands Zeemagazijn, J. van Call, ets à la poupée, D 229mm, Stadsarchief Amsterdam

De prent met de oude Blauwbrug zal gemaakt zijn naar het voorbeeld van een tekening (zie Figuur 53), want de Magere brug – toen nog Kerkstraatbrug geheten - die in 1691 gebouwd is, ontbreekt op de tekening maar is wel afgebeeld op deze ets in Figuur 47 (zie rode pijl).

Figuur 47 Binnen-Amstel vanaf de Blauwe brug (A67) uit Admirandorum, J.van Call, 1694-1697, 132x167mm, Koninklijke Bibliotheek

Het album van de Koninklijke Bibliotheek wordt afgesloten met een register van de prenten.

Het idee om een album met stadsgezichten te maken en deze ook nog in kleur te produceren was volstrekt vernieuwend voor die tijd en succesvol. Pieter Schenk heeft daarna nog meer series geproduceerd zoals "Afbeeldinge der voornaamste gebouwen van Amsterdam", "Afbeeldinge der voornaemste gezichten van Duinrel", en series over Het Loo, over Berlijn en Kleef (*Conspectus Berolini et Cliviae quos*). Schenks succes met *Admirandorum* kan ook afgemeten worden aan het toenemend aantal publicaties in kleur eind zeventiende eeuw. Het is niet voor niets dat Schenk en Valk in 1695 een privilege hebben gevraagd en gekregen om kleurenprenten te vervaardigen. Toch werd Schenks

editie vrijwel direct gevolgd door die van uitgever Carel Allard (1648-1709) met zijn *Toneel der voornaamste Nederlandse huizen en lusthoven, naar het leven afgebeeld in 55 kopere platen*. De gravures zijn gedrukt met deels oude platen en het toegepaste kleurenprocedé leidde tot een kwaliteit van prenten die ongunstig afsteekt bij die van Schenks editie. Rikken dateert het album op 1697 omdat in de titel van een prent verwezen wordt naar de vredesonderhandelingen in Rijswijk, die in dat jaar plaats vonden.⁹²

Carel Allard had in oktober 1683 een privilege gekregen om land-, zeekaarten en andersorte van printen te drukken, waarmee hij eerder een octrooi heeft gekregen dan Schenk en Valk enerzijds en Teyler anderzijds.⁹³ Het is enigszins raadselachtig hoe hij de techniek van het in kleur drukken machtig is geworden, evenzeer is het onduidelijk hoe strijdigheid tussen voornoemde privileges is voorkomen.⁹⁴ De octrooien (zie bijlagen G en H) behelzen geen nauwkeurige beschrijving van de nieuw ontwikkelde druktechnieken, zodat deze privileges vermoedelijk voldoende ruimte boden voor andersoortige kleurendruktoepassingen.

Figuur 48 Bethlehem uit Reizen van Cornelis de Bruyn door de vermaardste deelen van Klein Asia. 1698. 241x635mm

Er werden rondom de eeuwwisseling meerdere gebundelde kleurafdrukken gemaakt, zoals die van Cornelis de Bruyn (1652-1727) met zijn fameuze reisverslag over Klein-Azië met 200 afbeeldingen (waarvoor hij in 1698 ook een privilege heeft gekregen), de façades van Amsterdamse grachtenpanden van Cornelis Danckerts (1664-1717) en Pieter van den Berghe (1659-1737). Amsterdam was hét centrum geworden voor de uitgeverij/drukkerij en de kleurendruk in het bijzonder.

⁹² De onderhandelingen hadden betrekking op de Negenjarige oorlog (1688-1697 tussen Frankrijk en landen behorende tot de grote Alliantie), zie Rikken, M. en Stijnman, A., 'Vroege kleurendruk in Amsterdam', *De Boekenwereld* Jaargang 24, Nr.4 (2008), p. 219.

⁹³ Bredius in Obreen, F. O. D., *Archief voor Nederlandsche kunstgeschiedenis*, deel VII, Rotterdam 1888-1890, pp. 149-150.

⁹⁴ Alle privileges maken immers gewag van het drukken van kaarten op papier, alleen wordt kleur in het octrooi van Allard niet genoemd.

8 HET OEUVRE VAN JAN VAN CALL: EEN ANALYTISCHE BESCHOUWING

8.1 Landschappen, stadsgezichten en topografische prenten in het bijzonder

Gedurende de zeventiende eeuw kenden voorstellingen met landschappen een ongekennde bloei in de lage landen. In het tweede decennium, vlak na het begin van het Twaalfjarige Bestand, verschenen vrij plotseling verscheidene series prenten met landschappen rondom grote steden.⁹⁵ Waren het aanvankelijk vooral kunstschilders die

Figuur 49 Boerderij aan een pad en vergezicht over velden, Esaias van de Velde, ca 1610, ets, 112x175mm, Rijksprentenkabinet

het voortouw namen, zowel in de schilderkunst als in de prentkunst, zoals Esaias van der Velde (1587-1630), Paulus Brill (1553/54-1626) en Hercules Seghers (1589/90-ca 1638), begaven ook uitgevers als Claes Jansz Visscher (1586-1652) en Hendrik Hondius (1597-1651) zich op het terrein van de landschapsprenten. Voor dit verschijnsel

zijn verschillende verklaringen door onder anderen Boudewijn Bakker genoemd.⁹⁶ De jonge republiek was na enkele decennia oorlogsmoe geworden en het bestand gaf de nodige rust en ruimte aan de Nederlanders, die met succes hun land verdedigd hadden tegen de Spaanse overheersers. Het zelfbewustzijn nam toe evenals de trots op de verworvenheden van het zwaar bevochten land. Er was, zoals Bakker dat noemt, 'een intense nieuwsgierigheid naar het wezen van de dingen in de natuur'. Karel van Mander was in zijn *Schilder-boeck* van 1604 een vroege pleitbezorger voor het *nae t'leven doen*, een opvatting die al in de Renaissance opgeld deed en zijn grondslag vond in de toen heersende godsdienstige overtuigingen. Naar het leven betekende ook een bewijs van betrouwbaarheid en kwaliteit, wat overigens niet wegnam dat kunstenaars de natuur enigszins naar hun hand zetten om schilderachtige effecten te bereiken.

Het succes van landschapsprenten was mede het gevolg van de doorbraak van de etstechniek begin zeventiende eeuw, die een duidelijk eenvoudiger werkwijze met zich meebracht dan het ambachtelijke graveren.⁹⁷ Jonge kunstenaars als Willem Pietersz Buyterwech (1591/2-1638), Jan van de Velde II (1593-1624) en Pieter Molijn (1595-1661) konden aldus vrij gemakkelijk landschapsprenten op de markt brengen. Dit betrof voornamelijk afzonderlijke prenten en Claes Jansz Visscher bracht als een van de eersten

⁹⁵ Bakker, B., *Nederland naar 't leven: een inleiding*, uit *tent.cat. Nederland naar 't leven : landschapsprenten uit de Gouden Eeuw* Zwolle 1983.

⁹⁶ *Ibid* p. 9.

⁹⁷ Leeflang, H., *Het landschap in boek en prent*, uit *tent.cat. Nederland naar 't leven : landschapsprenten uit de Gouden Eeuw* Zwolle 1983 p. 18.

een serie van twaalf etsen, genaamd *Pleasante Plaetsen*, van de omgeving van Haarlem uit (zie voorbeeld in Figuur 50). Visscher was behalve een talentvol tekenaar en etser, ook een van de belangrijkste uitgevers van prenten, landkaarten en topografische gezichten.

Figuur 50 Bij Heemstede, Claes Jansz Visscher, 1612, ets, 99 x 155mm, Boijmans Van Beuningen

Zijn bedoeling was wel degelijk om een nauwkeurig beeld te geven van de Haarlemse streek, waarmee hij eigenlijk een nieuw (sub)genre creëerde: de topografische prent.⁹⁸ Eigentijds en realistisch waren en zijn nog steeds de primaire voorwaarden voor dit soort prenten, die zo'n succes zouden hebben in de zeventiende eeuw en de jaren daarna

tot de uitvinding van de fotografie.

Stadsgezichten bestaan al net zolang als voorstellingen met landschappen. Alleen hanteerde men deze term niet tot aan de negentiende eeuw.⁹⁹ In de zeventiende eeuw werd onderscheid gemaakt tussen gezicht op een stad (*conterfeitsel* of portret), landschappen met zicht op een stad en gezichten in de stad (perspectief, doorgezicht of gezicht), een terminologie die mijns inziens goed recht doet aan de typologie van stadsgezichten.

Lag in de Renaissance het accent op historische voorstellingen, in de zeventiende eeuw concentreerden kunstenaars, die zich met dit specialistisch genre bezig hielden, meer op eigentijdse afbeeldingen van steden. Na de verdrijving van de Spanjaarden was de belangstelling in de Republiek voor de eigen leefomgeving groot geworden, zoals ook bij de landschappen werd geconstateerd. Dit neemt niet weg dat er ook vroegere voorbeelden zijn zoals de stadsgezichten van Joost Cornelisz. Droochsloot (1585/6-1666), die onder meer de ganzenmarkt in Utrecht schilderde: een opvallend groot schilderij met een dubbel perspectief, waardoor hij zoveel mogelijk van het straatleven en de stad kon laten zien (zie Figuur 51).

⁹⁸ Bakker, B., 'Levenspelgrimage of vrome wandeling? Claes Janszoon Visscher en zijn serie *Plaisante Plaetsen*', *Oud-Holland* 1 (1993), pp. 111, 112.

⁹⁹ Bakker, B., 'Conterfeitsels' en 'perspectieven', in Suchtelen, A. v. and Wheelock, A. K. j., *Hollandse stadsgezichten uit de Gouden Eeuw*, Zwolle 2008 p. 34.

Figuur 51 De ganzenmarkt en de Stadhuisbrug te Utrecht, J.C. Droochsloot, ca 1620, 107x215cm, olieverf op doek, Centraal Museum, Utrecht

Allengs ontstonden na 1650 enkele specialismen in het genre van de stadsgezichten. Schilders als Ruysdael, Van Goyen en Cuyp maakten nog stadsportretten in brede formaten, die op afstand stadscontouren lieten zien. Nooms, Bakhuyzen en Storck, die uit een traditie van zeeschilders kwamen, wandelden of gingen per schip met hun schetsboeken door de stad om vooral pittoreske stadsdelen te tekenen.

Na 1660 ontstond een nieuw subgenre in stadsgezichten, gemaakt door de perspectiefschilder, die met name de architectuur zo nauwkeurig mogelijk trachtte te weer te geven. Pieter Saenredam (1597-1665) en Bartholomeus van Bassen (ca 1590-1652), die ook architect was, behoorden tot deze generatie van perspectiefschilders. Het was de tijd van veel nieuwbouw in de nog jonge en inmiddels welvarende Republiek, waarin zowel opdrachtgevers als (rijke) bewoners belangstelling hadden voor schilderijen met hedendaagse, classicistische architectuur, al was het alleen al om te laten zien dat men verstand had van moderne kunst. Met name Gerrit Berckheyde (1638-1698) en Jan van der Heyden (1637-1712) hebben deze vorm van architectonische stadsgezichten tot grote hoogte gebracht. Sterke lineairiteit, grote dieptewerking, nauwkeurige penseelvoering, gepaard aan de nodige vrijheid met betrekking tot de weergave van de werkelijkheid als dat dienstig was aan de compositie, zijn gemeenschappelijke kenmerken. Berckheyde onderscheidde zich ten opzichte van Van der Heyden door nog meer de aandacht van de beschouwer te vestigen op strakke architectuur en minder op stoffage, die hij, in tegenstelling tot de laatstgenoemde, zelf vervaardigde.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Hoewel sommigen menen dat Jan van Hughtenburgh (1647-1733) op enkele schilderijen van Berckheyde de stoffage heeft geschilderd, zie Dumas, C., *Haagse stadsgezichten 1550-1800: topografische schilderijen van het Haags Historisch Museum*, Zwolle 1991 p.124.

Een parallelle ontwikkeling was een sterk toegenomen vraag naar landkaarten, die vaak ook van stadsgezichten werden voorzien. Ook deze moesten een groot realiteitsgehalte hebben om de bruikbaarheid ervan te verzekeren. Visscher was eveneens een belangrijk uitgever op gebied van landkaarten, die hij al als beginnend ondernemer en kunstenaar vervaardigde.

Juist de topografische prenten en schilderijen waren van belang voor overheden, die deze zagen als goede promotie voor de steden en streken waarover zij jurisdictie hadden. Het is niet toevallig dat de Staten Generaal vaak privileges gaven aan uitgevers die zich specialiseerden in dit genre.¹⁰¹ Als bijzondere vorm van topografische prenten werden zogenaamde nieuwskaarten uitgegeven: prenten of topografische kaarten met een bijbehorend verslag van actuele gebeurtenissen, zoals veld- of zeeslagen.¹⁰² Deze prenten werden veelal voorzien van tekst en portretten van personen die een voorname rol speelden in de afgebeelde kriegsverrichting. Ook hier waren Visscher en in mindere mate de uitgeverij van familie Danckerts voorname spelers in dit marktsegment, waarbij soms concessies gedaan moesten worden aan de kwaliteit vanwege de snelheid waarmee deze prenten op de markt moesten verschijnen.¹⁰³

Tegen het einde van de zeventiende eeuw hadden uitgevers de *peintre-graveurs* verdrongen van het marktsegment van topografische prenten. Zij maakten wel gebruik

Figuur 52 Gezicht op het Huis te Nieuburch, Jan van Vianen, 1697, ets, 137x158mm, Rijksprentenkabinet

¹⁰¹ Orenstein, N., Nederlandse landschapsprenten en hun uitgevers in de Gouden Eeuw, uit tent.cat. Nederland naar 't leven : landschapsprenten uit de Gouden Eeuw Zwolle 1983, p.35.

¹⁰² Peter van der Coelen in 2.1.5: 1585 - 1725 - Illustraties en decoratie, Handboek <http://www.bibliopolis.nl>.

¹⁰³ Veen, J. v. d., Danckerts en Zonen. Prentuitgevers, plaatsnijders en kunstverkopers te Amsterdam, ca 1625-1700, uit tent.cat. Gedrukt tot Amsterdam. Amsterdamse prentmakers en -uitgevers in de Gouden Eeuw Zwolle 2011 p. 79.

van kunstenaars voor het ontwerpen van stadsgezichten en landschappen, zoals Jan van Vianen (ca. 1660 - na 1726), Laurens van der Vinne (1663-1721) en Jan van Call. Deze nieuwe generatie kunstenaars liet zich leiden door de 'regels van de kunst', die toentertijd onderwezen werden aan de in 1648 opgerichte *Académie royale de peinture et de sculpture* in Parijs.¹⁰⁴ De regels waren voor een deel afkomstig uit de Italiaanse Renaissance, waarin een intellectuele benadering van de beeldende kunst voorgestaan werd. Hierbij moest onder meer gebruik gemaakt worden van het mathematisch perspectief om evenwichtige, op rust en orde gebaseerde afbeeldingen te vervaardigen. De in Parijs geformuleerde Academische kunst vond snel zijn weg in Europa en zou de schilderkunst vooral in Frankrijk nog tot eind negentiende eeuw domineren.

Er was een nieuwe stijl geboren, die tot een groot aantal andere edities van prentenreeksen van stadsgezichten, paleizen en andere voorname gebouwen zou leiden.

8.2 Algemene beschrijving van Van Calls prenten en tekeningen

Stadsgezichten en landschappen vormen verreweg de meerderheid in het oeuvre van Jan van Call. Het zijn veelal afbeeldingen met een grote dieptewerking, die hij dikwijls versterkte door op de voorgrond kleine menselijke figuren af te beelden. Hoewel hij een groot realisme nastreefde schuwde ook Van Call het middel van perspectivische vertekening niet als hij dit dienstbaar vond aan de compositie.

Figuur 53 De Binnen Amstel over de oude Blauwbrug, Jan van Call, 1689, 445x705mm, tekening Stadsarchief Amsterdam

¹⁰⁴ Bakker, B., tent.cat. Nederland naar 't leven : landschapsprenten uit de Gouden Eeuw Zwolle 1983, p. 135.

Een goed voorbeeld hiervan is zijn tekening van de Blauwbrug in Amsterdam, waarin hij de Amstelkerk groter dan de werkelijkheid afbeeldt. Misschien dat de doop van zijn tweede zoon een reden was om de kerk meer geprononceerd te tekenen.¹⁰⁵ Ook de huizenrij aan de Herengracht is perspectivisch niet helemaal correct weergegeven: het lijkt alsof de Herengracht nagenoeg parallel achter de Amstelhuizen loopt.

Hoewel de prenten van Van Call een grote mate van wiskundige precisie lijken te hebben, blijkt dit bij nadere beschouwing niet geheel waar te zijn. Zijn gebruik van het mathematische perspectief is niet vlekkeloos, zoals onder meer blijkt uit de prent nummer 70 *De Achtergracht* uit het album *Admirandorum Quadruplex Spectaculum*. De zichtlijnen eindigen niet in één verdwijnpunt.

Figuur 54 Mathematisch perspectief van Jan van Call (1)

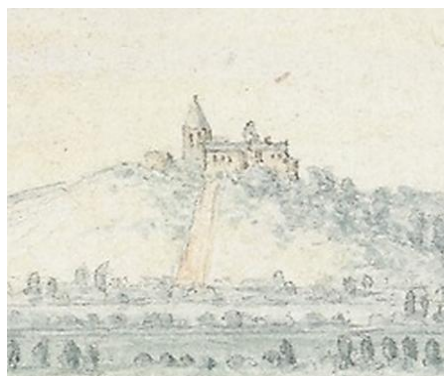
Hetzelfde kan gezegd worden over de kleurenprent nummer 45 *De Koekamp* uit voornoemd boekwerk en er zijn meerdere voorbeelden te geven.

¹⁰⁵ Eeghen, I. H. v., 'Petrus Schenk en zijn 'afbeeldinge der voornaamste gebouwen van Amsterdam'', *Jaarboek Amstelodamum* 66 (1974), pp. 124, 125.

Figuur 56 Mathematisch perspectief door Jan van Call (2)

De horizon bevindt zich veelal op of onder het midden van de afbeeldingen, waardoor Van Call ruim aandacht kan besteden aan wolkenformaties, die in nagenoeg alle afbeeldingen voorkomen.

Figuur 57 Detail uit Gezicht op Kleef vanuit de Galgenberg,

Hij heeft oog voor detail want in vele van zijn tekeningen en printen blijken de meeste objecten, die slechts enkele millimeters groot zijn, opmerkelijk precies getekend te zijn. Ook is soms de kleding van de kleine menselijke figuren dusdanig nauwkeurig weergegeven, dat deze tevens kan dienen als indicatie voor de periode waarin de afbeelding is gemaakt.

Aparte categorieën in de werken van Van Call vormen diens illustraties voor Vergilius' dichtbundel *Bucolica* en de landkaarten. In de collectie van het Rijksprentenkabinet bevinden zich losse etsen á la poupée, die de *Eclogae* 1, 2, 3, 7, 9 en 10 verbeelden. Er is geen uitgave van Schenk over de *Bucolica* bekend, waarschijnlijk zullen deze prenten bedoeld zijn om los te verkopen. Van Call heeft vermoedelijk bij elk gedicht een prent

gemaakt, want in de catalogus zijn slechts zes gekleurde en zwart-witte afbeeldingen opgenomen.

Vergilius schreef tien gedichten of eclogen over het geïdealiseerde pastorale leven van herders. Een Ecloga of Ecloge is een benaming voor het herdersgedicht en maakt dus deel uit van bucolische poëzie. De gedichten van Vergilius zijn lang en uit deze verzen is door Schenk of Van Call voor iedere prent drie Latijnse regels geciteerd, die bepalend zijn voor de afbeelding. Een voorbeeld uit deze reeks is Ecloga 7, waarin de herder Meliboeus vertelt in de ik-vorm over een wedstrijd tussen twee dichters, de Arcadische herders Thyrsis en Corydon.

Figuur 58 Ecloga nr 7, Jan van Call, ets á la poupée, Rijksprentenkabinet

*Sinum lactis et haec te liba, Priape, quotannis
expectare sat est: custos es pauperis horti.
Nunc te marmoreum pro tempore fecimus*

Een grote beker melk en deze koeken, zijn, o Priapus, alles wat U elk jaar kunt verwachten. De tuin die u beschermt is arm. Maar nu heb ik u intussen een marmeren beeld gemaakt.

Links op de voorgrond brengt een knielende man een offer in de vorm van een kom met een kokende vloeistof en koeken voor een marmeren beeld, dat volgens de dichtregels Priapus moet voorstellen. Priapus is de vruchtbaarheidsgod en onder meer beschermer van vee, vruchtdragende planten en tuinen. Op de achtergrond lopen twee figuren op een bospad, mogelijk zijn dit de herders Thyrsis en Corydon.

De figuren zijn gekleed naar voorbeelden van beelden uit de klassieke oudheid. en zijn geplaatst in een berglandschap met grote boompartijen. Een dergelijke voorstellingswijze dateert al vanaf het begin van de zeventiende eeuw, toen kunstenaars als Berchem, Both of Asselijn Italië bezochten en Italianiserende of arcadische landschappen maakten. Deze schilders beeldden echter herders in hedendaagse zeventiende-eeuwse kleding af. Vernieuwend was de voorstellingswijze waarbij figuren uit de klassieke oudheid in een geïdealiseerde omgeving werden geplaatst. Was in de bouwkunst het Hollands Classicisme al min of meer gemeengoed geworden, in de beeldende kunst deed het Classicisme pas zijn intrede in de tweede helft van de zeventiende eeuw.

Figuur 60 Arcadisch landschap met twee rustende figuren bij een standbeeld, Johannes Glauber, ets

Figuur 59 Mercurius en de 3 dochters van Cecrops, Albert Meyeringh, ets en gravure

Misschien heeft Van Call het werk van Nicolas Poussin gekend, maar er waren meer kunstenaars uit de lage landen die dergelijke voorstellingen maakten, zoals Johannes Glauber (1646-1726) en Albert Meyeringh (1645-1714).

Toch is deze academische kunst niet erg populair geworden in de Republiek en aan de manier waarop de klassieke personages door Van Call zijn weergegeven is te zien dat ook hij zich niet erg thuis voelde in dit genre. De figuren zijn wat onbeholpen en primitief geëst.

Figuur 61 Doorbreken van de Franse linies in Brabant, 1705, Jan van Call, gravure, ingekleurd, Atlas van Stolk, Rotterdam

Meer regulier ambachtelijk werk vormen zijn landkaarten, die veelal betrekking hebben op de Europese krijgsverrichtingen in Duitsland en de lage landen. Hiervan zijn er tot dusverre 27 prenten aangetroffen, waarvan de meeste door Jan van Call zijn gesigeneerd en uitgegeven bij Anna Beek. De kaarten bevatten vrij vaak toelichtingen, soms in cartouches, soms in een strook naast of onderaan de prent.

Veel kaarten zijn gemaakt in de periode van 1702 tot 1705, waarin de Spaanse Successieoorlog in volle hevigheid uitbarstte. Er was veel vraag naar dit soort prenten omdat de burgers graag geïnformeerd wilden worden over het verloop van de strijd. Het Staatse leger van de Nederlandse Republiek speelde immers een belangrijke rol in de verschillende veldslagen tussen de geallieerden en de Franse troepen.

8.3 De werken naar soort voorstelling

Als de werken van Van Call ingedeeld worden naar soort voorstelling – waarbij overigens het onderscheid tussen landschappen en stadsgezichten enigszins arbitrair is omdat soms in een landschap een stad op de achtergrond zichtbaar is – dan ontstaat het volgende beeld:

	Landschappen	Stadsgezichten	Landkaarten	Mythologie	Overige	Totaal
Prenten	4	21	27	6	0	58
Prenten toegeschreven	1	2	0	0	0	3
Admirandorum KB	3	67	0	0	1	71
Subtotaal Prenten	8	90	27	6	1	132
Tekeningen	23	50	0	0	0	73
Tekeningen toegeschreven	6	23	0	0	0	29
Schetsboek	1	33	30	0	11	75
Subtotaal tekeningen	30	106	30	0	11	177
TOTAAL	38	196	57	6	12	309

Het overzicht geeft aan hoe opmerkelijk gespecialiseerd Van Call was; stadsgezichten en landschappen vormen 76% van zijn oeuvre, waarbij de stadsgezichten verreweg in de meerderheid zijn. De categorie *Overige* bevat de titelpagina's en de Duitse ruiterportretten in het Valkhof album en de prent met schepen van *Admirandorum*.

8.4 Technische aspecten

8.4.1 Prenten

De etsen á la poupée van *Admirandorum* hebben drie tot vijf kleuren, meestal bruin, groen, zwart en blauw en/of rood als kleuraccenten. Losse prenten met soortgelijke stadsgezichten zijn daarnaast vaak ingekleurd met penseel voor de luchten, maar ook het rood is kennelijk een kleur die vaak steun behoeft.

De gekleurde landkaarten werden met de hand ingekleurd, wat een snellere en dus goedkopere werkwijze was dan het moeizame á-la-poupée-drukken, dat alleen lijnen en arceringen kan kleuren. Ook zijn in het oeuvre vele ongekleurde versies van landkaarten aangetroffen, die het snelst hun weg op de markt vonden.

Formaten van de losse etsen zijn over het algemeen in een omvang van 150mm hoog en 200mm breed of kleiner. De landkaarten zijn beduidend groter: de kleinste is 305 bij 233mm en de grootste 678 x 820mm. De prenten uit *Admirandorum* zijn circa 130 bij 170mm. Bij de landschappen bevindt zich een aantal ronde afbeeldingen omkaderd door een zwarte en of goudkleurige lijn met diameters van 115 tot 220mm. Deze zijn voor een groot deel uitsneden van een andere grotere prent.

In de etsen zijn horizontale arceringen aangebracht voor luchten en wateroppervlakten, al of niet in combinatie met gepenseelde kleuren. Kruisarceringen worden vooral aangetroffen bij de weergave van muren.

8.4.2 Tekeningen

De meeste tekeningen zijn gemaakt met een gemengde techniek, waarbij Jan van Call bruine, grijze en zwarte inkten, aangebracht met pen, combineerde met waterverf. Soms zijn er sporen van krijt zichtbaar. Met penseel bracht hij de verschillende kleuren aan in de grotere vlakken, zoals luchten en muren. De kleurvariatie is niet erg groot, meestal pasteltinten in groen, bruin, grijs, oker en blauw, soms met enkele rode kleuraccenten. Incidenteel maakte hij gouaches, een techniek waarbij de verflagen dekkend worden aangebracht. Dit heeft hij onder andere toegepast bij enkele landschappen annex stadsgezichten van Kleef gedurende de periode 1675-1680. Tot nog toe zijn geen gouaches aangetroffen van latere tijd. Nu is de scheidslijn tussen gouaches en geaquarelleerde tekeningen vaag, want het onderscheid hangt af van de dikte waarmee de verf is opgebracht. Toch maakt Jan van Call geregeld gebruik van witwerking van het papier en witte hoogrels gebruikt Van Call nauwelijks. Alleen door de hoeveelheid verf te variëren nuanceert hij de kleuren, maar van echt aquarelleren is nauwelijks sprake omdat het papier er nog niet geschikt voor was. Mogelijk gebruikte hij ook transparante verf, wat eveneens toegepast werd bij het inkleuren van prenten.

De formaten van de tekeningen zijn opvallend gevarieerd; de meeste zijn kleiner dan een A4, maar enkele Amsterdamse stadsgezichten zijn fors met een hoogte van ruim 300 mm en een breedte van ruim 500 mm met een enkele uitschieter naar 700 mm.

Ook bij de tekeningen maakt Jan van Call veel gebruik van ronde topografische afbeeldingen, variërend in diameter van 100 tot 280 mm. Kennelijk was deze vorm in trek bij het koopgrage publiek, ook al omdat deze wijze van kadrering vernieuwend was. Jan van Call maakt er opvallend veel gebruik van, zowel bij zijn etsen als bij zijn tekeningen. Bakker suggereert het gebruik van holle spiegels of een esthetische keuze om weidse uitzichten in ronde vormen als een levend schilderij te weerspiegelen.¹⁰⁶

Verreweg de meeste tekeningen zijn niet gesigneerd, maar als hij zijn naam er onderzet gebruikt hij vaak I.v(an). Call; J. Van Cal(l). Dat Van Call lang niet altijd signeerde kan samenhangen met het al of niet verkopen van zijn tekening, maar kan ook te maken hebben met zijn aanvankelijk geringe bekendheid als kunstenaar.

¹⁰⁶ Bakker, B., *Nederland naar 't leven: een inleiding, uit tent.cat. Nederland naar 't leven : landschapsprenten uit de Gouden Eeuw* Zwolle 1983, p.137.

In de catalogus zijn twaalf tekeningen opgenomen die vermoedelijk als bron hebben gediend voor prenten in *Admirandorum* (zie Catalogus Jan van Call p 94).

8.5 Enige stilistische bemerkingen

Als beeldvlak gebruikt Jan van Call steevast een liggende rechthoek en cirkels van bescheiden afmetingen. De contouren van vooral gebouwen, figuren en objecten zijn in heldere strakke lijnen weergegeven. Atmosferisch perspectief komt wel voor maar wordt spaarzaam toegepast. Veel van Van Calls prenten tonen een formele tekenstijl met een voorliefde voor classicistische bouwstijlen, met een accent op de architectuur, waarbij de spaarzame stoffage alleen tot doel lijkt te hebben om de dimensies van de gebouwen aan te geven. Op geen enkele prent of tekening is de zon zichtbaar, maar er worden vaak vrij lange schaduwen weergegeven, wat dus een laagstaande zon veronderstelt. Zijn lichtgebruik is daardoor vaak diffuus, waardoor weinig contrasten te zien zijn.

Hoewel hij in zijn tekeningen van gebieden en steden in het zuiden van Europa meer gele tot okerachtige tinten gebruikt, overheersen deze zelden; in de voorstellingen van noordelijke streken worden groene, grijze en bruine kleuren het meest toegepast. De luchten zijn nagenoeg altijd bewolkt, soms met een weinig blauw. Het is een beperkt palet, maar door handig gebruik van tonale tinten weet hij toch voldoende variatie in kleur te suggereren. De werken vertonen overwegend een grote dieptewerking, maar de middelen die Van Call hiervoor gebruikt heeft zijn niet sterk gevarieerd: veelal een niet geheel correct eenpuntperspectief vanuit een hoog standpunt (vogelvluchtperspectief) met één centraal gelegen verdwijnpunt. Zelfs het plaatsen van een groot donker object op de voorgrond als repoussoir om meer diepte te suggereren wordt zelden toegepast.

Compositorisch maken de meeste werken een rustige en stabiele indruk, wat de kunstenaar bereikt door horizontale, verticale en diagonale beeldassen te laten

Figuur 62 Gezicht van het Rondeel en binnen Amstel na het Diaken Weeshuis binnen de Stad Amsterdam, detail, Jan van Call, 1690 - 1700, prent, Stadsarchief Amsterdam

overheersen in zijn landschappen en stadsgezichten. Wel varieert hij het standpunt van links, midden of rechts om de façades van gebouwen goed tot hun recht te laten komen.

Oog voor detail heeft de kunstenaar zeker, uitvergroting door middel van een loep laat zien hoe verfijnd Van Call kon werken. Zodanig dat architectuurhistorici heden ten dage nog steeds conclusies menen te mogen trekken aan de hand van zijn prenten en

tekeningen. Zie bijvoorbeeld een recent onderzoek naar historisch kleurgebruik op zestiende- en zeventiende-eeuwse gevels in Amsterdam, waaruit het volgende citaat is aangehaald.

*“Op de linkeroever van de Amstel is een rij huizen te zien die gepleisterd zijn of met natuursteen zijn bedekt. De huizen vormen een opvallend en krachtig element in het stadsgezicht. Mede omdat het zo sterk aanwezig is, is het in mijn optiek zeer waarschijnlijk dat de kunstenaar dit naar de werkelijkheid heeft getekend. Als de kunstenaar niet naar de realiteit had getekend en ingekleurd had hij niet voor zo’n uitgesproken kleureffect gekozen.”*¹⁰⁷

Deze uitspraak over het uitgesproken kleureffect houdt overigens mijns inziens geen rekening met de manier waarop deze kleurenafdruk gemaakt werd. De á-la-poupée-techniek is niet erg geschikt om dergelijke fijne rasters in genuanceerde kleuren weer te geven, maar de uitvergroting in Figuur 62 van de ets van de Binnen-Amstel laat goed zien hoe precies Jan van Call werkte.

Een aparte plaats in het oeuvre wordt ingenomen door de prenten met scenes uit Vergilius’ dichtbundel *Bucolica*. Niet alleen zijn de landschappen in een sterk italianiserende stijl gemaakt, maar ook zijn het voor Jan van Call ongebruikelijke composities. De menselijke figuren worden veel prominenter afgebeeld en veel rotsen en andere landschapselementen (bomen, struiken) zijn als repoussoir op de voorgrond geplaatst in een duidelijk clair-obscur. Bescheiden architectuurelementen in de vorm van (deel-)gebouwen zijn slechts op de achtergrond aanwezig, vermoedelijk om het italianiserende karakter te benadrukken. Het zijn prenten met artistieke pretentie, zoals die tot dusverre nergens in het oeuvre van Jan van Call aangetroffen zijn.

8.6 Stijlontwikkeling bij Jan van Call?

Het is niet altijd eenvoudig om de stijl van een kunstenaar te beschrijven, ook al omdat deze in de loop van de tijd kan wijzigen of omdat verschillende stijlen gelijktijdig gebruikt worden. De vraag doet zich voor of zich bij Jan van Call ook een stilistische ontwikkeling voltrokken heeft, welke niet eenvoudig is om te beantwoorden omdat bij zijn tekeningen datering en vaak de signatuur ontbreken. Toeschrijvingen kunnen dan beïnvloed zijn doordat men stilistisch verwante werken steeds aan eenzelfde gesigndeerde afbeelding koppelt. Een gelukkige omstandigheid is echter dat de kunstenaar zich tot een klein

¹⁰⁷ Leijen, N., 'Kleur doet leven, een onderzoek naar het historische kleurgebruik op 16de en 17de eeuwse gevels in Amsterdam', Thesis Master architectuurgeschiedenis en monumentenzorg (2008), p.37.

aantal genres beperkt heeft, namelijk stadsgezichten en landschappen, waardoor het vergelijken enigszins vergemakkelijkt wordt. De tekeningen lenen zich het best als objecten voor deze analyse omdat prenten een andere uitwerking op een stijl hebben door de toegepaste techniek en omdat deze pas vanaf 1690 door Jan van Call vervaardigd zijn ten behoeve van uitgever Pieter Schenk.

Een tweetal premissen moge dan helpen bij de uitwerking van deze vraag over een eventuele stijlontwikkeling. Een eerste veronderstelling kan gedestilleerd worden uit de melding van biograaf Van Gool over de wijze waarop de jonge Van Call zich het tekenen eigen heeft gemaakt en ik herhaal het citaat dat ik ook in de biografie van Jan van Call heb aangehaald:

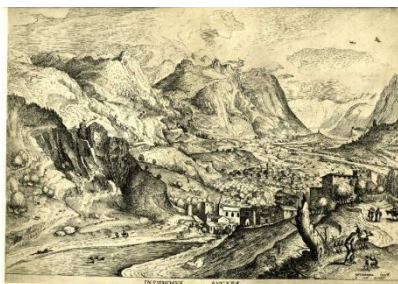
*“al den tyt zyner uitspanninge besteede hy aen het tekenen van Lantschappen en Watergezichten, naer Breugel, Bril en Nieulant, daer hy zelf den nacht mede doorbracht, als hem zyn Vader zulks by dagh belette”.*¹⁰⁸

Een tweede premisse is gebaseerd op de verhuismomenten van Van Call, waarbij ik aanneem dat de meeste tekeningen gemaakt zijn in de omgeving waar hij werkte.

Van Gool stelt dus dat Breugel, Bril en Nieulant voorbeelden waren. Dit zijn dus Vlaamse meesters uit het begin van de zeventiende eeuw: Pieter Bruegel (de Oude 1525-1569 of de Jonge 1564/5 – 1638), Paul Bril (1554-1626) en Willem van Nieulant (1584-1635), die stijlkenmerken vertonen van de overgangperiode tussen de late Renaissance en de vroege Barok.

Nu zijn er meerdere Brueghels, maar de meeste bekende is Pieter Brueghel de Oude, bovendien schilderden zijn zoons op een min of meer vergelijkbare manier landschappen. Paul Bril is bekend door zijn kleine landschappen op koper, die ook door Hendrick Goudt op prent zijn uitgebracht.

Willem van Nieulant was eerst leerling van Jacob Saverij, later in Rome van Paul Bril en schilder van Italianiserende landschappen.

Figuur 65 Landschap, J. van Doeticum naar P. Bruegel de Oude, ca 1555, British Museum

Figuur 63 Rivierlandschap in Campania met stad op rotsen, Paul Bril, 1590, Rijksprentenkabinet

Figuur 64 Dorp aan een baai, W. van Nieulant, Rijksprentenkabinet

¹⁰⁸ Gool, J. v., De nieuwe schouburg der Nederlantse kunstschilders en schilders, 's-Gravenhage 1750, p.118.

Figuur 66 Gezicht op een pas bij Innsbruck, J.van Call, Museum Het Valkhof

Deze door Van Call gesigeneerde tekening (Figuur 66) laat het nog redelijk ongerepte landschap van de omgeving van Innsbruck zien in overheersend bruinachtige en okerkleurige tinten. In het dal leidt een boerenkar een kudde dieren en op de weg aan de rechterkant rusten twee herders met schapen. Het pastorale en landelijke accent is in deze tekening nog duidelijk aanwezig, een thema dat de invloed van kunstenaars als Paul Bril en Willem van Nieulant nog verraaft.

Dit specifiek kleurgebruik past Van Call ook toe in zijn tekeningen van de omgeving van Nijmegen en van Kleef of langs Rijn, maar het pastorale karakter verdwijnt en de aandacht verschuift naar de architectuur van de omgeving.

Figuur 67 Schenkenschans, J.van Call, gouache

In Figuur 67 Schenkenschans is een combinatie van pastoraal/landelijk thema te zien: als stoffage op de voorgrond een rustende herder en ruiters in een in bruine en groene kleuren geschilderd landschap. Meer op de achtergrond is de versterking, de molen en nog verder de steden Emmerich en 's Heerenberg in steeds valere tinten getekend c.q

geschilderd (het is een gouache). Dit atmosferische perspectief met de opvallende kleuren zorgt voor een grote dieptewerking.

In zijn verdere ontwikkeling lijkt Jan van Call steeds meer de warmere kleuren groen en bruin te verlaten zoals is te zien aan zijn Rijngezichten, die minder uitgesproken kleuren hebben en een zekere versobering tonen. Ook de stoffage speelt een steeds meer ondergeschikte rol.

Figuur 68 Rijngezicht, J. van Call

Vanaf 1688 verhuist Jan van Call met zijn gezin naar het Westen en zien we vooral in zijn stadsgezichten een verdere vereenvoudiging, strakke lijnen, meer gebruik van koelere kleuren en een accentuering van de architectuur ontstaan. Dieptewerking bereikt dan vooral door

mathematisch perspectief, dat hij net als andere kunstenaars niet altijd even nauwkeurig toepast.¹⁰⁹ Deze classicistische stijl paste hij met name toe tijdens zijn verblijf in Amsterdam en Den Haag

Figuur 69 De Bosbrug en het Korte Voorhout, 1690 J. van Call, Valkhof

Figuur 70 Muiderpoort, J. van Call

Met deze tekeningen lijkt Van Call zijn stijl gevonden te hebben, hoewel het goed mogelijk is dat zijn uitstap naar de prenten met bucolische voorstellingen na de totstandkoming van *Admirandorum* heeft plaats gevonden. Deze afbeeldingen vormen echter dusdanig unica in het oeuvre van de kunstenaar, dat we hier nauwelijks van een stilistische ommezwaai kunnen spreken.

In de bijgevoegde catalogus heb ik dit ontwikkelingsmodel gebruikt om leemtes in de datering in te vullen en correcties aan te brengen op bestaande dateringen.

¹⁰⁹ Zie hierover Stapel, L., *Perspectieven van de stad : over bronnen, populariteit en functie van het zeventiende-eeuwse stadsgezicht Hilversum* 2000, waarin de schrijfster met voorbeelden aantoont dat ook erkende meesters van het perspectief als Van der Heyden, Berckheyde en Saenredam zich niet steeds aan de mathematische wetten hielden.

9 DE NALATENSCHAP EN NACHWIRKUNG

De eerste biografie die aandacht aan Jan van Call besteedde was Johan van Gool in 1750. In zijn tweedelig werk over Nederlandse kunstschilders wijdde hij liefst vier pagina's aan deze kunstenaar, waarmee hij tot de dag van vandaag de meest uitgebreide levensbeschrijving over Jan van Call heeft geschreven. Vele biografen na hem hebben zijn teksten gebruikt, zoals reeds in paragraaf 4.5 geconstateerd werd. Volgens Van Gool waren de Nijmeegse tekeningen van de toen nog jonge Van Call geliefd want *"honderden fraeie proefstukken kunnen getuigen, die, door hem getekent, de Kabinetten der keurigste Liefhebbers versieren"*.¹¹⁰

De uitgevers Schenk en Valk, toen al belangrijke spelers op de boekenmarkt, hebben zijn talent tijdig onderkend door hem prenten aan te laten leveren voor hun fameus geworden *Admirandorum Quadruplex Spectaculum*. Volgens Van Gool kocht Schenk nog tijdens het leven van Van Call veel van zijn tekeningen, die hij na diens dood op koperplaat liet zetten en maakte een boekwerk waarin een afbeelding van de kunstenaar opgenomen was.¹¹¹ Helaas is deze uitgave tot op heden niet aangetroffen en evenmin vermeld in de Short Title Catalogue Netherlands, waarin alle bekende uitgaven van Schenk zijn opgenomen.¹¹² Prentmaker en uitgever Joachim Bormeester (1677-1702), schoonzoon van uitgever Clement de Jonghe, heeft eveneens ontwerpen van Van Call gebruikt voor een van zijn publicaties.¹¹³ Ook de eerder genoemde Carel Allard heeft vrijelijk gebruik gemaakt van Van Calls ontwerpen. Zie bijvoorbeeld de prenten van de Binnen Amstel:

Figuur 72 De Binnen Amstel van de Blauwe brug af, over de Halve Maansbrug te zien. Prent uit: Toneel der voornaamste Nederlandse huizen en lusthoven, 151x191mm Amsterdam, Carel Allard, 1697

Figuur 71 De Binnen-Amstel gezien van Blauwbrug naar Halvemaansbrug, Jan van Call, 1690 prent ingekleurd, 363x494mm, Stadsarchief Amsterdam

¹¹⁰ Gool, J. v., De nieuwe schouburg der Nederlantse kunstschilders en schilderessen, 's-Gravenhage 1750, deel I p.118.

¹¹¹ Idem, p.120, 121.

¹¹² Zie <http://www.kb.nl/stcn>.

¹¹³ Eeghen, I. H. v., 'Petrus Schenk en zijn 'afbeeldinge der voornaamste gebouwen van Amsterdam'', Jaarboek Amstelodamum 66 (1974), p. 128.

Wie de prent van Allard gemaakt heeft is niet bekend en deze uitgever heeft vaak oude koperen platen gebruikt, zodat niet zeker is wat de uitgevers van elkaar kopieerden, wel zeker is dat Allard geen beste reputatie op dit gebied had.¹¹⁴ Er zijn compositorische verschillen, bovendien is de prent van Allard aanzienlijk grover geëet en zijn de kleuren contrasterend: de kleur oranje komt bij Van Call niet voor. Bij Allard lopen de kleuren uit de rasters, mogelijk veroorzaakt door slijtage van de plaat. Door gebruik van penseel zijn er bij Van Call ook meer tonale kleuren in de lucht en het water te zien.

Jan van Calls betrekkelijk vroege dood in 1706 op vijftigjarige leeftijd maakte onverwachts een einde aan zijn loopbaan als prentmaker en tekenaar. Zijn zoons zouden echter het werk van hun vader voortzetten.

Pieter en Jan waren respectievelijk 19 en 17 jaar oud en tot dusverre door hun vader opgeleid in het vak. Van Gool vertelt over Pieter dat ook hij een *braef meester* geworden is in het tekenen van landschappen en gebouwen. Maar volgens dezelfde scribent was Pieter ook bedreven in vestingbouw, landmeting, bouwkunde, tuinaanleg, tekenonderwijs en heeft hij als bouwmeester voor de Koning van Pruisen gewerkt. Een verbazingwekkend veelzijdig mens, die in 1737, net als zijn vader, op vijftigjarige leeftijd vroeg overleden is. Behalve kaarten van veldslagen ben ik tot nog toe niet veel werken van hem tegengekomen, maar in het Rijksprentenkabinet zijn twee prenten bewaard, die aantonen dat Pieter een uitstekend vakman was. De ene betreft een afbeelding van een stellage met vuurwerk, afgestoken in opdracht van de Staten van Friesland, op het Markveld te Leeuwarden bij de viering van de Vrede van Utrecht, 14 juni 1713. Daniel Marot was de ontwerper, maar de jonge Van Call de plaatmaker.

Figuur 73 Vuurwerk bij de viering van de Vrede van Utrecht te Leeuwarden, 1713, Pieter van Call naar D. Marot, ets 480x575mm, Rijksprentenkabinet

¹¹⁴ Rikken, M. en Kolfin, E.P. 'A New Copy Printed in Colour of Carel Allard's Tooneel der voornaamste Nederlandse huizen en lusthoven: Publishing Coloured Prints in Amsterdam around 1700, lezing Impressions of Colour conference' 9 december 2011.

Het is weliswaar een grote prent, maar de ragfijne arceringen, die geleidelijk van donkere naar lichte tinten overgaan, verraden een groot vakmanschap.

Ook Jan was een verdienstelijk tekenaar en net als zijn broer werkzaam voor de Koning van Pruisen. Voor deze vorst heeft hij aquarellen vervaardigd van steden, kastelen en veldslagen in de Zuidelijke Nederlanden gedurende de Spaanse Successieoorlog (1701–1714). Van hem heb ik tot nog toe alleen enkele landkaarten aangetroffen. Jan van Call junior overlijdt in 1756, eerder dan zuster Deliana, die zes jaar later op 81 jarig leeftijd zou sterven. Beide broers hebben bij moeder en zuster ingewoond en Pieter bleef ongehuwd.

Figuur 74 Abraham Rademaker, zelfportret, tekening, 63x57mm, Stadsarchief Amsterdam

Abraham Rademaker (1676/77-1735) was tekenaar, schilder, prenthandelaar en prentmaker. Hij was autodidact zowel in het prentmaken (maar zijn vader was glasgraveerder) als in het schilderen.¹¹⁵ Het voornaamste deel van zijn werk was topografisch en vooral geliefd bij verzamelaars van stadsgezichten in de achttiende eeuw. Dat zijn roem in de eeuwen daarna tanende was heeft mogelijk te maken met de wisselende kwaliteit van zijn werk, waarin zijn moeite met het correct in perspectief tekenen af en toe zichtbaar is. Volgens Dumas heeft Rademaker als verzamelaar tekeningen van Jan van Call in zijn bezit gehad. Hij baseert deze mening op de gelijkenis op tekeningen van de Hofvijver, die door beide kunstenaars is vastgelegd.¹¹⁶ Een ander voorbeeld ter ondersteuning van deze opvatting is een tweetal tekeningen van het Plein in Den Haag, die vanuit precies hetzelfde standpunt zijn gemaakt. Alleen de rechter- en bovenkant is bij Rademaker meer afgesneden en er is alleen enige stoffage toegevoegd. Dat Rademaker de tekening van Van Call heeft

Figuur 76 Gezicht op het Plein in Den Haag, A. Rademaker, 1725, 175 x 274 pen in bruin; penseel in kleur; Haags Gemeentearchief

Figuur 75 Gezicht op het Plein in Den Haag, J. van Call, 1690, 178 x 275, pen en penseel in kleur, Haagsgemeentearchief

¹¹⁵ Kaldenbach, K., 'Abraham Rademaker, nieuwe biografische gegevens en een verkenning van zijn getekende werk', Leids Kunsthistorisch Jaarboek, achttiende-eeuwse kunst in de Nederlanden (1987), pp. 175-176.

¹¹⁶ Dumas, C., Haagse stadsgezichten 1550-1800 : topografische schilderijen van het Haags Historisch Museum, Zwolle 1991, p. 115-117.

gebruikt is aan te tonen aan de hand van precies dezelfde fout die hij maakte bij het tekenen van de vleugelkroonlijst van het Huygenshuis (zie ook pagina 41).

Abraham Rademaker had een grote collectie tekeningen en prenten, want zijn verzameling bracht na zijn onfortuinlijk levenseinde ruim f 8.000 op.¹¹⁷

Er is nog een kunstenaar van wie verondersteld wordt dat hij – om het voorzichtig uit te drukken - geïnspireerd werd door Jan van Call en dat is de veel bekendere Gerrit Berckheyde (1638-1698). Het voorbeeld, dat door Charles Dumas, hoofdconservator bij het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, aangedragen is laat een grote gelijkenis tussen de voorstellingen van *De Korte Vijverberg en het Mauritshuis gezien van de Lange Vijverberg* zien.¹¹⁸

Figuur 77 Korte Vijverberg en Mauritshuis, G.Berckheyde, ca 1690

Figuur 78 Korte Vijverberg en Mauritshuis, J.van Call, ca 1685

Na de veiling in 1968 is de huidige verblijfplaats van Van Calls tekening onbekend. De overeenkomsten tussen het schilderij van Berckheyde en de gesigioneerde tekening zijn opvallend groot. Alleen de boven- en onderzijde van de tekening zijn meer afgesneden. Beide zijn gemaakt vanuit precies hetzelfde standpunt en de details zijn zo gelijk dat Dumas van mening is dat Berckheyde de tekening van Van Call daadwerkelijk gebruikt heeft. Deze suggestie werd overigens al in 1977 gedaan door Carry van Lakerveld, die ook grote overeenkomsten zag tussen enkele schilderijen van Berckheyde en prenten van Saenredam, Van der Ulft en tekeningen van Jan Abrahamsz. Beerstaten en van Jan van Call.¹¹⁹

¹¹⁷ Van Gool 1750/1, deel 1 p. 408: Rademaker stierf aan zijn verwondingen, die hij kreeg na een mishandeling door boeren omdat zij hem verdachten van rooms-katholieke sympathieën.

¹¹⁸ Dumas, C., *Haagse stadsgezichten 1550-1800 : topografische schilderijen van het Haags Historisch Museum*, Zwolle 1991, p.114.

¹¹⁹ Lakerveld, C. v., *Opkomst en bloei van het Noordnederlandse stadsgezicht in de 17de eeuw*, Amsterdam 1977, p.34 en 77.

Ook zijn soortgelijke overeenkomsten te constateren tussen een schilderij en tekening van dezelfde kunstenaars met de titel *De Hofvijver in Den Haag, gezien vanuit de Plaats*. Waar deze tekening (Figuur 80) zich nu bevindt is na dezelfde veiling in 1968 ook onbekend.

Figuur 79 *De Hofvijver in Den Haag, gezien vanuit de Plaats*, Gerrit Adriansz. Paneel, 30 x 43 cm, Berlin, Staatliche Museen zu Berlin

Figuur 80 *De Hofvijver gezien vanaf de Plaats*, ca 1685 J. van Call

De omringende architectuur van *De Hofvijver, gezien vanaf de Plaats* is door Berckheyde meerdere malen gebruikt, soms met een jachtgezelschap. De afgebeelde gebouwen zijn

van vóór 1688 en identiek in de verschillende schilderijen met hetzelfde onderwerp.¹²⁰ Dit pleit voor de gedachte dat de schilder steeds eenzelfde ontwerp als uitgangspunt heeft gebruikt en ook hier weer is het vermoeden dat Berckheyde de tekening van Van Call gebruikt heeft voor zijn schilderijen.

Gerrit Berckheyde, de achttien jaar oudere perspectiefschilder als kopiist? Dat zou werkelijk een eerbetoon zijn aan Van Calls vakmanschap.

**Figuur 81 Burgemeester
Hendrik van Slingelandt
1702-1759**

Een generatie jongere liefhebbers van Van Calls Haagse stadsgezichten was burgemeester Hendrik van Slingelandt (1702-1759), gerenommeerd verzamelaar van prenten, tekeningen en documenten op historisch en geografisch gebied.¹²¹ Hij kocht het monumentale huis op de Korte Vijverberg 3 in Den Haag waarin vandaag de dag het Kabinet der Koningin gehuisvest is. Op de eerste verdieping van het huis richtte hij een bibliotheek in, die gedecoreerd werd met allegorische voorstellingen van Geschiedenis en Aardrijkskunde. De schilder Aert Schouman (1710-1792), die in opdracht van de burgemeester twee vogelstukken voor het huis had vervaardigd, noemde Van Slingelandt een "*groot konstbeminner en kender der Schilderkunst*".¹²² Uit inventarislijsten, die na zijn overlijden van de burgemeester waren opgemaakt, blijkt ook dat zijn niet al te grote schilderijenverzameling bestond uit kwalitatief hoogwaardige werken van bekende meesters, zoals Gerrit Dou, Jan Steen, Jan Vermeer en Abraham Bloemaert. Van Slingelandts collectie prenten en tekeningen was aanzienlijk, geordend in zeer veel portefeuilles. Helaas is de veilingcatalogus verloren gegaan, maar dat Van Calls tekeningen door de puissant rijke Van Slingelandt verzameld werden, betekent dat Van Call als een kwalitatief goede kunstenaar gezien werd.

Jonas Witsen (1733-1788), gedurende korte tijd burgemeester van Amsterdam, was een andere, fervent verzamelaar die vele stads- en landschapsgezichten van Jan van Call bezat. Zijn collectie werd in 1790 verkocht; de catalogus van een veiling onder directie van de Amsterdamse makelaars Jan Goris Terwen, Philippus van der Schley, Cornelis Ploos van Amstel Jacob Cornelisz, Jan IJver en Jan de Bosch Jeronimusz bevat 84 beschrijvingen van tekeningen van Jan van Call, maar mogelijk zijn ook gekleurde prenten

¹²⁰ Dumas, C., *Haagse stadsgezichten 1550-1800 : topografische schilderijen van het Haags Historisch Museum*, Zwolle 1991, p.126,127.

¹²¹ Gool, J. v., *De nieuwe schouburg der Nederlantse kunstschilders en schilderessen*, 's-Gravenhage 1750, p.120.

¹²² Cramer, N., *Het Kabinet der Koningin*, 's-Gravenhage 1991, p. 75-77.

als zodanig aangemerkt.¹²³ De meerderheid bestaat uit ronde afbeeldingen, vaak twee op een blad. Het is niet eenvoudig om de omschrijvingen te koppelen aan reeds gevonden afbeeldingen van Van Call, maar een voorzichtige schatting indiceert dat 70 werken nog niet in de bijgevoegde catalogus opgenomen zijn. Het is de vraag of deze tekeningen nog bestaan, maar het is zeker niet uitgesloten dat een aantal zich in particuliere handen bevindt.

Tot op vandaag worden prenten van Jan van Call gebruikt in tal van edities, vooral die met een historische inslag. Voorbeelden zijn te vinden in Wijsenbeek en Blankenstein, *Den Haag: geschiedenis van de stad*, deel 2, (2004-2005), Schoemaker, *Tegen de helling van de Heuvelrug*, 2007 en Kranenburg-Vos, *'t Konings Loo, bouwgeschiedenis en bewoning* van 1981 en dit is een betrekkelijk willekeurige en zeker geen limitatieve opsomming. Een grappige, recente toepassing is het gebruik van Van Calls prenten van Den Haag voor een puzzeltocht in deze residentie.

Daarnaast hebben de prenten en tekeningen van de Haagse kunstenaar hun weg gevonden naar vele collecties. Tekeningen van Den Haag bevinden zich in het Haags Gemeentearchief, die van Amsterdam in het Amsterdams Stadsarchief en het Rijksprentenkabinet. Verder bezitten de meeste prentkabinetten in Nederland, zoals dat van Boijmans van Beuningen, Teylers Museum, Leidse Universiteitsbibliotheek en het Museum Het Valkhof enkele tekeningen en/of losse prenten. De ongekleurde prentenboeken worden – niet zelden compleet - in vele collecties aangetroffen (zie catalogus). De á-la-poupée-albums zijn zeldzaam; tot nog toe is een complete *Admirandorum Quadruplex Spectaculum*, ooit eigendom van boekhandelaar Loosjes uit Haarlem, alleen aangetroffen bij de Koninklijke Bibliotheek. Wel heeft het Museum Het Valkhof een gekleurd album *Gesichten aan den Rijnstroom* met de eerste vijftien prenten van *Admirandorum* in haar bezit. De losse á-la-poupée-prenten hebben een groter verspreidingsgebied, zoals in het Boijmans Van Beuningen, Stadsarchief Amsterdam en Museum Het Valkhof. In Duitsland worden enkele tekeningen en prenten bewaard, zoals in de Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, het Kölnisches Stadtmuseum, de Rheinische Landesbibliothek Koblenz en het Kurhaus Museum Kleve.

¹²³ Witsen, J., Terwen, J. G. en Zoon, A. D. e., *Catalogus van een fraay kabinet schilderyen, beneevens een uitmuntende collectie gecouleurde en ongecouleurde teekeningen*, Amsterdam 1790.

10 TOT SLOT

Jan van Call, tekenaar en etser van landschappen en stadsgezichten, begon meer bekendheid te krijgen nadat hij door uitgever Pieter Schenk gevraagd werd om etsen te maken voor een nieuw uit te geven topografisch album *Admirandorum Quadruplex Spectaculum* dat tussen 1694 en 1697 op de markt verscheen. Hij was toen ruim veertig jaar en had inmiddels vele tekeningen op zijn naam staan die stadsgezichten van Amsterdam en Den Haag in beeld brachten. Hij zal ongetwijfeld bij collega-perspectiefschilders en -tekenaars al eerder een goede reputatie opgebouwd hebben, reden waarom een grote uitgever als Schenk Van Call koos om een nieuw type boekwerk te gaan maken.

Gedurende mijn onderzoek heb ik mij steeds afgevraagd hoe ik Jan van Call moest typeren, waarbij ik aanvankelijk van mening was dat hij zich ontpopte als een handige

Figuur 82 Zelfportret, J. van Gool, 1750

autodidact.

Johannes van Gool (1685-1763) heeft uitspraken gedaan over beoefenaars van contemporaine tekenkunst. Deze achttiende-eeuwse biografie heeft zich in zijn *Nieuwe Schouburg* ook als kunstkriticus gemanifesteerd en zich vaak een oordeel aangematigd over jonge tijdgenoten en over meesters uit de zeventiende eeuw.¹²⁴

Hij maakt een interessant onderscheid tussen diegenen die

“zich altyt met tekenen hebben bezig gehouden, en dus hooftzakelyk toeleiden, om op de meestbevallige wyze hunne gedagten uit te werken” en *“die van hoger geöeffenden, die de deelen der Kunste veel dieper doorgront hadden en kragtiger uitdrukten als de eersten.”*

En Van Gool voegt er aan toe, doelend op de laatsten, die tekenden met *“duidelyke trekken, met eene vaste kennis ter neder gestelt, zo dat ze de waerheit op 't levendigst doen voorkomen aen den Beschouwer”*.¹²⁵

Van Gool lijkt dus een voorkeur te hebben voor de lossere manier van tekenen door schilders, maar waardeerde volgens Lykle de Vries ook topografische tekeningen. Nu sprak Van Gool zich niet op deze manier uit over Jan van Call, maar gebruikte in zijn levensbeschrijving kwalificaties als *wakker Tekenaar van Landschappen en Gebouwen, braef Meester, grooten Tekenaar en Miniatuurschilder (sic!), vaerdige Tekenhelt* en lijkt hiermee Van Call in te delen in de eerste categorie van tekenaars.

¹²⁴ Vries, L. d., 'Jan van Gool als kunstkriticus', *Oud-Holland* 97, nr 4 (1983), pp. 267.

¹²⁵ Gool, J. v., *De nieuwe schouburg der Nederlantse kunstschilders en schilderessen*, 's-Gravenhage 1750, deel I, p.465.

Begin jaren veertig van de vorige eeuw schreef Clement Greenberg, de grote pleitbezorger van het Modernisme: „Wij vragen van een schilderij wat we vragen van literatuur en muziek: dramatisch belang, innerlijke beweging; we willen dat het een klein toneelspel is, iets waaraan, zelfs als het maar een landschap of een stilleven is, het oog zich kan hechten en laten meeslepen.”¹²⁶ En daaraan voldoet Jan van Call niet met zijn sobere manier van tekenen in gestileerde vormen en kleuren.

Maar als zijn werk vergeleken wordt met dat van zijn toenmalige vakgenoten dan valt zijn specifieke stijl op en lijkt hij een unieke positie in te nemen. Ook zijn pogingen om waarheidsgetrouw werk af te leveren werden zeker door verzamelaars gewaardeerd. Dat dit deels ten koste ging van artistieke kwaliteit mag geen afbreuk doen aan zijn onmiskenbare verdienste voor de ontwikkeling van topografische tekeningen en prenten.

¹²⁶ Clement Greenberg, Review of Exhibitions of Joan Miro, Fernand Leger and Wassily Kandinsky, 1941 uit *The Collected Essays and Criticism: Perceptions and judgments*, 1939-1944, vol I, Perceptions and Judgements, p.65.

1.1 LITERATUUR

- Bakker, B., 'Conterfeitsels' en 'perspectieven', in Suchtelen, A. v. and Wheelock, A. K. j., *Hollandse stadsgezichten uit de Gouden Eeuw*, Zwolle 2008
- Bakker, B., 'Levenspelgrimage of vrome wandeling? Claes Janszoon Visscher en zijn serie Plaisante Plaetsen', *Oud-Holland* 1 (1993), pp. 97-116
- Bakker, B., *Nederland naar 't leven: een inleiding*, uit tent.cat. *Nederland naar 't leven : landschapsprenten uit de Gouden Eeuw* Zwolle 1983
- Bakker, B. en Schmitz, E., *Het aanzien van Amsterdam: Panorama's, plattegronden en profielen uit de Gouden Eeuw*, Amsterdam 2007
- Beers, J. A. v. en Lemmens, G. T. M., *Johannes Teyler. Nederlandse kleurendruk rond 1700*, Nijmegen 1961
- Begheyn, P. P., Els F.M., *Gheprint te Nymeghen: Nijmeegse drukkers, uitgevers en boekverkopers 1479-1794* Nijmegen 1990
- Begheyn-Huisman, M. en Priem, R., 'Recente aanwinsten van Museum Het Valkhof', *Jaarboek Numaga LV* (2008), pp. 148, 149
- Bots, H. en Kuys, J., *Nijmegen: geschiedenis van de oudste stad van Nederland*, Wormer 2005
- Call, J. v., *Admirandorum Quadruplex Spectaculum*, Amsterdam 1694-1697
- Call, J. v., *Album met 75 pentekeningen*, 1670-1690
- Call, J. v., *Vermakelijke Gesigten aan den Rijnstroom*, 1690
- Camps, R., *Het Grote Geschiedenisboek van Nijmegen*, Zwolle 2010
- Carasso-Kok, M., Huizinga, N., Wouthuysen, E. en Krook, W., *Geschiedenis van Amsterdam, deel 2*, Amsterdam 2004
- Cramer, N., *Het Kabinet der Koningin*, 's-Gravenhage 1991
- Cruyningen, A. J. P. H. v., *Vorstelijk veertig: alle willems van oranje nassau in hun veertigste levensjaar*, Utrecht 2007
- Dijk, H. v., *Anna Beek (1657-na 1717) Haagse Uitgeefster van Prenten*, Amsterdam 2011
- Doorn, M. v., *Ach Lieve tijd: 750 jaar Den Haag, de Hagenaars en hun rijke verleden*, Zwolle, 's-Gravenhage 1984-1986
- Dumas, C., *Haagse stadsgezichten 1550-1800 : topografische schilderijen van het Haags Historisch Museum*, Zwolle 1991
- Eeghen, I. H. v., 'Petrus Schenk en zijn 'afbeeldinge der voornaamste gebouwen van Amsterdam'', *Jaarboek Amstelodamum* 66 (1974), pp. 117-136
- Gool, J. v., *De nieuwe schouburg der Nederlantse kunstschilders en schilderessen*, 's-Gravenhage 1750
- Grieser, R., 'Korrespondenten von G.W. Leibniz', *Studia Leibnitiana* 1, H.3 (1969), pp. 208-227
- Grimm, M. K.-T., C.; Stijnman, A., *Lichtspiel und Farbenpracht*, uit *Lichtspiel und Farbenpracht* tent.cat. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel 2011
- Huffel, N. G. v. en Le Blon, J. C., *Coloritto: bijdrage tot de geschiedenis van de kunst om in drie kleuren te drukken*, Amsterdam, Portielje 1916
- Hunt, J. D., *The Dutch garden in the seventeenth century* Washington 1990
- Jansen, A., Hageman, C. en M. Heuff, *Het Loo: De Tuinen*, Apeldoorn 1985
- Kaldenbach, K., 'Abraham Rademaker, nieuwe biografische gegevens en een verkenning van zijn getekende werk', *Leids Kunsthistorisch Jaarboek, achttiende eeuwse kunst in de Nederlanden* (1987), pp. 175-176
- Kebulsek, M., *Boeken in de hofstad : Haagse boekcultuur in de Gouden Eeuw*, Hilversum 1997
- Kolfin, E., *Amsterdam, stad van prenten. Amsterdamse prentuitgevers in de 17de eeuw*, uit tent.cat. *Gedrukt tot Amsterdam. Amsterdamse prentmakers en -uitgevers in de Gouden Eeuw* Zwolle 2011
- Kranenburg-Vos, A. C., *'t Konings Loo, bouwgeschiedenis en bewoning*, Wijk bij Duurstede 1981

- Kuys, J. B., H., 'Nijmegen : geschiedenis van de oudste stad van Nederland, Dl. 2 Middeleeuwen en Nieuwe Tijd', in *Nijmegen : geschiedenis van de oudste stad van Nederland, Dl. 2 Middeleeuwen en Nieuwe Tijd*, Wormer 2005
- Lakerveld, C. v., *Opkomst en bloei van het Noordnederlandse stadsgezicht in de 17de eeuw*, Amsterdam 1977
- Leeflang, H., *Het landschap in boek en prent*, uit tent.cat. Nederland naar 't leven : landschapsprenten uit de Gouden Eeuw Zwolle 1983
- Leijen, N., *Kleur doet leven, een onderzoek naar het historische kleurgebruik op 16de en 17de eeuwse gevels in Amsterdam*, Utrecht 2008
- Lemmens, G. T. M., 'Nieuwe gegevens betreffende de Nijmeegse hoogleraar Johannes Teyler, "uitvinder" van de kleurendruk', *Numaga* 30 (1983), pp. 51,52
- Lilien, O. M., *Jacob Christoph Le Blon 1667-1741*, Stuttgart 1985
- Loosjes-Terpstra, A. B., *Aantekeningen over J. van Call. Admirandorum Quadruplex Spectaculum*, 1960 e.v.
- Meerkerk, E. v., *Biografisch Woordenboek Gelderland, Bekende en onbekende mannen en vrouwen uit de Gelderse geschiedenis*, p. 120-123, Hilversum 2004
- Meijer, R., Schretlen, H. C. M. en Stijnman, A., *Coloritto : de kunst van het kleurendrukken* Den Haag 2003
- Moes, E. W., 'Een "Album Amicorum" van Petrus Schenck', *Oud-Holland* Vol. 22 nr 1 (1904), pp. 146-154
- Monna, A. D. A., 'Opnieuw Johannes Teyler', *Numaga* 32 (1985), pp. 11-13
- Obreen, F. O. D., *Archief voor Nederlandsche kunstgeschiedenis*, Rotterdam 1888-1890
- Orenstein, N., *Nederlandse landschapsprenten en hun uitgevers in de Gouden Eeuw*, uit tent.cat. Nederland naar 't leven : landschapsprenten uit de Gouden Eeuw Zwolle 1983
- Pantus, W. J., 'Jan van Call (I, II, III)', *Jaarboek Numaga* 51 (2004), pp. 31,32
- Rikken, M. en Kolfin, E. P., 'A New Copy Printed in Colour of Carel Allard's Tooneel der voornaamste Nederlandse huizen en luthoven: Publishing Coloured Prints in Amsterdam around 1700, Lezing Impressions of Colour conference', (2011)
- Rikken, M. en Stijnman, A., 'Vroege kleurendruk in Amsterdam', *De Boekenwereld* Jaargang 24, Nr.4 (2008), pp. 202-227
- Roelofs, P., 'Bij de 350ste geboortedag van Jan van Call', *Numaga* 53 (2006), pp. 145-154
- Schapelhouman, M., 'Een ontspannende inspanning', *Kunstschrift* 3 (2007), pp. 8-15
- Schoemaker, L., *Tegen de helling van de Heuvelrug*, Utrecht 2007
- Snoep, D. P., *Praal en propaganda. Triumfalia in de Noordelijke Nederlanden in de 16de en 17de eeuw*, Alphen aan de Rijn 1975
- Stapel, L., *Perspectieven van de stad : over bronnen, populariteit en functie van het zeventiende-eeuwse stadsgezicht*, Hilversum 2000
- Veen, J. v. d., *Danckerts en Zonen. Prentuitgevers, plaatsnijders en kunstverkopers te Amsterdam, ca 1625-1700*, uit tent.cat. Gedrukt tot Amsterdam. Amsterdamse prentmakers en -uitgevers in de Gouden Eeuw Zwolle 2011
- Vries, L. d., 'Jan van Gool als kunstcriticus', *Oud-Holland* 97, nr 4 (1983), pp. 266-283
- Wijsenbeek, T. en Blankenstein, E. v., *Den Haag: geschiedenis van de stad, deel 2*, Zwolle 2004-2005
- Witsen, J., Terwen, J. G. en Zoon, A. D. e., *Catalogus van een fraay kabinet schilderyen, beneevens een uitmuntende collectie gecouleurde en ongecouleurde teekeningen*, Amsterdam 1790
- Wuestman, G., 'The Mezzotint in Holland:" Easily Learned, Neat and Convenient"', *Simiolus* Vol 23 nr 1 (1995), pp. 63-89

12 BRONNEN

Stadsarchief Amsterdam	Doop zoon Jan, Doopregister Amstelkerk Stadsarchief Amsterdam 378 AK A08622000042
Gemeentearchief Den Haag	Minuutakte dd 29 juli 1705, inventarisnummer 552, blz 693, 694 Getuigenverslag, inventarisnummer 1612 p 71-73 Overlijden Agniet Wollik, Begraafregister inventarisnummer 443 p. 147
Regionaal Archief Nijmegen	Huwelijk Jan van Call, Trouwregister Nederduits Gereformeerde Gemeente inventarisnummer 1175/4 p. 209 Doop Jan van Call, RBS 1165/536
Nationaal Archief, Den Haag	Privilege Johannes Teyler, Staten van Holland, 1572-1795, nummer toegang 3.01.04.01, inventarisnummer 1640 Privilege Schenk en Valk, Staten van Holland, 1572-1795, nummer toegang 3.01.04.01, inventarisnummer 1647 Doop Martina van Call, DTB kopie Zuid-Holland; Rijswijk, nummer toegang, inventarisnummer 2.IV
Art Consult, Amsterdam	
Atlas van Stolk, Rotterdam	
British Museum, Londen	
Courtould Institute of Art, London	
Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel	
Hessisches Staatsarchiv Marburg	
Kölnisches Stadtmuseum	
Koninklijk Huisarchief, Den Haag	
Koninklijke Bibliotheek, Den Haag	
Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam	
Museum Het Valkhof, Nijmegen	
Prentenkabinet Universiteit van Leiden	
Rheinische Landesbibliothek Koblenz	
Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag	
Rijksprentenkabinet Amsterdam	
Teylers Museum, Haarlem	
The Ashmolean Museum, Oxford	
Universiteit van Amsterdam, bijzondere collecties	

Op Amden den 29^{en} Julij seventienhondert en vyf
 Comparerde voor mij Abraham Wammesijser
 Notaris publicq. byden Ed: Gouv van Holland
 gecommitteert in s^{en} Raad van Bage residuende, s^{en}
 de g^{en}tingen van g^{en}teent D^{er} Jan van Call, ont
 ontrent 70 en overtyf jaren. Verwendt alst inde
 Bage. De Welcke Verclande ten Voorfchade van
~~van de Bage~~ ^{van de Bage} ~~van de Bage~~ ^{van de Bage} ~~van de Bage~~ ^{van de Bage}
~~van de Bage~~ ^{van de Bage} ~~van de Bage~~ ^{van de Bage} ~~van de Bage~~ ^{van de Bage}
~~van de Bage~~ ^{van de Bage} ~~van de Bage~~ ^{van de Bage} ~~van de Bage~~ ^{van de Bage}
 Lijn. Dat by ^{van de Bage} ~~van de Bage~~ ^{van de Bage} ~~van de Bage~~ ^{van de Bage} ~~van de Bage~~ ^{van de Bage}
 (soudt inde precifen getyden te Wille Lijn)
 in presentie van sijn Comparant, den D^{er} A.
 Jozeph de Bortog, in gende in sijn leven procurator
 voor t^{en} Illust^{en} Collegie van Ed: Mo: Boud
 gecommitteerde Raden van Bage Ed: Groot Mo:
 De Boud Staten van Holland & Westvrijslands,
 in gende precifen getyden te Wille Lijn, Alst gende
 Voorfchade van de Bortog van Boud Comp.
 Boud te precifen. Geboud voor raden
 van Westvrijslands. Dat deselve betaling is
 ten Voorfchade is g^{en} ^{is overfchoten van sijn Comp^{te}} ~~van de Bage~~ ^{van de Bage}
 Voorwendt procurator, Wondt darente tijt
 inde Oprijftrac alst inde ^{gag} ~~van de Bage~~ ^{van de Bage}
 Bij Comp^{te} (doe sijn) Alst gende Voorfchade
 te de, met solemnel ~~van de Bage~~ ^{van de Bage}
 Redu gedaen, in g^{en} spaffert van s^{en} Raad

Wegens sijn of praktijk
 over t^{en} Voorfchade
 van privilegie

Bijlage A vervolg akte

694 // Jan van Callen van g. Jacob van Haaf, m.
Matthys de Jongh, beide Aesgtinge, in toe
bevoegt.

Jan van Call
Jacob van Haaf
Matthys de Jongh

65. Per: Warmenruglen
C. Voss.
1705 Inbe

Bijlage A vervolg Transcriptie Jan van Calls getuigeverklaring

Op huyden den 29sten Julij seventhienhondert en vijf
compareerde voor mij Abraham Warmenhuijsen
notaris publycq by den Ed[ele] Hove van Holland
geadmitteert in 's Gravenhage residerende, en
de getuijgen naergenoemt d'H[ee]r Jan van Call, out

ontrent ses en veertigh jaren wonende alhier in den
Hage, dewelcke verclaerde ten versoecke van
S[eigneu]rs Petrus Schenk en Gerardus Valk wonende tot Amsterdam
,waer en waeraghtig te

Zijn, dat hy requirant, te weten Petrus Schenk, ~~.....Gerardus Valk~~ ontrent agt jaren geleden
(sonder in den praeciesen tijt gehouden te wille zijn)
in presentie van hem comparant aen d'E[dele]

Johan de Hertoge, in zijn leven procureur

voor 't illuster collegie van den Ed[ele] Mogenden Heeren

gecommitteerde Raden van Harer Ed[ele] Groot Mo[gendheden]

Wegens ~~zijn voorsch[reven] praetensie~~

over 't versoeck

van praevilegie

in goude specie heeft betaelt. Allen ~~t'geene den~~

~~voorn[oemde] proc[ureu]r Johan de Hertoge van HHren (?)em comp[aran]t~~

~~hadde te praetenderen.~~ Gevende voor redenen

van wetenschap, dat deselve betalinge is

ten voors[chreven] tijde is geschiet

ten overstaen van hem comp[aran]t

ten huyse van de

voornoemde procureur De Hertoge, wonende doentertijt

in de Spuijstraet alhier inden Hage, presenterende

hij comp[aran]t (des versoght) alle 't geene voors[eyt] t'allen

tijde, met solemnelen eede t'affirmeren.

Aldus gedaen, en gepasseert in 's Graven-

hage ter presentie van S[eigneu]r Jacob van Haaff ende

Matthijs de Jongh, beyde als getuijge hiertoe

Versogt.

[was getekend:]

Jan van Call

Jacob van Haaff

Mattijs de Jongh

Abr. Warmenhuyzen not[ariu]s publ[icus] 1705 / 65 [jaar oud?]

BIJLAGE B GETUIGEVERSLAG ONDERTEKEND DOOR AGNIET
WOLLIK, WEDUWE VAN CALL

Haags Gemeentearchief Inventarisnummer 1612 p 71-73

Blad 71

W. J. J. J. J.

Op huyden Den 14 Augustij 1709 comparende
voort mij Hugo Francijs Van Aken openbaer Not
by den Hooft Van Holt geadmint in s Hage vee
sideerende, ter presentie vande getruwen
naargens ant, juff. Amalia de Hoogh, weduwe
vanden Johan Schouten, woinende ten huise
vanden Silversmit, alhier inden Hage
het tweede kint vanden Sout en Seepverkoop
pieter van Texel, dat op Voorlede saterdagh
den 10 Deder Maant by de posante is gekomen
ten huise vanden ~~seepverkoop~~ van Texel om aldaar
eenigh lint te koop en aldoen gehoot ende
gehoert heeft dat den selven van Texel ende
sine huysvrou met den anderen in onenigh
heeder waren. Dat doenmaals ~~de selve~~ huys
vrouwe aan haar de posante toonde de vande
littekenen die aan haar hals waren. geblee
ven soe sy seide veroorzaekt te sijn. dat het
geveelt dat haar man haar hadt aangedaan
met het laugh vatten by haar keel dat oek
doenmaals by de posante gehoot heeft, dat
den selven van Texel sijn gem. huysvrouwe
seel meenighmaals uitgeschoolden heeft van
een kont na een gulickden kont, ende dat
sy dickwils repeteerde de woorden van jou kont
als incede dat sy dickwils seide sy kont het
met mijn vade dien ouden kont, soe een schelm
dat ick hem hier hadde, ick soude dien kont
den hael breeken, ~~ende~~ soude hem inde vee kay
enigen, dat sy de posante uit het voors. kint
degaan vande s. vadersant uit de hant
vanden juff. Van Call woonende ten huise van
pieter van Texel gehoot heeft, dat haar
juff. Van Call soon, ende een bacher woonende
op de beestemarkt hem van Texel de handen
hebben losgebrocken als hy ter voors. tijde
daer was, die vrouwe by de keel hadde,
ende soe het scheen haer de keel wilde toe
vringen offte den hals ondragen. comparende

mede noch Juff. Agnes Zwollich wed. van
 van Call ende verlaadden ten verhoede als van
 dat hi op den voors. saturday den 10 deser van
 naar loon Pieter van Cal gehoord heeft, dat als
 den voorn. Pieter van Texel in manieren als
 porren van een vrouw hi haar hals ende
 keel hadde den selven haaren soen melken
 vanden voorn. Backer de handen vanden voorn.
 van Texel heeft losgebrooken ende de vrouw
 van selve gewelt ontset dat hi deponante
 niet alleen ten selven tyde maer ook dickwyl
 daar bevoorren ende selfs ook op deelen fregen
 woordigen dage heeft gehoord dat hi van Texel
 vande voorn. vrouw ende mede vanden voorn.
 vader gescheiden heeft vanden handen ende haar
 gedwongen gedwongen den hals te sullen breeken
 gelick mede vanden voorn. vaders ende getuigen
 den voorn. Pieter van Cal out hi jaren
 woonende niet van voorn. mede te sullen
 vanden meergem. Pieter van Texel dewelke
 verlaadden ten verhoede als vooren dat hi
 op voors. saturday korrende ende nader
 hand siende dat den voorn. P. van Texel
 van een vrouw in manieren vande gewelt
 aan deelen ende haar hi den hals ende keel
 hadde hi doormaals van een kaner is aff
 geloomen ende ook gesien heeft dat den
 voorn. Backer toekende was om de vrouw te
 ontfetten den selven Backer dat eine heeft
 geallieert vande handen mede losgebrooken
 ende de vrouw al so ontset heeft dat hi ook
 ten selven tyde ende een dickwyl te vooren
 als mede noch naderhand ende selfs op
 handen gehoord heeft dat hi van Texel vande
 voorn. vrouw ende vanden vader vanden
 vanden ende diegelick heeft ontgescheiden
 van hi telkens vregende waer vloeken
 ende vregem enten van haar den hals te
 sullen breeken ende verlaadden hi depon-
 anten alle gesamentel dat den meergem.

Pieter van Texel alle den tijt dat
ontrent hem van geweest in licht
anden aandelt sel een vol ende
vrienden, die oogen schijnell ende te
apparentie dien off d' anderen tijt
thouwe off kint off kinderen sal
out leiden te brengen offte ^{haar ende}
groot quadt doen dat sy hoopden dat
die over hem te seggen hebben sy
sullen verhoeden naar made
deede naar vint te vindinge pre
dat noot ende naar toe verzoekt
t selge ten allen tyden nader
len, ende te sullen bevestigen. Ad.
ende gepaddeet tijt Hage te pre
vande Heer Lambert Duffhuysen
voor de respect Hooft van justitie,
H. Cornelis Duffhuysen, beede Not
getungen hier toe verzoekt. —

Amelie de Hoogh wede van ian se
Dit is X het merk
van de voornoemde
Juffr Agnes Swolligh
weduwe van Call.
Pieter van Call

Cornelis Vijfhuijsen
quod attestat
H.F. van Aken

Ondertekend

Amelie de Hoogh weduwe van Ian Schouten

Dit is X het merk
van de voornoemde
Juffr Agnes Swolligh
weduwe van Call

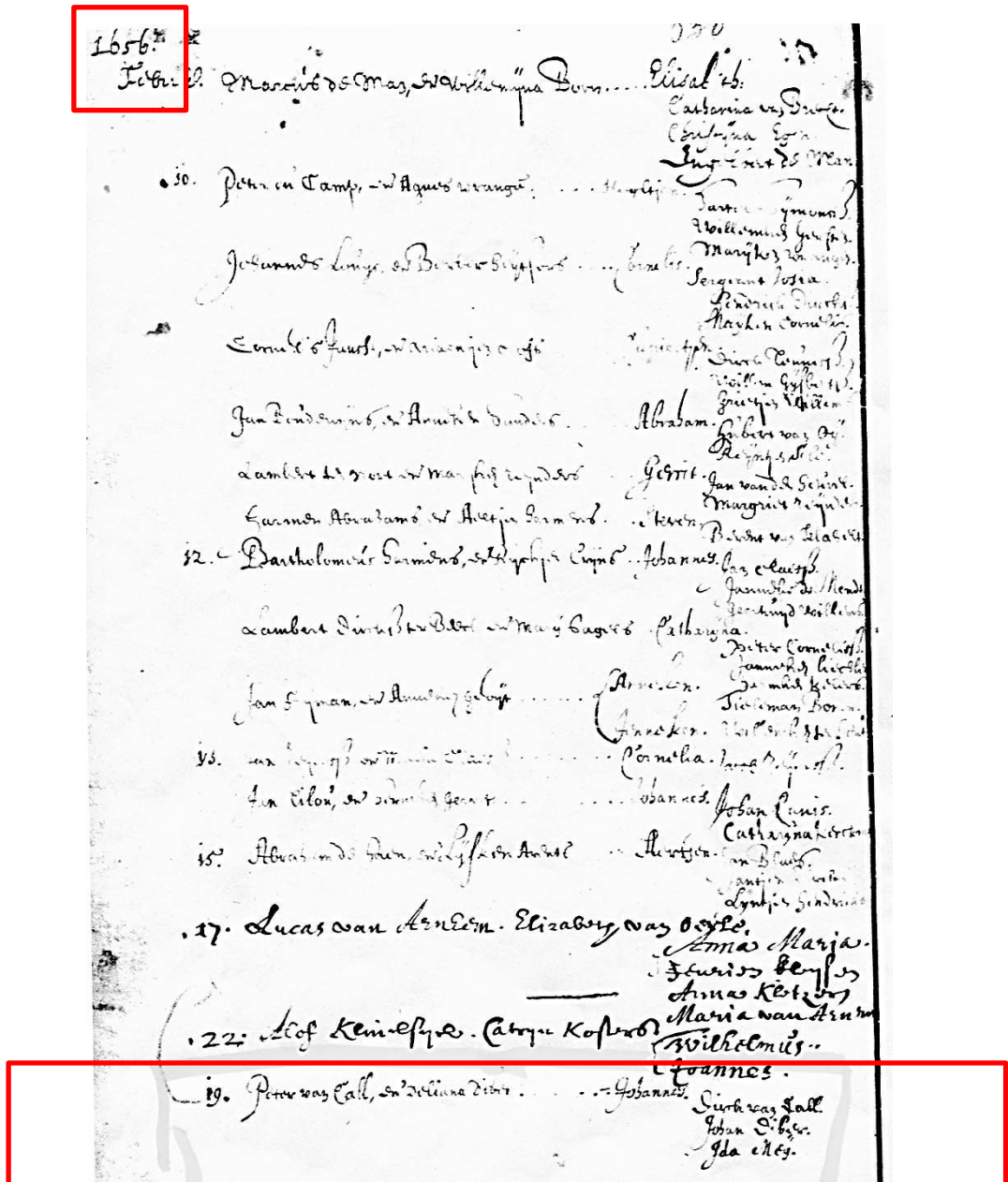
Pieter van Call

Cornelis Vijfhuijsen

H.F. van Aken

BIJLAGE C DOOP JAN VAN CALL

Regionaal Archief Nijmegen (RBS 1165/536).

1656

Febr.

19. Peter van Call en Deliana Diber

Johannes

Dierk van Call

Johan Diber

Ida Mey

Regionaal Archief Nijmegen Trouwregister Nederduits Gereformeerde Gemeente inv
1175/4 p.209

Cop. den 2 apr. Yeuert van de Bärwert Jm; in
1604. Catharin Dulliks Jd. beide tot vrymege
T. C. Arnsj. mechtelt Daniels

Att. op de bes Joan van Kall Jm; in
den 2 apr. Agniet Wolk Jd. beide tot vrymege
T. Spronfalio

den 20 april

Cop. den 2 may
1604. Jan Rueloft Jm; in
Lijbet Arns Jd. beide tot vrymege
T. fransje neesken arends
barbeer byman

Cop. den 6 may
1604. Willem Groen Jm; in
Elsken van Groenouw Jd. beide tot vrymege
T. mat. spr.
Waltburg van Groenouw

Cop. den 4 may
1604. Jan Gysberts Jm; in
Anneke Hendrikis van Guije Jd. beide tot vrymege
T. C. Arnsj. mechtelt Daniels

Att. op de bes Leonard Tonno Jm; sold. onder Capt Douglas
den 4 may 1604.

Den 29 apr 1684

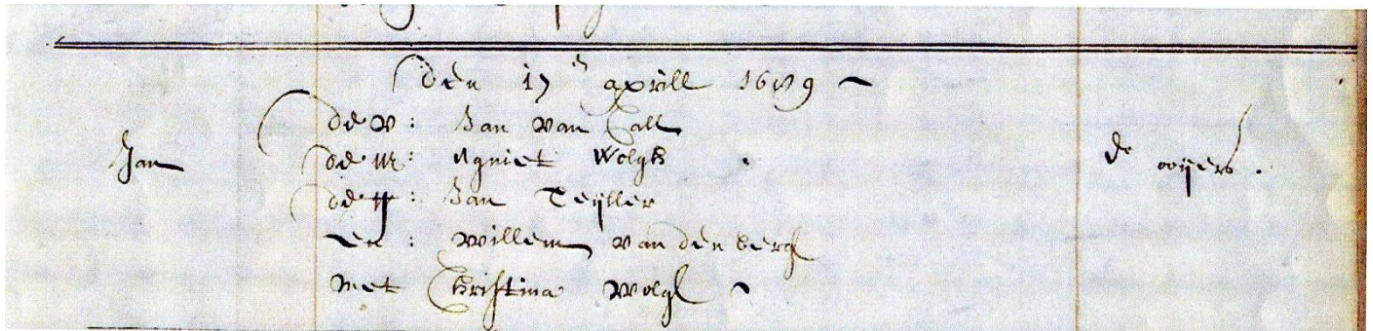
Agniet Wollik JD beyde tot Nijmege

den 20 april

Gehuwd op 29 april 1684 en ondertrouw op 20 april.

BIJLAGE E DOOP ZOON JAN JR, GETUIGE JAN TEIJLLER

Doopregister Amstelkerk Stadsarchief Amsterdam 378 AK A08622000042

den 17^e april 1689

Jan van Call

Jan

Agniet Wolgh

Jan Teijller

Willem van den Bergh

Christina Wolgh

BIJLAGE F OVERLIJDEN AGNIET WOLLIK

Haags Gemeentearchief Begraafregister inv 443 p. 147

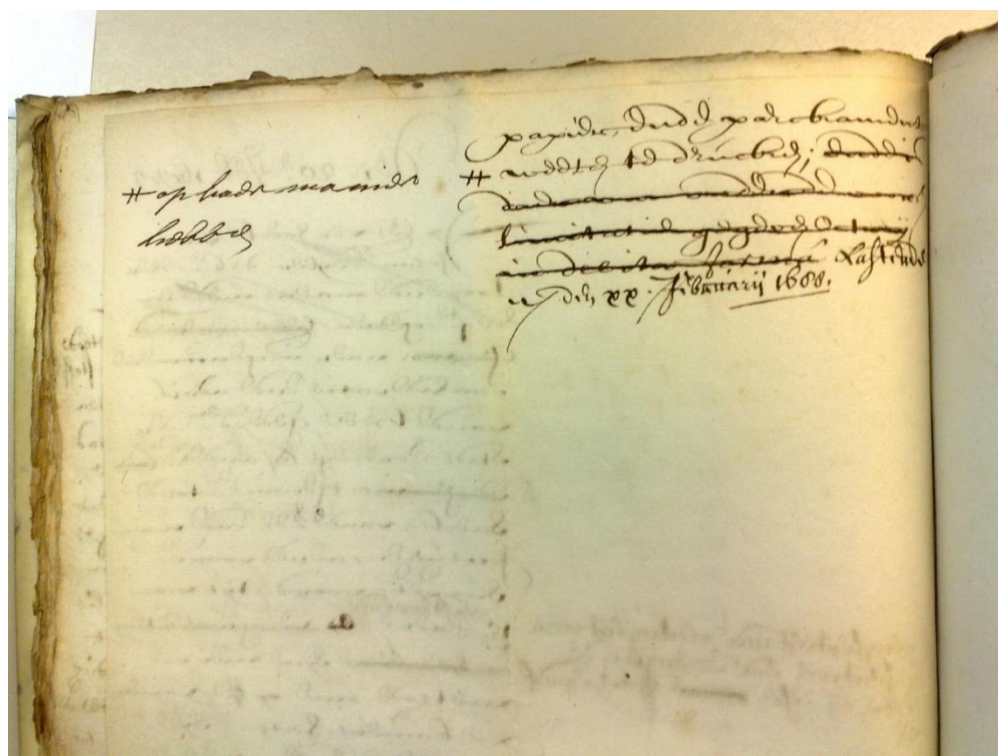
1744	den 22 January	Maria van Assendelft van Utrecht hienwaarts gebragt	31-10-
62	23	Jonkv: Maria Pieterella van Wassenauer van Duynvoorden vervoert na Goordschooten ongedt	01-10-
82	27	Maria Maas	3-4-
66		Heer en Mr. Pieter Quarles	31-10-
75		Judith Monvoisin	3-4-
96	28	Susanna Sacrelaire	31-10-
93	29	Johanna Vander Klugt	3-4-
74		Anna Rynsburg van Wouw	3-4-
53	30	Alida Emmerentia Heblom	15-15-0
75		Arthonetta van Darneselt ongethuwt	16-4-0
39		Engelina Glavina van Belle	15-15-0
95		Anthony van Yperon	15-15-0
59	den eersten February	Willemina Arnold	31-10-a
86		Angenis Wolleg weduwe van Jan van Kalle, Domestique van zijn Excellentie den Heer Grave van Podewils extra ordinariis Envoyé van zijn Koninklijke Majesteit van Pruijsen alhier sijnde komen te overlijden dient voor.....Memoire	
70	30	Petronella Blankenburg	3-4-0

1744

Den eersten February

86

Angenis Wolleg weduwe van
Jan van Kalle, Domestique van
zijn Excellentie den Heer Grave van Podewils
extra ordinariis envoyé van zijn Koninklijke
Majesteit van Pruijsen alhier
sijnde komen te overlijden dient
voor.....Memoire

Bijlage G vervolg 2e blad privilege Teyler

Bijlage G vervolg transcriptie privilege Teyler

Den 20e Febr[uari] 1688

~~Op het verzoek van~~
~~Johan Teyler de~~
~~..... mede bij~~
~~El gr gedaen~~

onleesbaar:naer in genoemene
consideration ende advis
van de Heeren gedep[uteer]den der
Stadt Dordregt en andere
geromden tot de
saecken van de zee ende mani
facturen aen de voor[schreven]
suppliant voor de tijt van
15 komende jaere //onleesbaar
onleesbaar
sijne nieuwe

//geconsenteert ende geoctroijeert
hebbende
consenteren ende octroyeren des
selven bij desen onleesbaar ten eijnde
sij

methode omme op het papier
perkament, satijn, sijde
ofte andere stoffe te reprae
senteren by forme van
caerten, boecken, kleeden
ende andersints, allerhande
soorten van figueren, cieraden
ende insonderheydt armeen
campementen, belegeringe,
battailles, fortificatien.
militaire exercitien, ende
wat daarvan dependeert,
met hare couleuren
bestaende soo in geteeckende
als gedruckte miniaturen #

binnen onser land van Hollandt
ende Westfrieslandt alleen sal mogen drucken
~~doorgehaald~~ doen drucken of maken uitgeven ~~ende vercoopen~~
soodanige kaerten en figueren in imagi
natie al[he]tgeen boven staen geexpresseert
verbiედende alle ende eenen ijegel[ijck]
deselve werck te drucken ende te maeken
~~doorgehaald doorgehaald~~ ofte elders naer
gedrukt ende binnen denselven onsen lande
te brengen uijt te geven ofte vercoopen
op verbeurte sy

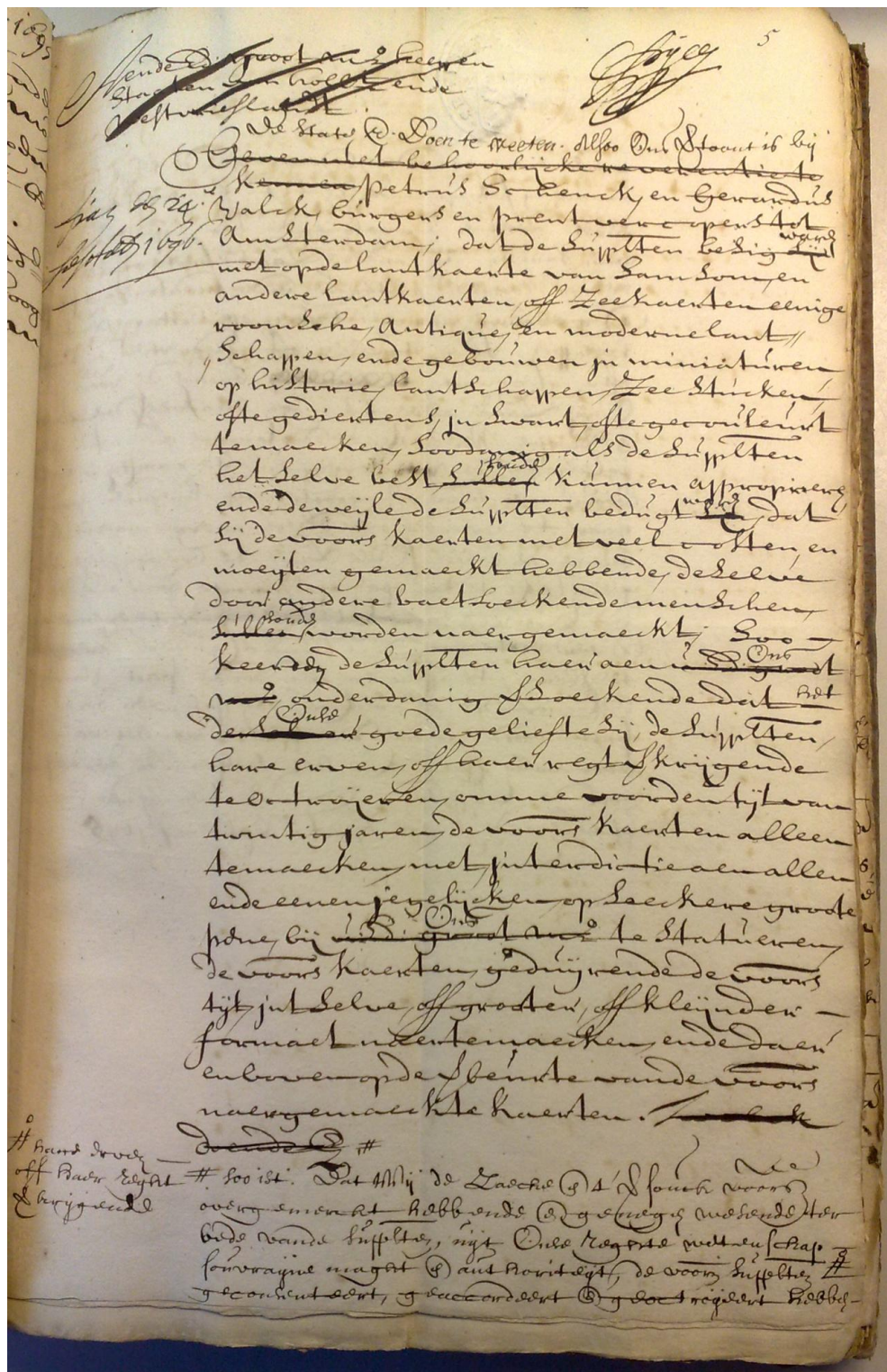
op haer manier

voors[chreven] behandeling dat de
voors[chreven]
inventionen nieuw sij ende
niet en sal mooge praeju
diciert de luijde die hier
te lande mede allerhande
couleuren op lijwat op sijden
ende andere stoffen , ook
papiere ende perkament
hebben weeten te drucken; ~~ende~~
~~doorgehaalde regel~~
~~doorgehaalde regel~~
~~doorgehaalde regel~~ lastende
... den xx Februarij 1688

BIJLAGE H PRIVILEGE SCHENK EN VALK

Nationaal Archief, Den Haag, Staten van Holland, 1572-1795, nummer toegang 3.01.04.01, inventarisnummer 1647, 24 september 1695.

De doorhalingen en toevoegingen zijn kennelijk bedoeld om het document van het rekest te gebruiken als vastlegging van het besluit van de Staten van Holland.

Bijlage H vervolg transcriptie privilege Schenk en Valk

~~Aen de groot m[ogendheden] heeren
Staten van Holland ende
Westvrieslandt~~

De Staten [van Holland en Westvriesland] doen te weten, alsoo ons [ver]toont is bij
~~Geven met behoorlijke reverentie te~~
~~kennen~~ Petrus Schenck en Gerardus
Valck burgers en prentvercoopers tot
Amsterdam dat de supplianten¹²⁸ bezig zijn waren
met op de lantkaerte van Sanson en
andere lantkaerten off zeekaerten eenige
roomsche antique en moderne lant
schappen ende gebouwen in miniaturen
op historie lantschappen, zeestucken
ofte gediertens, in swart ofte gecouleurt
te maecken soodanig als de supplianten
het best ~~sullen~~ soudén kunnen approprieren
ende de weijle de supplianten bedugt war[en] dat
sij de voors[chreven] kaerten met veel kosten en
moeijten gemaectt hebbende deselve
door andere baetsoeckende menschen,
~~sullen~~ soudén worden naergemaectt soo
keerden sy de supplianten haer aen ~~groot m[ogendheden]~~ Ons
onderdanig [ver]soekende dat het
onse goede geliefte sij, de supplianten
hare erven off haere regt [ver]krijgende
te octroijeren omme voor den tijt van
twintig jare ende voor kaerten alleen
te maecken met interdictie¹²⁹ aen allen
ende eenen iegelijcken op seeckere groote
poene¹³⁰ bij de ~~[groot]m[ogendheden]~~ Ons te statueren¹³¹
de voors[chreven] kaerten geduijrende de voors[chreven]
tijt int selve off grooter off kleijnder
formaet naer te maecken ende daer
enboven op de [ver]beurte van de voors[chreven]
naergemaecte kaerten. ~~Twelck doende~~
hare erven off haere regt [ver]krijgende #
Soo ist: dat wij de saecke 't [ver]soeck voors[chreven]
overgemerckt hebbende [ende] genegen wesende ten
bede van de supplianten, uijt Onse reghte wetenschap
souvarijne maght [ende] autoriteit, de voors[chreven] supplianten
haer erven off reght [ver]krijgende
geconsenteert, geaccordeert en geoctroijeert hebbende

¹²⁸ Indieners van het verzoek.

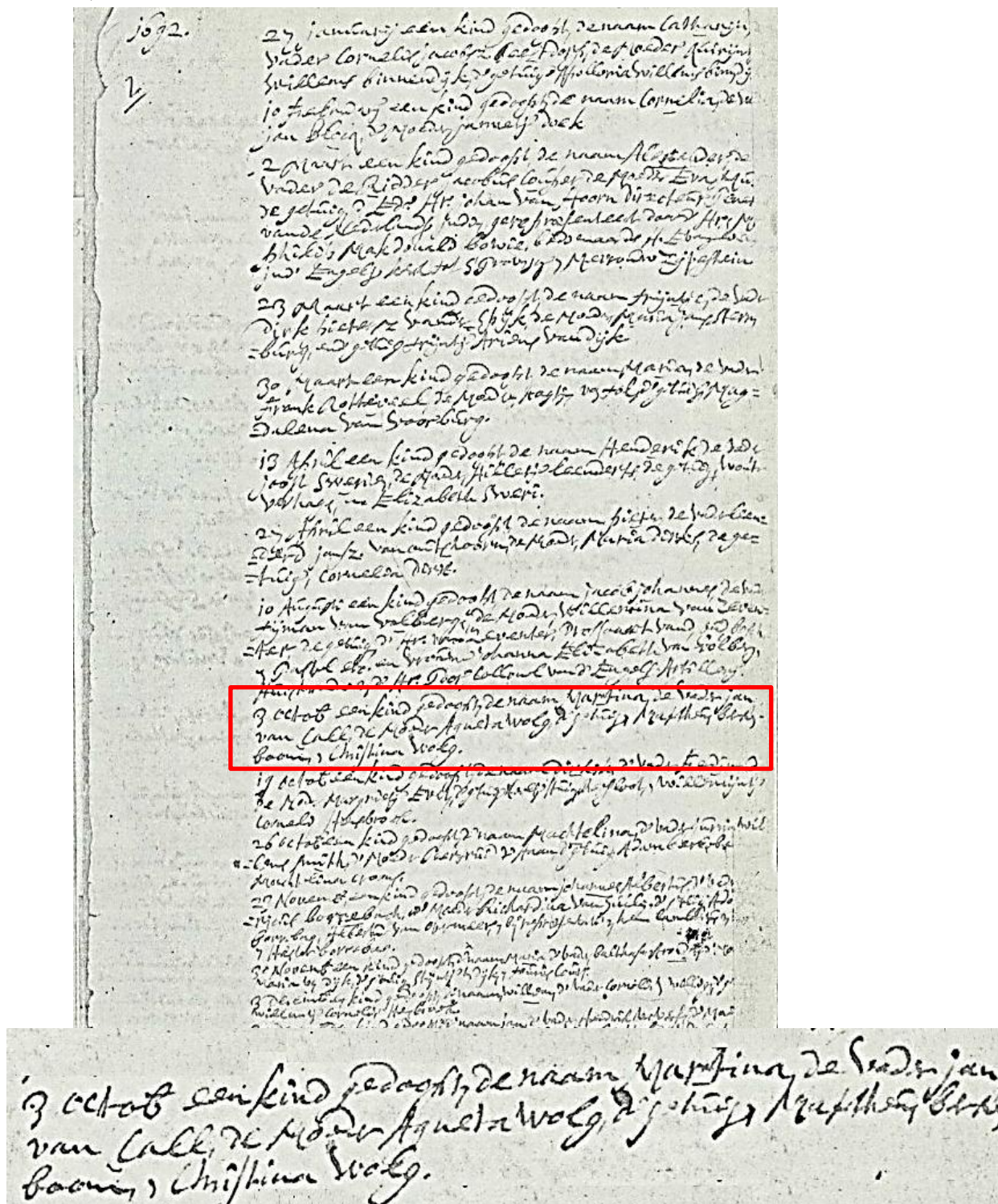
¹²⁹ Verbod.

¹³⁰ Boete, dwangsom.

¹³¹ Verordenen, op te leggen.

BIJLAGE I DOOP MARTINA VAN CALL, GETUIGE MATHIAS BERCKENBOOM

Nationaal Archief, Den Haag, DTB kopie Zuid-Holland; Rijswijk, nummer toegang 3.04.16.126, inventarisnummer 2.IV

1692

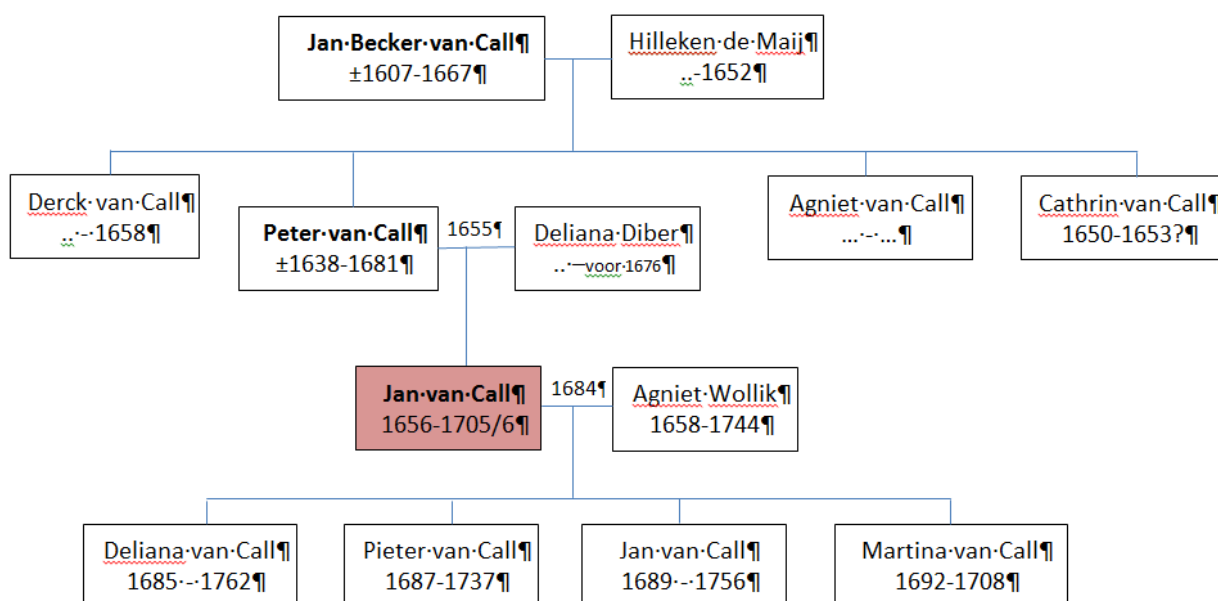
3 oktober een kind gedoopt de naam Martina de vader jan van Call, de moeder Agneta Wolg, de getuigen Mattheus berkenboom, Christina Wolg.

BIJLAGE J STADSGEZICHTEN EN STEDEN, GETEKEND DOOR JAN VAN CALL¹³²

Stad	Land	Aantal prenten en tekeningen
Andernach	Dld	3
Bacharach	Dld	2
Berlijn	Dld	6
Bingen	Dld	2
Bonn	Dld	3
Boppard	Dld	4
Brisack	Dld	1
Caub	Dld	1
Darmstadt	Dld	1
Frankfurt	Dld	2
Hammerstein	Dld	3
Heidelberg	Dld	2
Kleef	Dld	10
Koblenz	Dld	6
Lahnstein	Dld	2
Linz	Dld	1
Maagdenburg	Dld	2
Mainz	Dld	2
Marburg?	Dld	1
Metz	Dld	1
München	Dld	1
Neurenberg	Dld	1
Oberwesel	Dld	4
Oranienburg	Dld	3
Potsdam	Dld	2
Speyer	Dld	1
St Goar	Dld	4
Stettin	Dld	1
Stralsund	Dld	2
Trier	Dld	1
Ulm	Dld	1
Worms	Dld	1
Würzburg	Dld	2
Zyfflik (Zyfflich)	Dld	1
Alexandrië	Eg	7
Cairo?	Eg	4
Metz	Frk	1
Nimes	Frk	1
Straatsburg	Frk	1
Vaux	Frk	1
Olympia	Gr	2
Florence	It	1
Malta	It	1
Pisa	It	2
Rome	It	13
Scilla	It	1
Venetië	It	4
Amsterdam	NL	33
Apeldoorn (Het Loo)	NL	19
Den Haag (incl Rijswijk en Scheveningen)	NL	35
Nijmegen	NL	13
Rhenen	NL	2
Wageningen	NL	1
Innsbruck	Oos	1
Aleppo	Syrie	2
Basel	Zw	2
Schaffhausen	Zw	1
		228

¹³² De stadsgesichten en landschappen vlakbij de steden inbegrepen; prenten uit *Admirandorum* enkelvoudig geteld. Totaal aantal is lager dan dat van de tabel op pagina 56 omdat niet alle landschappen toegewezen kunnen worden aan een topografische naam.

BIJLAGE K GENEALOGISCH SCHEMA FAMILIE VAN CALL¹³³

¹³³ Naar Beers, J. A. v., Johannes Teyler. Nederlandse kleurendruk rond 1700, Nijmegen 1961 p. 34 met enkele aanvullingen.

CATALOGUS JAN VAN CALL

